

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2022 ³
—
(724)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.М. Балакірева* (канд. соціол. наук), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Гж.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифоров* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папав* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Balakireva* (PhD (Sociol.)), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

ЯНЕНКОВА І.Г. Чинники і шляхи розвитку цифровізації в Україні 4

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

МАЗАРАКІ А.А., ЛАГУТІН В.Д. Парадигма економічної науки і потенціал її змін у ХХІ ст. 23

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ: ТЕОРІЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

МАНЦУРОВ І.Г., ХРАПУНОВА Я.В., ОМЕЛЬЧЕНКО В.П., БАРВІНОК А.С. Методологія статистичного оцінювання стану і динаміки цифрової трансформації України ... 39

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

ЗАЯЦЬ Т.А., КРАЄВСЬКА Г.О. Соціальні послуги для вразливих категорій населення в територіальних громадах України 57

ЮВІЛЕЇ

До 80-річчя доктора економічних наук, професора, заслуженого економіста України Л.В. Молдаван 75

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА 77

CONTENTS

SCIENTIFIC DISCUSSIONS

YANENKOVA IRYNA. Factors and ways of development of digitalization in Ukraine 4

PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

MAZARAKI ANATOLII, LAGUTIN VASYL. Paradigm of economics and the potential for its changes in the XXI century 23

DIGITAL TRANSFORMATION: THEORY AND MEASUREMENT

MANTSUROV IHOR, KHRAPUNOVA YANA, OMELCHENKO VALERIY, BARVINOK ALINA. Methodology of statistical assessment of the digital transformation of Ukraine state and dynamics 39

SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT PRACTICE

ZAIATS TETIANA, KRAIEVSKA HALYNA. Social services for vulnerable groups of the population in territorial communities of Ukraine 57

ANNIVERSARIES

To 80th anniversary of Dr. Sci. (Econ.), Professor, Honored Economist of Ukraine Lyubov Moldavan 75

EDITORIAL POLICY AND ETHICAL PRINCIPLES 77

24 лютого 2022 року РФ розпочала акт військової агресії проти України. У тяжкі воєнні часи українська наукова спільнота, як і весь Український народ, має згуртуватися, щоб протистояти агресору.

Журнал «Економіка України» продовжує виходити у світ. Поки що в електронному форматі, а потім будуть віддруковані всі випуски. Даний номер сформовано із статей, які були надіслані до редакції, пройшли рецензування і були підписані до друку ще до початку війни. Отже, вони містять наукові роботи без урахування реалій сьогодення. Проте редакційна колегія вирішила їх опублікувати, оскільки їх науковий зміст залишається актуальним.

Редакційна колегія також звертається до науковців з пропозицією надсилати свої наукові рукописи, у яких розкриваються засади функціонування українською економіки під час воєнного стану, розробляються шляхи відновлення країни після закінчення війни. Особливо актуальними будуть теми повоєнного відновлення вітчизняної економіки, АПК; робота фінансового сектору; нововведення в системі оподаткування; соціальні проблеми; поступ України у статусі кандидата на членство в ЄС.

Відбір статей здійснюватиметься на підставі незалежного сліпого рецензування, але за спрощеною процедурою.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.004>

УДК 330.341:004.9

JEL: F29, L50, L60, L86, L96

І.Г. ЯНЕНКОВА, д-р екон. наук, доц.,
провідний науковий співробітник сектору цифрової економіки
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: 777fler@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7007-4481>

ЧИННИКИ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ*, **

Висвітлено поточний стан процесів цифровізації в Україні. Змістовно проаналізовано фактори сприяння і гальмування цифрових перетворень. Наголошено на перевагах програмно-цільового підходу і методології стратегічного планування для вирішення комплексних проблем соціально-економічного розвитку. Доведено неефективність розробки і впровадження ініціатив у відриві від загальнонаціональних цілей та пріоритетів. Обґрунтовано необхідність розробки державної цільової програми розвитку сектору ІКТ в Україні.

Ключові слова: цифровізація; цифрові технології; інституційне середовище; стратегічне планування; соціально-економічний розвиток.

Цифрова трансформація впливає на господарство комплексно і в різноманітні способи, стосується всіх аспектів життя суспільства. Уже важко уявити будь-який бік нашого життя «не доторканим» цифровими технологіями: те, як ми заробляємо на життя, як відпочиваємо і розважаємось, як взаємодіємо один з одним у суспільстві, — усе це змінюється.

Цифровізація та соціально-економічні зміни є взаємопов'язаними і взаємовпливовими. Дослідження [1; 2] показали, що основними напрямками соціально-економічних змін, що діють на цифровізацію, є:

- трансформація прав і відносин власності;

* Стаття друкується в рамках наукової дискусії, розпочатої в журналі «Економіка України» № 1, 2022 р.

** Статтю написано у співавторстві з канд. екон. наук, провідним науковим співробітником сектору цифрової економіки ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» О.М. Тімченком (1952—2021).

- атомізація соціо-політико-економічних зв'язків і відносин, сполучена з посиленням індивідуальних можливостей економічних суб'єктів щодо доступу до ресурсів і технологій;
- розвиток нових форм зайнятості;
- державна політика в третинному секторі національної економіки, що забезпечує відтворення людини;
- трансформація організаційно-економічних моделей фірм;
- модифікація традиційних функцій домогосподарства;
- зміна моделі державного сектору економіки: принципів, форм, механізмів державного регулювання;
- політика економічного протекціонізму і, зокрема, рещорингу;
- практика «зачинених дверей і кордонів» на тлі глобальної пандемії та формування нової моделі світогосподарського порядку.

Зазначені напрями, а також досвід зарубіжних країн з питань цифрових трансформацій указують на важливість і доцільність відстеження світових тенденцій цифровізації, розроблення й упровадження загальної та галузевих стратегій цифрового розвитку, формування відповідної державної політики і сприятливого інституційного середовища, що в кінцевому підсумку дозволить зміцнити наявний потенціал і конкурентоспроможність економіки країни.

Актуальні питання впливу цифровізації на економіку і суспільство розглядалися 22—27 листопада 2021 р. в ОАЕ на Глобальному саміті з питань виробництва та індустріалізації (GMIS)¹ за темою «Перебудова суспільств: перепрофілювання цифровізації для процвітання». Саміт зібрав високопосадовців, галузевих лідерів та експертів для обговорення найкращих способів підготовки до відновлення після Covid-19 і визначення ролі промислового сектору в прискоренні цього відновлення. До найбільш вагомих панелей саміту можна віднести такі: «Співпраця, спільнота і зв'язок», «Мобільність і стійкість», «Цифрові тренди ІКТ», «Суспільство 5.0: створення суперрозумних суспільств», «Індустріалізація у світі після пандемії: виклики, можливості та роль цифрових технологій», «Енергетика як послуга (EaaS): цифровізація енергетичного сектору», «Чи послужила цифрова трансформація трампліном до процвітання?», «Екологізація промисловості для розширення кліматичних заходів», «Подвійний перехід: де зустрічаються інновації, технології та стійкість», «Штучний інтелект і робототехніка: машина перемагає людину?», «Економічний вплив кібербезпеки», «Уряд майбутнього: нова дорожня карта до глобального процвітання», «Цифрова мобільність: від праці з дому до праці з будь-якого місця».

Отже, **мета статті** — з'ясувати зміст чинників цифровізації та шляхи її прискорення в Україні.

Багато проблем, з якими ми вже стикаємось у процесі впровадження цифрових технологій та, ймовірно, зіткнемося в автоматизованому майбутньому, стосуються економіки. На даний час цифровізація поки що не справила вагомого впливу на підвищення операційної та загальної рентабель-

¹ Change is a constant in future reality, concludes generation future conference at GMIS week. *Mid east information*. 2021. Nov 27. URL: <https://mid-east.info/change-is-a-constant-in-future-reality-concludes-generation-future-conference-at-gmis-week/> (дата звернення: 10.12.2021).

**Таблиця 1. Суперечливість наслідків цифровізації
на прикладі окремих сфер економіки**

Сфери — лідери цифровізації	Суперечливість наслідків
ІТ-сектор	Розробка і впровадження цифрових технологій є «природним» шляхом розвитку, водночас вони спричиняють збільшення безробіття, порушення пропорційності розвитку, зростання імпортозалежності та посилення дестабілізуючих чинників
Торгівля	Поряд з розвитком електронної комерції розширюються можливості для зловживань, зростання тіньового сектору, посилення економічної залежності країни
Адміністративне обслуговування	Розвиток електронного урядування і послуг супроводжується надмірним посиленням зовнішнього контролю над приватним життям людей та дестабілізуючим впливом на відносини соціалізації

Джерело: складено авторкою.

ності підприємств у переважній більшості галузей української економіки. Винятками є торгівля (де бурхливого розвитку набуває електронна комерція), адміністративне обслуговування (за рахунок електронного урядування), ІТ-галузь (для якої розробка і впровадження цифрових технологій є «природним» шляхом розвитку). Водночас цифровізація у цих сферах призводить до суперечливих наслідків щодо використання переваг України в міжнародному поділі праці й забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку (табл. 1).

Якщо розглядати економічне зростання в промисловості (де відбуваються процеси, з одного боку, автоматизації, а з іншого — закриття виробничих підприємств), то мусимо відзначити, що, на жаль, воно мало місце переважно в добувній галузі, меншою мірою — в переробній, а ще меншою — в машинобудуванні. Тому стверджувати про значний вплив цифровізації у промисловості поки що не доводиться. Так, промислове виробництво знову уповільнюється: за 10 місяців 2021 р. зростання становило +1,4%, тоді як за I півріччя було + 2,1%. При цьому за 10 місяців 2020 р. падіння склало 7%, отже, динаміка залишається різко від'ємною — мінус 5,6%. Структура виробництва залишається без істотних змін: і видобуток, і переробка відновились, але важливо розуміти, що у 2020 р. за першою позицією ми втратили 5,4%, а за другою — 8,1%. Відповідно, сьогодні добувна промисловість становить 95,7% від рівня допандемійного 2019 р., а переробна — 92,7% (окремо машинобудування — 80,5%)². ІТ-сектор після зростання на 30% у 2019 р. подолав руйнівні наслідки пандемії і зріс ще на 20% у 2020 р., а експорт його послуг уперше в історії сягнув понад 5 млрд дол.³ (табл. 2).

За даними НБУ, комп'ютерні послуги становлять понад 8,3% експорту держави — після металів, продуктів харчування і робочої сили⁴. Кожна п'ята фірма із списку Fortune 500 використовує ІТ-послуги українських ком-

² Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/pr/ipp/ipp_u/arch_ipp_u.htm (дата звернення: 10.12.2021).

³ Там само.

⁴ Національний Банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 11.12.2021).

Таблиця 2. Показники діяльності ІТ-сектору в Україні у 2016—2020 рр.

Показники	2016	2017	2018	2019	2020
Обсяг експорту ІТ-послуг, млн дол.	1 975	2 485	3 204	4 173	5 026
Обсяг сплачених ІТ-сектором податків у бюджет, млн грн	7 117	9 642	13 048	16 697	1 155
Обсяг залучених у ІТ-сектор інвестицій, млн дол.	80	265	345	544	571

Джерело: складено авторкою за: ІТ-експорт у 2020. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/IT-eksport-u-2020-2.pdf>; [3]; Експорт українського ІТ за 2019 рік зріс на 30%. ІТ Ukraine Association. 2020. Feb 25. URL: <https://itukraine.org.ua/eksport-ukrainskogo-it-za-2019-rik-zris-na-30.html> (дата звернення: 11.12.2021).

паній. Україна має понад 200 тис. ІТ-інженерів, здатних виробити високоякісні рішення, і посідає сьоме місце у світі за якістю та ефективністю ІТ-фрілансерів⁵.

Розглянемо детальніше фактори, які сприяють і які стримують цифровізацію в Україні.

Високий потенціал ІТ-компаній і стартапів. Українська компанія-стартап Grammarly в листопаді 2021 р. залучила раунд фінансування у 200 млн дол., у результаті чого її капіталізація зросла до 13 млрд дол.⁶ Раніше, у 2018 р., українська ІТ-компанія Ring була продана американській Amazon за 1 млрд дол.⁷ За версією Forbes 2021⁸, серед 30 потужних українських стартапів — GitLab, Ajax Systems, Jooble, Restream, People.ai та ін. Це означає, що в Україні є молоде покоління підприємців, які знають, як створити конкурентоспроможні продукти в умовах недосконалого середовища і нерозвинутої цифрової інфраструктури.

Доступ і низька (най дешевша у світі) вартість Інтернету⁹. З настанням карантину відбулося суттєве зростання трафіку через збільшення обсягу комунікацій, пов'язаних з віддаленим режимом роботи, бізнес почав масово переходити на зберігання даних у хмарі. Для операторів зв'язку (компанії «Датагруп», «Київстар» тощо) це актуальний клієнтський запит, і вони реагують на нього збільшенням ємності мереж і дата-центрів. Так, «Датагруп» інвестує в проєкт модернізації мереж 20 млн дол., що вже дозволило

⁵ Tech Ecosystem Guide to Ukraine 2019. Unit City. URL: https://data.unit.city/tech-guide/Tech_Ecosystem_Guide_To_Ukraine_En-1.1.pdf

⁶ Ринкова вартість українського Grammarly сягнула 13 мільярдів доларів. *Економічна правда*. 2021. 18 лис. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/18/679881/> (дата звернення: 11.12.2021).

⁷ Denys Krasnikov. Purchased by Amazon for \$1 billion, startup Ring relies on Ukrainian experts. *Kyiv Post*. 2018. July. URL: <https://www.kyivpost.com/technology/purchased-by-amazon-for-1-billion-startup-ring-relies-on-ukrainian-experts.html> 8 (дата звернення: 11.12.2021).

⁸ ТОП-30 лучших стартапов Украины по версии Forbes. *In Venture*. 2021. 19 мая. URL: <https://investure.com.ua/analytics/articles/top-30-luchshih-startapov-ukrainy-po-versii-forbes> (дата звернення: 14.12.2021).

⁹ В Украине дорожает интернет: ТОП-5 стран с самой высокой абонплатой. *Finance.ua*. 2021. 12 дек. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/505098/v-ukraine-dorozhaet-internet-top-5-stran-s-samoj-vysokoj-abonplatoj> (дата звернення: 11.12.2021).

збільшити ємність у окремих сегментах у 5—10 разів і передбачає подальше її зростання у 2—3 рази після кожного наступного етапу¹⁰.

Роль спільнот. Цей фактор дуже помітний у сприянні цифровим трансформаціям в Україні через їх активність і результативність. Яскравий приклад — діяльність громадської організації АППАУ та національного об'єднання ІТ-компаній «ІТ Ukraine», які охоплюють увагою всі ключові події і тренди у світовому цифровому розвитку, беруть участь у важливих міжнародних заходах за тематикою цифровізації та виступають організаторами заходів в Україні, згуртовують зацікавлені сторони, сприяють налагодженню ефективних комунікацій, займаються просвітою, ініціюють і беруть участь у розробці законодавчих і нормативних документів тощо.

Впровадження цифрових ініціатив ЄС. У рамках програми Європейського Союзу EU4Digital¹¹, яка підтримує гармонізацію цифрових ринків у країнах — східних партнерах, в Україні впроваджується ряд пілотних рішень, зокрема eDelivery, eCustom, eCommerce, які незабаром зможуть застосувати всі українські компанії. Це дозволить прискорити цифрові трансформації у національній економіці. Міністерство цифрової трансформації є ключовим партнером у співпраці з EU4Digital для тестування цих рішень в Україні. У сфері електронної торгівлі EU4Digital підтримує сприяння торгівлі та гармонізацію між країнами — східними партнерами і ЄС, просуваючи спільні рамки для електронної комерції, електронної митниці та електронної логістики і працюючи над цифровими транспортними коридорами. Стандарти, пов'язані з електронною комерцією, впроваджує Міністерство інфраструктури України, зокрема поштові стандарти забезпечує Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Впроваджуються міжнародні (UPU) й національні стандарти. Україна є партнером Європейського комітету зі стандартизації.

Запровадження системи електронного обміну даними сприятиме співпраці українського бізнесу з іноземними, насамперед європейськими, партнерами і дозволить уникнути типових проблем бізнесу, пов'язаних з паперовою тяганиною, затримками й ризиками втрати даних і витоку конфіденційної ділової інформації, якщо вона передається в поштових відправленнях, які надсилаються на звичайну поштову скриньку.

Пілотний проєкт eDelivery відпрацьовано на прикладі Україна — Польща за такою схемою: українська компанія-експортер надсилає електронний рахунок-фактуру через національну точку доступу eDelivery, який звідти потрапляє до польської компанії-імпортера через польську точку доступу eDelivery в мережі Peppol. (У 2014 р. ЄС уперше запустив проєкт PEPPOL (Pan-European Public Procurement Online), який був зосереджений на впровадженні сумісного стандарту електронного виставлення рахунків у державних закупівлях і згодом розширений на інші сфери.) Пілотний проєкт створив національну точку доступу в Україні (нині на території ДП «Дія») і під-

¹⁰ Наталія Лошакова. Датагруп инвестирует \$20 млн в модернизацию сети, что позволит увеличить ее емкость в 10 раз. *Delo.ua*. 2021. 30 лис. URL: <https://delo.ua/business/datagrup-investiruet-20-mln-v-modernizaciyu-seti-cto-pozvolit-uvelicit-ee-emkost-v-10-raz-mixail-selemba-389364/> (дата звернення: 15.12.2021).

¹¹ Програма ЄС Eu4Digital. URL: <https://eufordigital.eu/uk/> (дата звернення: 10.12.2021).

ключив її до мережі Perpol, об'єднавши українську та європейську мережі в єдину мережу. Під час пілотного випробування відбувся тестовий обмін електронними рахунками-фактурами між українськими і польськими компаніями. Також були проведені випробування між Україною та Вірменією. Провайдер з досвідом надання послуг електронного документообігу EDIN створив технічну інфраструктуру для участі українських компаній у пілотній програмі. У пілотному проекті взяли участь три найбільші українські компанії — експортерки харчових продуктів, у тому числі найбільший український виробник та експортер соняшникової олії компанія «Кернел». Водночас обмін рахунками — не єдина сфера, де eDelivery може використовуватися в Україні. Ще одна галузь його застосування — запровадження такої системи електронних накладних, яка б оцифровувала внутрішні автоперевезення. Крім того, досвід, набутий під час пілотного проекту, може бути використаний для впровадження класичної довірчої служби зареєстрованої електронної доставки. ДП «Дія», яке керує Державним порталом електронних послуг Дії, нині працює над переходом від пілотного до повномасштабного використання eDelivery, що дозволить українським компаніям використовувати його на внутрішньому ринку ЄС, а також з країнами за його межами, наприклад, у Канаді та Сінгапурі. Такий запуск eDelivery планується на початку 2022 р.

Інший пілотний проект eCustom націлений на викорінення тіньових схем на митниці, пов'язаних з фальсифікацією документів і перетином кордону вантажопотоками. Зокрема, ідеться про ситуації, коли з однієї країни, за документами, виїхала порожня вантажівка, яка до іншої країни фактично так і не заїхала або заїхала з товаром. Завдяки оперативному обміну електронною документацією між митними органами країн в'їзду і виїзду такі схеми своєчасно виявлятимуться й припинятимуться.

Пілотний проект eCommerce має на меті збільшення обсягів торгівлі між країнами за рахунок використання цифрових платформ. Компанії зможуть продавати свої товари на ринках країн ЄС та інших країн шляхом розміщення необхідної інформації на відповідних торговельних платформах на загальноприйнятих умовах. Особливістю проекту є робота поштового оператора, який має доставити відправлення з України до ЄС протягом 24 год. з моменту його прийняття.

Безумовно, розглянуті чинники позитивно характеризують процеси цифровізації в Україні, але успішність останніх великою мірою досягається не завдяки, а всупереч існуючому інституційному середовищу і, зокрема, законодавчо-нормативному забезпеченню. Так, цифровий розвиток України відчутно гальмується через несприятливе інституційне середовище, у якому наразі опинилася вітчизняна економіка, а саме внаслідок: недосконалої організації управління національним господарством, невідповідності наявної законодавчої бази вимогам цифрових перетворень, відсутності належних правових інститутів і процедур регулювання відносин і захисту прав в умовах швидких соціально-економічних змін. Такий стан справ стає особливо помітним при здійсненні аналізу шляху, яким наша країна йде останні десятиріччя до побудови розвинутого інформаційного суспільства.

З кінця 1990-х років, коли країна ще не втратила перспектив класичного індустріального розвитку, для більшості керівників, науковців й експертів з

економічного розвитку було майже очевидним, що одним з пріоритетних напрямів науково-технічної та промислової політики України стануть всебічний розвиток і широке застосування в економіці інформаційних технологій (ІТ). Тому ще в 1998 р. Верховною Радою України було схвалено Концепцію Національної програми інформатизації (НПІ), в якій інформатизацію було визначено як «сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів», спрямованих на створення «інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки». Таким чином, у цьому понятті були сконцентровані майже всі необхідні складові для успішної побудови майбутнього інформаційного суспільства в Україні: інституційна, науково-технічна, інформаційна, комунікаційна, промислово-виробнича. Одночасно з Концепцією НПІ Верховною Радою був прийнятий Закон України «Про національну програму інформатизації», який закріплював структуру заходів, спрямованих на її реалізацію, і визначав основні механізми й процедури їх розробки, фінансування та виконання.

В основу методології розробки і реалізації НПІ було покладено програмно-цільові методи планування та управління, які дозволяють надавати виражену цільову орієнтацію на пріоритети економічної політики країни в ув'язці з інтересами регіонів і галузей та зосереджувати ресурси на розв'язанні найбільш гострих економічних і соціальних проблем суспільства. Згідно з цією методологією, у складі НПІ було передбачено розробку й виконання певної сукупності цільових програм: загальнодержавних, регіональних, галузевих та програм і проєктів органів місцевого самоврядування. Фінансування програм, в основному, забезпечувалося коштами державного і місцевих бюджетів та іншими джерелами інвестування, які не заборонені законодавством.

На жаль, формування окремих програм і проєктів НПІ, їх ресурсне забезпечення та фінансування, координація та контроль за виконанням не були на той час достатньою мірою впорядковані на законодавчому рівні й не мали ефективної інституційної підтримки. У першу чергу сам метод програмно-цільового планування та управління не був чітко визначений і не спирався в процесі його застосування на макрорівні на спеціалізовані інститути з достатніми повноваженнями й досвідом, необхідними для здійснення міжгалузевої координації, поточного моніторингу їх виконання та контролю. Тільки у 2000 р. було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», але і він здебільшого орієнтувався на розробку середньо- і короткострокових прогнозів соціально-економічного розвитку України, регіонів та галузей для обґрунтування Програм економічного та соціального розвитку країни і планів роботи Кабінету Міністрів України. У цьому законі ще не було посилянь на розробку програм науково-технічного характеру, до яких має пряме відношення значна частка програм інформатизації. Вони з'являться лише в пізніших його редакціях, після ухвалення у 2004 р. Закону України «Про державні цільові програми» та його неодноразового редагування у 2011—2014 рр.

Отже, можна вважати, що в Україні система нормативно-правового впорядкування і забезпечення програмно-цільового методу планування і управління на макроекономічному рівні набула завершеного вигляду на початку 2010-х років. Але документального оформлення положень і процедур розробки і реалізації державних цільових програм (ДЦП) виявилось недостатньо для забезпечення ефективного їх виконання. Далася взнаки дія таких негативних чинників: недостатність обсягів фінансування, слабка координація учасників, низька виконавча дисципліна і відсутність дієвого контролю. Стала проявлятися тенденція до майже щорічного збільшення кількості ДЦП при одночасному зменшенні їх масштабності та зниженні виділеного фактичного фінансування. Так, за даними Кабінету Міністрів України, у 2017 р. фактичне фінансування всіх чинних ДЦП становило 17,5% від запланованого, у 2018 р. — 33,2%, а відповідний середній показник за 12 років (2007—2018) був на рівні 29,0%^{12, 13}. Це стосувалося майже всіх ДЦП включено з програмами і проектами, які входять до НПП. Підтвердженням цього стала перша перевірка виконання завдань НПП, яка була проведена Рахунковою палатою України ще у 2001 р. Вона встановила, що «маючи достатню законодавчу базу та визначених державних замовників, відповідальних за реалізацію НПП, програма практично не виконується. З передбаченого на три роки фінансування в сумі 72,8 млн грн отримано лише 5,0 млн грн, або 6,9 відсотка»¹⁴. У подальшому процес формування і виконання завдань (проектів) цієї важливої програми фактично був звужений до забезпечення інформатизації центральних та місцевих органів влади, державних установ і підприємств, закладів освіти, культури й охорони здоров'я. Проекти, пов'язані з інформатизацією в галузях реального сектору економіки та інфраструктури, майже не розглядалися. Створення у 2014 р. Державного агентства з питань електронного урядування України, покладання на нього функцій з реалізації державної політики у сфері інформатизації та розвитку інформаційного суспільства і призначення його генеральним замовником НПП тільки посилили тенденцію до обмеження напрямів і процедур відбору проектів для цієї програми, навіть у супереч чинному законодавству. Так, згідно із Звітом Рахункової палати за 2015—2018 рр., «неврахування Агентством вимог Закону про НПП та діючих нормативно-правових актів, прийнятих на виконання цього Закону, призвело до втрати ним координації діяльності органів влади усіх рівнів у сфері інформатизації»¹⁵.

¹² Стан виконання державних цільових програм у 2017 році. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami> (дата звернення: 16.07.2021).

¹³ Стан виконання державних цільових програм у 2018 році. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami> (дата звернення: 16.07.2021).

¹⁴ Про результати аналізу та перевірки стану фінансування і використання коштів Державного бюджету України, виділених на виконання Національної програми інформатизації. За матеріалами Колегії Рахункової палати від 21.03.2001 р. Київ, Рахункова палата України, 2001. Вип. 12. URL: http://old.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/163196?cat_id=38966

¹⁵ Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету Державним агентством з питань електронного урядування України на електронне урядування та Національну програму інформатизації. Затверджено рішенням Рахункової палати № 32-5 від 18.12.2018 р. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/32-5_2018/Zvit_32-5_2018.pdf

Такий звужений за цілями і напрямками підхід до розвитку процесів інформатизації в Україні став переважати значною мірою через надання урядом пріоритетів не модернізації промислового комплексу країни за рахунок розвитку високотехнологічних галузей, включно із засобами цифровізації, а використанню інформаційно-комунікаційних технологій приватними особами й адміністративними органами шляхом упровадження онлайн-послуг, зокрема електронного уряду, електронної охорони здоров'я і електронного навчання. Національна програма інформатизації перестала виконувати консолідуючу функцію з цифрових трансформацій в економіці та суспільстві в цілому.

Стало очевидним, що політика інформатизації суспільства не може бути ефективною, перебуваючи в стані відокремленості по відношенню до загального економічного розвитку країни і не будучи скоординованою з науково-технічною та промисловою політикою. Обґрунтоване бажання інтегрувати розвиток інформаційних і комунікаційних технологій з високотехнологічними і наукомісткими виробництвами в галузях мікроелектроніки, комп'ютерної техніки, засобів автоматизації, робототехніки і зв'язку було покладене в основу розробки на початку 2000-х років та введення в дію декількох принципово важливих нормативно-правових актів. Так, у 2001 р. був прийнятий Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», у якому до пріоритетних напрямів наукових досліджень від самого початку було віднесено розробку «нових комп'ютерних засоби і технологій інформатизації суспільства». У 2003 р. було ухвалено Концепцію Державної промислової політики України, у якій уперше було виокремлено «індустрію інформаційних технологій» як пріоритетну виробничу галузь. І в тому самому 2003 р. на засадах цієї концепції було розроблено і прийнято Державну програму розвитку промисловості (ДПРП) на 2003—2011 роки, у якій було проаналізовано стан промисловості України і, як на суттєвий недолік, було вказано на вкрай низьку (5%) частку в структурі промислового виробництва V і VI технологічних укладів, до яких віднесено електронну промисловість, обчислювальну, волоконно-оптичну техніку, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування та інформаційні послуги. У програмі було акцентовано на потребі вдосконалення засобів державного регулювання розвитку промисловості й зазначено, що їх базовими складовими залишаються програмно-цільові механізми і нормативно-правове забезпечення. Також стверджувалося, що основою нормативно-правового забезпечення повинен стати Закон України «Про промисловість», який, на жаль, у подальшому так і не був прийнятий. Слід зазначити, що ДПРП передбачала, поряд з удосконаленням «механізмів ринкової самоорганізації промисловості», і створення «ієрархічної інституційної системи, здатної забезпечувати ефективно державне регулювання розвитку промисловості на всіх етапах інноваційно-інвестиційного циклу». В основу ж стратегії структурної перебудови промислового комплексу був покладений «прискорений розвиток обробної промисловості та інформаційних технологій».

Акцентуючи увагу на важливості розвитку інформаційних технологій для здійснення структурної перебудови промислового комплексу країни, розробники ДПРП майже впритул наблизилися до сучасного розуміння по-

няття виробничого сегмента сектору інформаційно-комунікаційних технологій, коли віднесли його, з урахуванням інтелектуального, виробничого і науково-технічного потенціалу України, до групи таких пріоритетних інноваційних видів промислової діяльності: створення інформаційних і телекомунікаційних систем, приладів комплексної автоматизації, комп'ютерних засобів високої продуктивності; інформаційні технології контролю і управління промисловими об'єктами; сучасні комп'ютерні технології для вищих навчальних закладів; цифрові широкосмугові системи розподілу інформації; волоконно-оптичні кабелі; напівпровідникові матеріали на основі надчистого силіцію, германію, арсеніду галію. При цьому наголошувалося на необхідності налагодження тісної взаємодії наукових організацій сфери промисловості з науковими установами НАН України. Було також визначено, що пріоритетні сектори вітчизняної промисловості мають розвиватися на основі цільових комплексних програм, у яких будуть передбачені визначені в Концепції державної промислової політики основні напрями їх реформування, включно з удосконаленням системи управління і структури виробництва, інвестиційною та фінансово-кредитною політиками. Зокрема, було заплановано розроблення програми «Електронна Україна», яка має визначити завдання розвитку сектору інформаційних технологій у цілому й оптимізувати складові НПП з виконання основних завдань, у тому числі: утворення в Мінпромполітики підрозділу формування і реалізації державної політики у виробничій сфері інформаційних технологій; розроблення нормативно-правового забезпечення для формування відповідного сектору ІКТ, структуризації та відпрацювання механізмів його діяльності; створення умов для розвитку компаній — виробників програмного забезпечення; сприяння поширенню експорту програмного забезпечення; стимулювання внутрішнього ринку інформаційних технологій та послуг, а також забезпечення зростання їх експорту не менше ніж на 25% на рік; створення і впровадження нових видів кінцевих програмних продуктів; організація випуску вітчизняної комп'ютерної та комунікаційної техніки з поступовим збільшенням комплектуючих власного виробництва.

Законопроект «Про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» на 2005—2012 роки» після першого читання у Верховній Раді України було знято з розгляду з мотивацією, що з прийняттям за основу заходів НПП на 2003—2005 рр. створення нормативно-правової бази у сфері інформаційних технологій перебуває на стадії завершення і в законопроекті цілі програми сформульовані недостатньо чітко, унаслідок чого перевірка їх досягнень буде ускладнена. Але вирішальним, мабуть, був аргумент про слабкий рівень виконання самої Національної програми інформатизації, який продовжує спостерігатися через низькі обсяги її фактичного фінансування.

Неспроможність ефективної реалізації Державної програми розвитку промисловості, яка проявилася в першу чергу в подальшій відмові уряду від розробки і впровадження цільових комплексних програм розвитку пріоритетних секторів промисловості, й у тому числі програми «Електронна Україна», у несприятливих умовах світової фінансової кризи призвела до ліквідації наприкінці 2010 р. Міністерства промислової політики України. Таким чином, було відкинуто ідею створення ієрархічної системи управління про-

мисловістю, а перевагу було віддано неоліберальній ідеї її саморегульованого розвитку. Роботу з удосконалення системи державного управління та фінансування розвитку промисловості поступово було замінено заходами з рекламування за кордоном інвестиційного потенціалу України та організацією розпродажу більшості її промислових об'єктів. У таких умовах втратило актуальність і завдання програми щодо утворення в профільному міністерстві окремого підрозділу для управління і координації виробничої діяльності в організаційно так і не оформленому секторі ІКТ. Очікуване від реалізації програми зростання в промисловості частки V укладу обернулося на 2013 р. її падінням до 4,2%, а виробництво з використанням VI укладу припинилося повністю [4].

Останньою спробою активізувати увагу до необхідності проведення політики сильної державної підтримки пріоритетного розвитку та інтегрування виробничих галузей, які забезпечують побудову інформаційного суспільства, у ситуації, коли загальна тенденція падіння інтересу до прискореної індустріалізації країни тільки почала проявлятися, стали розробка і прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки». Цим законом було чітко визначено, що рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів і впровадження ІКТ є недостатнім, що відсутня координація зусиль державного і приватного секторів економіки з метою ефективного використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, що направляються на розвиток і впровадження ІКТ. Розвиток інформаційного суспільства в Україні, за цим законом, є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Уперше було сформульовано необхідність всебічного розвитку «загальнодоступної інформаційної інфраструктури на засадах сприяння вітчизняному виробництву новітніх ІКТ та інформаційно-телекомунікаційних систем, подолання технічної і технологічної залежності від зарубіжних виробників»¹⁶. Було вказано на потребу вдосконалення механізму формування і виконання Національної програми інформатизації, збільшення її фінансування з включенням до складу зазначеної програми всіх проєктів інформатизації, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету України. При цьому, з урахуванням тенденцій розвитку світової економіки, основним макроекономічним завданням у процесі розвитку інформаційного суспільства було визначено фінансування загальнодержавних програм і державних цільових програм з впровадження ІКТ.

Формально, з прийняттям цього закону в Україні було створено достатню законодавчу базу для прискореного розвитку сектору ІКТ і впровадження відповідних технологій у всіх галузях і сферах економіки та суспільства. Головним завданням для дій уряду в таких умовах мало стати спрямування зусиль на реалізацію вже сформульованих завдань, виправлення вказаних недоліків і вдосконалення інструментів досягнення окреслених цілей. Але зміни в економічній політиці України в останньому десятиріччі засвідчили, на жаль, відсутність відчутних результатів державної підтримки розбудови високотехнологічних і наукомістких галузей включно з ІКТ-сектором еко-

¹⁶ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки. Закон України № 537-V від 09.01.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

номіки України. Так, починаючи з 2010 р. в прийнятому Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» і в наступних його редакціях серед основних засад внутрішньої економічної політики вже не наголошувалося на необхідності розбудови в Україні сектору інформаційно-комунікаційних технологій, а тільки загальною фразою вказувалося на необхідності запровадження економічних стимулів для заохочення модернізації національного виробництва і спрямування інвестицій у новітні технології. Але при цьому увага акцентувалася на розвитку паливно-енергетичного сектору, сільськогосподарського виробництва і транспортної інфраструктури.

Починаючи з 2002 р. на державному рівні було припинено формування і вдосконалення основних напрямів інвестиційної політики України. В останній раз документ «Основні напрями інвестиційної політики на 1999—2001 роки» було затверджено Указом Президента ще у 1998 р. В ньому було визначено державну політику у сфері інвестування, яка мала забезпечити структурну перебудову економіки, мобілізацію всіх джерел інвестиційних ресурсів та їх ефективне використання; стимулювання процесів розвитку виробничої сфери. Саме цим документом було визначено мету — підвищити регулюючу роль держави у відновленні інвестиційного процесу шляхом концентрації та *спрямування інвестиційних ресурсів бюджетів усіх рівнів у розвиток пріоритетних секторів економіки*. Але, незважаючи на це, у подальшому роль держави в інвестиційному процесі, навпаки, було зведено виключно до створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, і вона майже не впливала на розвиток внутрішніх джерел фінансування, тобто була недостатньо ефективною [5].

У цілому можна констатувати, що Україна продовжує свій економічний розвиток без сформованої сильної промислової політики та чіткої стратегії щодо подальших шляхів і пріоритетів структурної перебудови промисловості. При цьому немає підстав вважати сам метод програмно-цільового планування та управління на макроекономічному рівні недостатньо ефективним для української економіки. Але, на жаль, замість висновків про необхідність посилення координаційної та контролюючої ролі центральних органів влади в процесі розробки і виконання ДЦП, навпаки, простежується поступова відмова від функцій програмно-цільового планування й управління на макроекономічному рівні та відведення державі лише обмежених регуляторних функцій у розумінні створення сприятливих умов для ведення бізнесу, тобто важелі реструктуризації економіки та вибору пріоритетів її розвитку передаються на волю ринку.

У результаті значно частіше стали розроблятися не внормовані законодавством документи планово-управлінського характеру з рейтинговими, замість економічних, індикативними показниками, слабким ресурсно-фінансовим обґрунтуванням і дуже формальним механізмом координації та контролю. Розробляються концепції як самостійні документи, що окреслюють лише ідеї та напрями вирішення важливих проблем у економіці й не передбачають обов'язкового подальшого переходу до етапу розробки відповідних програм, не містять жодних обґрунтувань і запланованих показників, визначених виконавців і координаторів. Замість складної та відповідальної розробки комплексних ДЦП міжгалузевого характеру почали переходити

до більш узагальнених і менш обтяжливих в обґрунтуванні стратегій — документів довгострокового характеру, розглядаючи їх як прийнятніший інструмент для стратегічного планування розвитку економіки. Урядом розробляються концепції розвитку окремих галузей економіки, які не спираються на законодавчі документи щодо їх розробки, не регламентуються з точки зору обов'язковості їх виконання. У такий спосіб також формулюються й окремі стратегії розвитку, які і за змістом, і за процедурами розробки, і за способом затвердження та введення в дію не мають законодавчих підстав. Мабуть, тому більшість із цих стратегій та концепцій ніколи не виконуються і навіть не виносяться на розгляд Верховної Ради України.

Так, Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018—2020 роки після її схвалення Кабінетом Міністрів України у 2018 р.¹⁷ залишилася документом деклараційно-рекомендаційного характеру, про що свідчить і ставлення до виконання доданого до неї плану заходів, встановлені терміни виконання яких уже прострочені більше ніж на два роки.

У ще гіршому стані перебуває проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року¹⁸ через неефективність викладеного в ньому підходу до цифрового розвитку у сфері освіти та науки. Зокрема, встановлено, що проаналізований документ ані за змістом, ані за структурою, ані за процедурою розробки не спирається на законодавчо встановлені положення і норми, адже вони відсутні. Не враховує він і результатів реалізації програмних документів з цифрового та інформаційного розвитку, які діяли в Україні до останнього часу і в яких Міністерство освіти та науки України було одним з головних учасників і виконавців. У проєкті даної Концепції також відсутнє чітке формулювання кінцевої мети, що не дозволяє визначити індикатори оцінки її досягнення в майбутньому. Усе це руйнує систему відповідальності за реалізацію даної концепції. Також проєкт не має змістовного обґрунтування поставлених цілей, у ньому не аналізуються можливості застосування й ефективність наявного цифрового інструментарію, не визначається пріоритетність сформульованих завдань, змішано цілі та завдання, які зазвичай розглядаються на різних стадіях планового процесу — концептуальному, стратегічному, оперативному і робочому. При цьому дані завдання та цілі лише сформульовано, проте змістовно їх не розкрито, тобто не оцінено інноваційну складову запропонованих заходів і технологій їх реалізації. Крім того, не розкрито перспективи взаємодії освіти та науки в процесі цифровізації, не визначено роль академічної науки як методологічного і технологічного центру цифрових перетворень у відповідних галузях. Відсутність останнього свідчить, що в документі не йдеться про необхідність використання наукового потенціалу України для досягнення поставлених цілей. Немає відповіді й на питання про ресурсне забезпечення

¹⁷ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

¹⁸ Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 р. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/konceptciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproschuye-do-gromadskogo-obgovorenniya>

її реалізації, не зафіксовано реальних джерел і обсягів потрібного фінансування зазначених у ній завдань.

Аналітичне опрацювання документа «Національна стратегія економічного розвитку України на період до 2030 року»¹⁹ в частині здійснення цифрової трансформації у галузях і сферах економіки і використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволило зробити такий висновок: головний недолік стратегії полягає в тому, що вона не спирається на попередні стратегії та концепції уряду з цього питання й навіть не підбиває підсумків їх виконання, незважаючи на те, що їх дія закінчилась у 2020 р., тобто безпосередньо перед розробкою нового документа. Також вона недостатньо враховує особливості інституційного середовища і механізми господарювання в Україні.

На наш погляд, відмова від використання програмно-цільового підходу до вирішення важливих галузевих і міжгалузевих проблем суспільного розвитку, включно з освітою та наукою, не є виправданою в умовах українських реалій. Неефективність реалізації у минулі десятиріччя багатьох ДЦП не може слугувати доказом хибності цього методу управління національним господарством, а лише свідчить про інституційну слабкість владних структур, відсутність дієвого фінансового контролю і низьку виконавчу дисципліну в системі органів державної влади. Безсистемна і ситуативна розробка центральними виконавчими органами країни окремо взятих «концепцій» або «стратегій», не встановлених законодавчо, не сприятиме прискореному цифровому розвитку України, а спроможна лише імітувати цей процес.

З досвіду багатьох країн відомо, що питання розвитку цифрової економіки ефективно вирішуються за допомогою інструментів стратегічного планування, а саме шляхом розробки і впровадження національних стратегій цифрового розвитку, але в українському законодавстві не передбачено використання такого інструмента стратегічного планування і навіть відсутнє визначення терміна «стратегія». Можливо, саме тому більшість розроблених проєктів стратегій в Україні залишилися деклараціями про наміри. У такому стані, наприклад, перебувають проєкти Національної стратегії «Індустрія 4.0»²⁰, «Національна стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні 2021—2030»²¹ та інші важливі стратегічні ініціативи. Тим часом, у стратегічному плануванні до 2025 р. генеративний штучний інтелект становитиме 10% усіх отриманих даних порівняно з менш як 1% сьогодні²².

Наявні прогалини в національній законодавчій та нормативній базі щодо стратегічного планування як інструмента довгострокового управління розвитком національного господарства і вирішення комплексних проблем в економіці не дозволяють розглядати питання прискореного розвитку

¹⁹ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 179 від 03.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>

²⁰ Проєкт Національної стратегії Індустрії 4.0. *INDUSTRY4UKRAINE*. 2019. 09 лип. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/national-strategy-for-industry-4-0/> (дата звернення: 13.12.2021).

²¹ Національна стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні 2021—2030. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/images/news/img/2021/06/strategiya-110621.pdf>

²² Gartner Top Strategic Technology Trends for 2022. *Gartner*. URL: <https://www.gartner.com/en/information-technology/insights/top-technology-trends> (дата звернення: 13.12.2021).

цифрової економіки, і в тому числі ІКТ-сектору, як стратегічний план заходів, обов'язкових до виконання центральними і регіональними органами влади. Прийняття навіть досить вдалих поодиноких ініціатив, таких як «Концепція розвитку цифрових компетентностей»²³, Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»²⁴, не може забезпечити комплексного розв'язання проблем цифрового розвитку національної економіки, оскільки вони не націлені на вирішення нагальних питань для всієї сфери (у даних прикладах для освіти та ІТ-сектору), адже в країні не сформовано основу, до якої можна логічно ув'язувати такі ініціативи, розвивати і доповнювати іншими, створюючи цілісну систему.

Вагомим стримуючим фактором цифровізації в Україні є відсутність системного вивчення ІКТ-комплексу в частині визначення його головної ролі в розбудові й розвитку цифрової економіки та інформаційного суспільства. Нагальним питанням є структурування і наукове обґрунтування галузевого складу ІКТ з використанням міжнародного досвіду і специфіки стану національного господарства України, у тому числі й енергетичного сектору. Потрібно також сформувати збірне статистичне угруповання «Сектор інформаційно-комунікаційних технологій» для організації регулярного збирання первинної статистичної інформації та накопичення необхідної статистичної звітності по даному сектору.

Постійно зростаючі масштаби проникнення цифрових технологій у всі сфери національного господарства і суспільства переносять оцінку цифрового розвитку країни з площини раціональної міжнародної спеціалізації в площину оцінювання рівня забезпечення національної безпеки. Інциденти цифрової безпеки завдають шкоди бізнесу, урядам і приватним особам, підриваючи доступність, цілісність і/або конфіденційність їх даних, інформаційних систем і мереж. З появою споживчого та промислового Інтернету речей, що поєднує світ Інтернету та оффлайн, збитки можуть поширитися на фізичне середовище і вплинути на безпеку.

Ряд країн (наприклад, США, Франція, Польща, Сінгапур, Канада) уже мають затверджені національні стратегії цифрової безпеки для підтримки економічного і соціального процвітання і/або сприяння довірі та впевненості в цифровому середовищі. Нарощування потенціалу, захист критичної інфраструктури, обмін інформацією і міжнародна співпраця є основами цих стратегій. До головних цифрових технологій, де зосереджено найбільше інновацій, можна віднести три, які є або потенційно можуть стати ключовими рушіями цифрової трансформації: штучний інтелект (ШІ), технології розподіленого реєстру (Distributed Ledger Technology — DLT) і квантові обчислення.

Штучний інтелект піднявся на перше місце в програмах інновацій та політики багатьох країн²⁵. Інструменти штучного інтелекту широко вико-

²³ Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 167-р від 03.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>

²⁴ Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Закон України № 1667-IX від 15.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>

²⁵ The state of AI in 2021. Survey December 8, 2021. *McKinsey*. URL: https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-analytics/our-insights/global-survey-the-state-of-ai-in-2021?fbclid=IwAR13iLvdAhmhAt7haIIzy2e4g0Qr1GAP0RM5Urfx3cXvy6R92Blcu_ffEqms (дата звернення: 13.12.2021).

ристовуються в усіх сферах господарювання. Наприклад, у медицині — для моніторингу й прогнозування поширення COVID-19 у реальному часі, швидкості діагностики і пошуку методів лікування безпрецедентними темпами; у сільському господарстві — за допомогою моделей з підтримкою штучного інтелекту, які пов'язують прогнози погоди, динамічні дані про ґрунт, складську та логістичну інфраструктуру і ринкові умови, можна покращити планування врожаю на мікро- і макрорівнях, ефективно керувати здоров'ям урожаю за допомогою контролю шкідників тощо²⁶.

Технології розподіленого реєстру пропонують новий спосіб захисту даних і записів транзакцій для використання кількома сторонами, не покладаючись на надійний центральний орган. Серед DLT блокчейн швидко здобув популярність на фінансових ринках. Однак країни розробляють засновані на DLT рішення для більш широкого спектра видів діяльності, включаючи транспорт, енергетику і державні послуги. Квантові обчислення обіцяють надзвичайно збільшити обчислювальні потужності та вирішувати проблеми, які важко розв'язати на будь-якому класичному комп'ютері. Зокрема, передбачається пришвидшити дослідження та інновації у сільському господарстві, розробці ліків та енергетиці, а також у виробництві автомобілів і літаків. Водночас квантові обчислення можуть «зламати» багато сучасних методів криптографії. Дослідження квантових технологій є глобальним напрямом, трійкою лідерів у яких виступають США (квантові обчислення), Європа (квантова механіка) і Китай (квантові комунікація та криптографія).

Для серйозного просування України шляхом цифрового розвитку як першочергове постає завдання розробки, затвердження, пріоритетного фінансування державою і виконання Державної цільової програми розвитку сектору інформаційно-комунікаційних технологій в Україні (ДЦП ІКТ України – 2030), відсутність якої уже сьогодні гальмує цифрові трансформації у промислових галузях, енергетиці та ін. У цьому зв'язку нагальним питанням сьогодення виступає формування чіткої політики пріоритетного розвитку виробничого сегмента ІКТ-сектору як складової промислової політики України. Актуальним вбачається проведення аналізу можливостей віднесення до пріоритетних виробництв цього сегмента галузей з виробництва оптиковолоконних кабелів і виробництва вимірювального, випробувального й контрольного обладнання, продукція яких є критичною для створення систем розподіленої генерації, «розумних» електромереж і реалізації систем цифрового моніторингу в енергетичній сфері України. Необхідно також з'ясувати ризики передчасної деіндустріалізації економіки України і негативного впливу цього процесу на цифровий розвиток країни та побудову інформаційного суспільства. Доцільним є використання досвіду передових країн Європи і Азії щодо необхідності стимулювання розвитку галузей мікроелектроніки та цифрової техніки для забезпечення конкурентоспроможності країни на світових ринках.

Оновлена Концепція цифрового розвитку економіки і суспільства та розробка ДЦП серед основних цілей мають урахувати: створення профільних індустріальних парків, раціональне імпортозаміщення при проектуван-

²⁶ Artificial Intelligence for Agriculture Innovation. WEF, 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Artificial_Intelligence_for_Agriculture_Innovation_2021.pdf

ні, розробці й використанні цифрового обладнання; акцентування уваги на розбудові власного виробництва завершених програмних продуктів і систем, а не на стимулюванні послуг програмування за схемою аутсорсингу.

ВИСНОВКИ

Цифровізація в Україні розвивається бурхливо, здебільшого стихійним шляхом. Факторами сприяння є наявний вагомий людський потенціал ІТ-сектору, доступність інтернет-зв'язку, впровадження цифрових ініціатив Європейського Союзу, діяльність спільнот. Водночас цей поступ гальмують чинники інституційного середовища і нерозвинутість цифрової інфраструктури.

Бізнес-моделі цифрової трансформації економіки і суспільства, зокрема в електронній комерції, сприяють розширенню нестандартних форм роботи, таких як тимчасова робота, контракти на неповний робочий день і самозайнятість; підвищують зручність для споживачів і дозволяють компаніям виходити на нові ринки. Використання технічних рішень єдиного європейського цифрового ринку для обміну електронними даними (рахунками-фактурами та ін.) через національні кордони є безпечним, надійним і перевіреним способом, що пов'язує бізнес не тільки з країнами ЄС, але навіть за його межами. Завдяки програмі EU4Digital в Україні бізнес і державні установи набули досвіду щодо найкращих практик електронного обміну даними з країнами ЄС.

В Україні припинено практику розробки державних довго- і середньострокових планів соціально-економічного розвитку країни. У сферах науки й економіки не розробляються або роками не оновлюються найважливіші політики держави, такі як промислова, інвестиційна, науково-технічна. Планування окремих напрямів розвитку економіки зведене до формування певних концептуальних бачень, у яких лише декларуються бажані цілі, але відсутнє обґрунтування можливостей їх досягнення, не встановлено наявності ресурсів, не визначено конкретних завдань і результатів і головне — немає відповідальних за їх виконання. Найбільші виклики в прискоренні цифрової трансформації в Україні полягають у нестачі капіталу, відсутності узгодженого погляду на ключові технологічні тренди і належного стратегічного планування розвитку економіки й суспільства.

Для форсованої розробки ДЦП ІКТ необхідно невідкладно переглянути й оновити існуючу Концепцію цифрового розвитку економіки та суспільства України, узгодивши її із законодавчо встановленими вимогами і зорієнтувавши в першу чергу на необхідність створення потужного виробничого потенціалу цифрової індустрії та прискореної побудови національної цифрової інфраструктури з пріоритетним використанням оптоволоконних технологій. Особливу увагу для успішної реалізації даної ДЦП слід приділити створенню спеціальних фінансових інструментів і сучасних організаційних рішень, які стимулюватимуть прискорений розвиток виробничого потенціалу ІКТ-сектору в Україні. При цьому в реалізації ДЦП як пріоритетні мають бути задіяні не тільки іноземні інвестиції, а й джерела прямого державного фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Комплементарність інформаційно-цифрових і соціально-економічних перетворень як умова стабільного розвитку суспільства. Моногр. За ред. А.А. Гриценка. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2021. 400 с.
2. Соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України. Моногр. зб. За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. 388 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/11.pdf>
3. Sysoyev Ye. Dealbook of Ukraine 2021. AVentures, 2021. URL: <https://www.slideshare.net/YevgenSysoyev/dealbook-of-ukraine-2021-edition> (дата звернення: 11.12.2021).
4. Собкевич О.В., Сухоруков А.І., Шевченко А.В. та ін. Інноваційний розвиток промисловості як складова структурної трансформації економіки України. Аналіт. доп. За ред. Я.А. Жаліла. НІСД, Сер. «Економіка». Вип. 15. Київ, 2014. 152 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-05/Ekomika_15-694c8.pdf
5. ШEVERДИНА О.В. Інвестиційна політика України як об'єкт державної економічної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 4 (12). С. 111—117.

Надійшла: 17.12.2021

Прорецензована: 29.12.2021

Підписана до друку: 31.12.2021

REFERENCES

1. Complementarity of information-digital and socio-economic transformations as a condition for stable development of society. A.A. Hrytsenko (Ed.). Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
2. Social and class transformations and the formation of a new quality of education as components of the reconstructive development of Ukraine's economy. V.M. Heyets, A.A. Hrytsenko (Eds.). Kyiv, 2019, available at: <http://ief.org.ua/docs/scc/11.pdf> (accessed on: 11.12.2021) [in Ukrainian].
3. Sysoyev Ye. Dealbook of Ukraine 2021. AVentures, 2021, available at: <https://www.slideshare.net/YevgenSysoyev/dealbook-of-ukraine-2021-edition> (accessed on: 11.12.2021).
4. Sobkevych O.V., Sukhorukov A.I., Shevchenko A.V. Innovative development of industry as a component of structural transformation of Ukraine's economy. Ya.A. Zhalilo (Ed.). Kyiv, 2014, available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-05/Ekomika_15-694c8.pdf (accessed on 11.12.2021) [in Ukrainian].
5. Sheverdina O.V. Investment policy of Ukraine as an object of state economic policy. *Public management: theory and practice*, 2012, No. 4 (12), pp. 111-117 [in Ukrainian].

Received on December 17, 2021

Reviewed on December 29, 2021

Signed for printing on December 31, 2021

Iryna Yanenkova, Dr. Sci. (Econ.), Assoc. Prof.,
Leading Research Fellow of the Sector of Digital Economy
Institute for the Economy and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

FACTORS AND WAYS OF DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IN UKRAINE

The current state of digitalization processes in Ukraine, directions and ways to accelerate its digital development are clarified. The character and factors of promoting and inhibiting of digital transformation are revealed, including: significant human potential of IT sector, availability of Internet connection, implementation of digital initiatives of the European Union, community activities, factors of institutional environment and digital infrastructure. It is shown that the implementation of technical solutions of the European digital single market for electronic

data exchange (eCommerce, eDelivery, eCustom) is a secure, reliable and proven way to connect business not only with EU countries but also outside the Union. The formation of the ICT sector in Ukraine over the past 20 years is analyzed through the prism of the development and implementation of laws and regulations, directions and measures of public policy in this area. The advantages, disadvantages and gaps in the institutional environment of the country are revealed. Emphasis is placed on the advantages of the program-targeted approach and methodology of strategic planning for solving the complex problems of socio-economic development. The inefficiency of development and implementation of legislative initiatives in isolation from national goals and priorities is proved. Necessity and expediency of development of the State target program of development of ICT sector in Ukraine, updating of the existing Concept of digital development of economy and society and formation of the state industrial policy are substantiated. Proposals to create a strong production potential of the digital industry in Ukraine and accelerate the construction of national digital infrastructure are developed. Promising areas of digitalization in Ukraine are revealed, which include: artificial intelligence, distributed registry technologies and quantum computing. It is proposed to resume the practice of developing state long- and medium-term plans for socio-economic development of the country as a systemic basis for the deployment of sectoral initiatives on digitalization.

Keywords: *digitalization; digital technologies; institutional environment; strategic planning; socio-economic development.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.023>

УДК 330.101

JEL: B41

А.А. МАЗАРАКІ, д-р екон. наук, проф., академік НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України, ректор
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, 02156, Київ, Україна
e-mail: rector@knute.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5283-8444>

В.Д. ЛАГУТІН, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, 02156, Київ, Україна
e-mail: v.lagutin@knute.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6626-4381>

ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ І ПОТЕНЦІАЛ ЇЇ ЗМІН У ХХІ ст.

Узагальнено наукові підходи до розуміння змісту, тенденцій і потенціалу зміни парадигми економічної науки ХХІ ст. Розглянуто сучасний рівень розвитку економічної парадигми. Виокремлено і проаналізовано найперспективніші напрями парадигмальних зрушень. Основну увагу приділено потенційним перспективам, які відкриває для економічної парадигми нинішній стан економічної науки.

Ключові слова: економічна наука; парадигма; монопарадигмальність; поліпарадигмальність; парадигмальний комплекс; неокласика; ортодоксальність; гетеродоксальність; вартість; парадигмальні зміни.

Економічна наука, реалізуючи себе через логіку теоретичних і прикладних знань, змісту економічних категорій, розвивається на основі й під впливом власної парадигми. На основі парадигми найбільш повно обґрунтовуються результати і висновки дослідження предмета економічної науки. В епіцентрі концептуалізації суспільних змін ХХІ ст. перебуває саме економічна наука як система знань про сукупність інституціоналізованих соціально-економічних відносин і сучасних зв'язків і взаємодій між економічними суб'єктами. Л. Мізес з цього приводу писав: «Доля сучасної цивілізації не-

Ц и т у в а н н я: Мазаракі А.А., Лагутін В.Д. Парадигма економічної науки і потенціал її змін у ХХІ ст. *Економіка України*. 2022. № 3. С. 23—38. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.023>

розривними узами пов'язана з долею економічної науки» [1, с. 13]. Отже, глибоке парадигмальне бачення перспектив розвитку економіки, безумовно, є важливим і актуальним.

Зазначимо, що коли йдеться про парадигму економічної науки того чи іншого століття, на увазі мається не календарна дата, а значуща подія, початок важливого етапу, який визначив зміст науки аж до кінця цього століття. Так, економічна наука XIX ст. була започаткована ідеями А. Сміта про ринкові детермінанти національного багатства, а економічна наука XX ст. розпочалася з маржиналістської революції. Історично від А. Сміта в економічній науці панувала класична парадигма, основою якої було вчення про «загальне і приватне багатство», пріоритет сфери ринку і ринкового господарства. Поступово класична парадигма еволюціонувала в неокласичну, фокусом якої стала мікроекономіка. Після Великої депресії 1929—1933 рр., починаючи з теорії Дж.М. Кейнса, виникла макроскладова парадигми економічної науки з домінуванням концепції державного регулювання економіки, масштабної реалізації економічних функцій держави. У 1970—1980 рр. знову пріоритет дістала неокласична концепція з наголосом на монетаризмі й домінуючий ролі мікроекономічного аналізу.

Економіка першої чверті XXI ст. перебуває на етапі системних трансформацій, що виявляються в зміні сутності соціально-економічних процесів і параметрів, які їх визначають. Це не може не викликати змін у парадигмі економічної науки, отже, є всі підстави стверджувати, що в сучасних умовах відбувається процес неухильного оновлення економічної парадигми. У ході еволюції об'єкта і предмета дослідження виникає ситуація, коли наука вже не може розвиватися, залишаючись у межах сформованої раніше парадигми. Нові процеси вимагають нових наукових підходів, а отже, наукові дослідження закономірно виходять за межі усталеної парадигми.

Під потенціалом зміни парадигми розумітимемо рівень готовності й схильності сучасної економічної науки до парадигмальних зрушень. При цьому зміна наукової парадигми визначається як внутрішнім потенціалом самої науки, так і потенціальним впливом зовнішнього суспільного середовища. Таким чином, з одного боку, зміна парадигми економічної науки спричиняється іманентною логікою розгортання «внутрішнього» змісту наукових знань, а з іншого — парадигмальні зрушення залежать від зміни суспільних передумов розвитку науки. У кінцевому підсумку йдеться про оптимізацію форм розв'язання дилеми «інтерналізм — екстерналізм», тобто оптимальну системно-теоретичну диференціацію «внутрішнього» і «зовнішнього» в економічній науці.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати теоретичні й методологічні підходи дослідження парадигми економічної науки, оцінити її потенційні передумови та ймовірні парадигмальні зміни у XXI ст.

Розглянемо основні тренди майбутніх парадигмальних зрушень в економічній науці в контексті еволюційної специфіки таких змін. Репрезентуємо авторське розуміння сутності й структурних компонентів парадигми економічної науки XXI ст., розкриємо основні нормативні положення домінуючої нині неокласичної парадигми як мейнстрім економічної науки з позицій критичного ставлення до них, запропонуємо інтерпретацію по-

тенційних можливостей парадигмального оновлення економічної науки з урахуванням відповідних об'єктивних змін глобального соціально-економічного розвитку.

ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

Термін «парадигма» є досить «модним» у вітчизняній економічній літературі. Він використовується і там, де це дійсно потрібно, і там, де він не відіграє більш-менш вагомої ролі. У філософії та епістемології науки для характеристики загальновизнаних засадничих структур використовуються різні поняття. У. Х'юел писав про фундаментальну ідею, яка виявляється в ході історичного аналізу наукового знання [2], М. Фуко — про епістему [3], Дж. Холтон — про тематичні структури [4], П. Феєрабенд — про традицію в науці [5]. Найбільш вживаними є поняття «науково-дослідна програма» (І. Лакатос) і «парадигма» (Т. Кун)¹.

Щодо науково-дослідної програми І. Лакатоса, то її структура, на думку вченого, складається з «твердого ядра», позитивної та негативної евристики, а також захисного поясу [7]. «Тверде ядро» включає фундаментальні метафізичні положення. Воно визначає науковий зміст програми, тому сприймається як її основоположний елемент. Брати участь у програмі означає для дослідника сприймати її «тверде ядро» і слідувати йому. Позитивна і негативна евристика вказує, в якому напрямі слід рухатись у ході розвитку програми. Захисний пояс складається з дійсних теорій програми, її допоміжних гіпотез, емпіричних правил і безпосередньо змісту програми, що еволюціонує [8].

Щодо поняття «парадигма», то Т. Кун розглядав її у контексті феномена наукової революції. Під парадигмою вчений розумів ті теоретичні положення, які прийняті всією науковою спільнотою як визнана модель постановки проблем та їх вирішення. Зміна парадигми і означає наукову революцію. Під впливом критики з боку, насамперед, К. Попера та І. Лакатоса Т. Кун «перезавантажив» зміст поняття «парадигма», обґрунтувавши нове поняття «дисциплінарна матриця» з її чотирма компонентами — символічне узагальнення, метафізична складова парадигми, цінності, зразки розв'язання дослідних завдань [9, с. 272—273].

Парадигму науки можна розглядати як певну сукупність визнаних теоретичних досягнень цієї науки. Парадигма формує своєрідний фундамент розвитку наукового знання, дозволяє оцінювати ті чи інші наукові положення в широкому смисловому контексті й у прив'язці до певного соціально-інституційного простору. У цьому зв'язку під парадигмою можна розуміти наукову модель (конструкт), яку прийнято як зразок для вирішення дослідних завдань у даній науці. Можна вважати, що базисні положення наукової парадигми відповідають тому, що І. Лакатос називав «твердим ядром» науково-дослідної програми.

Наявність парадигми є необхідною формою існування і розвитку науки. Сформована парадигма закономірно спрямовує логіку теоретико-методоло-

¹ Класичним дослідженням взаємозв'язку парадигм Т. Куна і дослідних програм І. Лакатоса щодо економічної науки залишається стаття М. Блауга [6].

гічного мислення вчених, які пізнають предмет науки. На основі парадигми узагальнюються результати дослідження в межах спільної інтелектуальної традиції. Фактично під парадигмою розуміється комплекс основоположних правил (по суті, узагальнених метафізичних підходів), навколо яких у науці склався певний консенсус, що вимагає їх дотримання науковцями. Дж. Акерлоф розглядав парадигму (парадигми) з точки зору регламентів, що приписують, як повинні проводитись економічні дослідження і що є «економічним дослідженням» [10, с. 121].

Поширеність і «наукова сила» парадигми визначаються кількістю вчених, які її дотримуються в даній науці, та якістю їх досліджень, а також глибиною публікацій у знаних наукових виданнях. Завдяки наявності парадигми створюється, на наш погляд, усталена мотивація до ефективного розвитку науки, що дозволяє концентрувати зусилля науковців на розробленні найважливіших для суспільства наукових проблем, а не досліджувати дрібні малозначущі теми. Загальна парадигма передбачає консенсус з основоположних питань науки (насамперед, щодо методологічних правил, співвідношення теоретичних і емпіричних методів, ринку і раціональності, homo economicus, вартості та цінностей). Парадигма економічної науки обумовлюється спільністю базових соціально-економічних передумов (постулатів), що об'єднує економістів спільними ідеалами і нормами досліджень. Накопичення наукових результатів у межах парадигми дістає своє відображення в змісті університетських підручників з економічних дисциплін. Можна сказати, що парадигмальні результати і висновки «зберігаються» в підручниках.

Отже, перетворення теоретичних ідей на складову парадигми науки передбачає в тому числі їх входження в університетські освітні програми. Змістовний бік викладання навчальних університетських дисциплін повинен відповідати парадигмальним побудовам науки. При цьому університетська дисципліна, щоб бути затребуваною студентами і дістати підтримку на практиці в сучасних умовах, повинна підпорядковувати своїй власній логіці новітні наукові розробки, які потенційно знаходитимуть місце в парадигмі економічної науки XXI ст.

Дискусійною є проблема моно-/поліпарадигмальності економічної науки. Чи дійсно економічній науці, на відміну від природничих наук, не властива моністичність наукових підходів? На нашу думку, з одного боку, надмірна розгалуженість парадигмальних побудов потенційно може применшувати інтегруючу роль парадигми, насамперед в умовах дійсно революційних зрушень у економічній науці. Проте, з іншого (і це головне), очевидним є те, що різноманітність ідей і плюралізм наукових підходів щодо теоретичних моделей, методів, наукових шкіл, а також парадигм сприяють розвитку економічної науки. Завдяки наявності плюралізму в економіці підкреслюється ідея багатоманітності й необхідності її поширення в науці [11; 12].

На наш погляд, з урахуванням багатогранності поняття «парадигма», для розуміння особливостей прояву поліпарадигмальності в економічній науці слід виокремити ряд її типів на основі критеріального застосування трьох фундаментальних категоріальних планів: онтологічного, гносеологічного і аксіологічного. Для системного аналізу цілком достатньо цих традиційних рівнів структури парадигмальних комплексів. Отже, наукова пара-

дигма економічної науки органічно включає в себе знання про те, що в цілому існує в економіці (онтологія), характеризує методологію здобуття наукових знань про економіку, відображає, яку будову має це знання і як воно структуроване (гносеологія, епістемологія), а також показує, які цінності (аксіологія) є в наукового знання.

Онтологічна парадигма, або парадигма буття, відображає зміст розвитку економіки, комплекс трендів технологічних, організаційно-інституційних і соціально-економічних змін. Сучасна онтологічна парадигма економічної науки виходить з того, що економіка є єдиним організмом, одна з найважливіших цілей якого — поліпшити життя кожного наступного покоління. При цьому економіка організована певним закономірним чином і функціонує за певними законами. Гносеологічна (епістемологічна) парадигма, або парадигма наукової свідомості, вказує на концептуально-методологічну єдність досліджень для переважної більшості представників економічної науки. Ідеться про епістемологічне застосування певної системи методологічних поглядів щодо дослідження соціально-економічного розвитку за умови, що методологія є достатньо розвинутою і визнаною для того, щоб впливати на всю науку. Аксіологічна парадигма, або парадигма цінностей, відображає загальновизнану ціннісну систему, якої дотримується наука. Ідеться про ціннісну аксіматику, з якою можна погоджуватися чи не погоджуватися, говорити про її обмеженість, але все ж у цілому слід дотримуватися її ідей у процесі дослідження.

Три категоріальних плани економічної науки є органічно взаємопов'язаними й утворюють певний парадигмальний комплекс. При цьому можливі різні комбінації категоріальних альтернативних структур. Онтологічна, епістемологічна й аксіологічна парадигми здатні перетинатись і структурно доповнювати одна одну, тобто вони мають здатність викликати одна в одній структурні зміни. Так, зокрема, епістемологічна парадигма вибудовує систему логічних зв'язків і категорій, а також обґрунтовує засоби їх порівняння з економічною реальністю (тобто безпосередньо узгоджується з онтологічною парадигмою). У свою чергу, онтологічна і епістемологічна парадигми базуються на ціннісному фундаменті, який виступає своєрідним нормативним каноном економічних досліджень.

У межах парадигмальних комплексів можуть відокремлюватися так звані локальні парадигми економічної науки. Підходи щодо змісту і самої доречності локальних парадигм економічної науки можуть варіюватися в широкому діапазоні. Так, наприклад, у онтологічній парадигмі постіндустріалізму центральними вважаються трансформаційні процеси переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки. При цьому на перший план виходить спільне інтегроване розуміння змісту таких трансформацій, закономірностей їх виникнення і руху (розвитку).

У епістемологічному парадигмальному комплексі ще наприкінці XX ст. утворилася парадигма синергетики, яка ґрунтується на ролі економіки як нелінійної динамічної системи й описує її динаміку через рух визначених категорій (біфуркація, флуктуації, аттрактор, фрактальність, емерджентність, нерівноважність та ін.), що відображають реально існуючу впорядкованість складної системи. Еволюція економічної системи відбувається шля-

хом зміни параметрів її логічного порядку. Аксіологічний парадигмальний комплекс сучасної економічної науки засновано на ідеях лібералізму з його пріоритетами приватної власності, демократії, прав і свобод індивіда, громадянського суспільства і правової держави.

НЕОКЛАСИЧНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Якщо висловлені міркування застосувати до заявленої нами проблематики, то насамперед слід визначити, що покладено в основу сучасної парадигми економічної науки. Парадигма економічної науки початку ХХІ ст. — це неокласична парадигма. Неокласичний підхід в основному залишається своєрідним стандартом, за яким оцінюється розвиток усіх напрямів економічної науки. Слід лише переглянути зміст університетських підручників з економічних дисциплін, у тому числі й в Україні, щоб зрозуміти, що більшість з них підготовлена на засадах неокласичної парадигми. У сучасних умовах належність науковців-економістів до неокласичного напрямку ідентифікують, насамперед, такі чинники, як орієнтованість на застосування моделей раціоналізації та рівноважного аналізу економічної динаміки, визнання універсальних законів, залежних від ринкового середовища, використання математичного моделювання. Неокласична парадигма здійснює величезний вплив на формування наукових позицій щодо розвитку сучасних економічних досліджень. Попри численні епістемологічні кризи, неокласична парадигма економічної науки неодноразово доводила свою життєздатність. Ринок, економічні свободи, конкуренція, раціональність економічних суб'єктів — ключові ідеї неокласичної парадигми — є базисними складовими сучасної економіки.

Неокласична парадигма економічної науки — це результат розвитку західної (європейської та північноамериканської) цивілізації, науковий продукт осмислення еволюції ринкової системи в усій суперечливості її мікро- й макроекономічних процесів і явищ. Безумовно, ця неокласична парадигма сформувалась і еволюціонує як універсальна, тому вона є реально корисною при осмисленні економічних систем різних країн світу. Інша справа, що наукове дослідження національних систем не може не бути результатом теоретичної рефлексії економічної науки цих країн.

На основі загальної наукової парадигми формується мейнстрим економічної науки. Сучасний економічний мейнстрим об'єднує економістів, які дотримуються спільних ринково-ліберальних ідеалів і норм економічних досліджень. Така єдність забезпечується, насамперед, спільністю вихідних передумов неокласичної ортодоксальності, яка базується на принципі моноцентричності й наділена перевагою стійкості своїх теоретичних постулатів завдяки їх жорсткості. Не може не вражати широкоформатність неокласичного інструментарію мікроекономічного аналізу ринкових механізмів (гранична корисність, гранична продуктивність праці та капіталу, спадна граничність, карти ізоквант та ізокост тощо) і ринково-конкурентних структур у маржиналістській інтерпретації (диференціація продукту, кількісна оцінка олігопольної взаємодії, математичний апарат виміру ринкової влади, SSNIP-тест та ін.) Щодо макроекономіки, то тут позиції неокласичної пара-

дигми є значно слабкішими. Кейнсіанська концепція в багатьох випадках точніше і глибше пояснює динаміку агрегованих величин і параметрів макроекономічних систем.

На наш погляд, є очевидним, що нині неокласична парадигма економічної науки перебуває в стані кризи. Потенціал неокласичної парадигми знижується не тільки під впливом зовнішніх чинників, але й на основі усвідомлення внутрішньої недостатності й неадекватності. Криза сучасної неокласичної парадигми проявляється в її неспроможності пояснити значну частину економічних процесів, насамперед, пов'язаних з переходом від рецесії до економічного зростання, соціалізацією економіки, прискоренням технологічного прогресу, оновленням інституційної структури економіки. У певному сенсі можна говорити про те, що криза неокласичної парадигми поступово перетворює її на так звану фальшиву парадигму². Зазначимо, що в українському економічному дискурсі змістовні засади неокласики, у тому числі неолібералізму, трактуються досить критично [14; 15; 16].

Сьогодні неокласична парадигма не може запропонувати більш-менш обґрунтованих оцінок майбутнього економічного розвитку після кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу. Тоді як продовжується підтримка політики державних видатків (фіскальне і монетарне пом'якшення) на придбання ліків від усього, що турбує суспільство, з'являється дедалі більше сумнівів щодо того, що це дійсно ефективний макроекономічний засіб.

Неокласична парадигма є теоретичною основою державної економічної політики для забезпечення умов суспільної стабільності. Щодо перехідних нелінійних і нерівноважних суспільних процесів, то її рекомендації у сфері державного регулювання економіки часто є досить сумнівними. Так, у рамках неокласичної парадигми фактично неможливо пояснити випереджальний соціально-економічний розвиток Китаю в останні десятиліття. Китайська економічна система за своїми змістовними характеристиками не «вписується» в теоретичні постулати неокласичної парадигми. Вона поєднує механізми директивності й лібералізму, ринку і плановірності, однопартійної державності й громадянської самоорганізації, приватної та суспільної власності, підприємництва і публічного контролю [17; 18]. Чи не тому ліберальні світові та українські ЗМІ довгий час замовчували піднесення китайської економіки (вказуючи на недостовірність офіційних статистичних даних), а сьогодні применшують його значущість, звертаючи надмірну увагу на недемократичність політичного устрою, відсутність громадянського суспільства і бідність значної частини (на їх думку) населення КНР. Неокласичний і неоліберальний мейнстрим так і не зумів зрозуміти закономірності економічних реформ для більшості пострадянських країн, зміст яких свого часу був обґрунтований у Вашингтонському і Поствашигтонському консенсусах.

Можна вважати, що центральною аномалією неокласичної парадигми є фактичне заперечення категорії «вартість». Вартість як теоретична основа оцінки соціально-економічних процесів і явищ не відповідає неокласичним постулатам. Сьогодні категорія «вартість» активно заперечується як нібито ненаукова безпредметна абстракція. Архітектоніка системи сучасних фінан-

² Термін «фальшива парадигма» як антагонізм істинної парадигми запропонували Дж. Акерлоф і Р. Михайля [13].

сів, де переважають віртуальні фінансові активи, які «відірвані» від їх реальної вартісної оцінки, успішно «функціонує», на думку неокласиків, без категорії «вартість». Динаміка капіталізації більшості сучасних компаній не відповідає динаміці їх реальної вартості. Прискорена капіталізація націлена на отримання спекулятивних прибутків і, по суті, не відображає закономірності відтворення реальної економіки. Істотно завищує ціну товарів висока віртуальна частка вартості модних брендів. Віртуальна, а не реальна вартість фактично стала основою фінансово-економічних процесів та явищ.

Наведемо кілька прикладів. На початок 2021 р. капіталізація ринку такого чисто віртуального фінансового інструмента, як криптовалюта, уперше перевищила 2 трлн дол. — 2 трлн 021 млрд дол. (на листопад 2021 р. сягнувши 2 трлн 752,5 млрд дол.)³. Виручка Global 500 (500 найбільших світових компаній) у випуску 2020 р., у період загострення коронакризи, досягла рекордного рівня в 33,3 трлн дол., у 2021 р. вона дещо знизилася — до 31,7 трлн дол. Це стало першим спадом виручки за півстоліття⁴. За коронавірусний, кризовий для глобальної економіки, 2020 р. у світі стало на 660 мільярдів більше, ніж у попередньому безкризовому році, а їх кількість сягнула 2755 осіб. Сукупний статок усіх мільярдів за 2020 р. збільшився на 5,1 трлн дол. — до 13,1 трлн дол.⁵ У пандемійний період 2020—2021 рр. посилювалося викривлення вартісної оцінки світових брендів. У 2020 р. суттєво зросла цінність фактично всіх світових брендів: наприклад, Porsche — з 29,347 млрд дол. у 2019 р. до 33,911 млрд дол., Gucci — відповідно, з 14,662 до 17,630 млрд дол., Louis Vuitton — відповідно, з 13,576 до 16,479 млрд дол. У 2021 р. відбулося незначне — на 5% — зниження загальної цінності 50 найдорожчих світових брендів товарів Luxury і Premium. Проте вартісна оцінка окремих брендів — Porsche, Rolex, Dior — і в цей кризовий рік зросла⁶. Викривлення вартісних показників у останні роки посилювалося внаслідок надмірного «накачування» економіки грошовою масою, насамперед доларами.

Наукове економічне дослідження у своїй реальності не може не спиратися на кількісні наукометричні моделі, в основу яких має бути покладено категорію «вартість». Саме на основі вартості слід побудувати наукову модель достовірної кількісної оцінки сучасних фінансово-економічних процесів. На наш погляд, вартість є первинним теоретико-методологічним фундаментом економічної науки.

ЗМІСТ І ПОТЕНЦІАЛЬНІ ТРЕНДИ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ЗМІН У ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ ХХІ ст.

Сучасна економічна наука, безумовно, перебуває в пошуку нової парадигми, тобто в процесі парадигмальних зрушень. У основі зміни наукової парадиг-

³ Cryptocurrency Global Charts. Total Market Cap. URL: https://www.coingecko.com/en/global_charts (дата звернення: 20.11.2021).

⁴ Financial Times Global 500. 2021. URL: <https://www.fortune.com/global500> (дата звернення: 20.11.2021).

⁵ World's Billionaires List: Facts And Figures 2021. URL: <https://www.forbes.com/sites/kerryadolan/2021/04/06/forbes-35th-annual-worlds-billionaires-list-facts-and-figures-2021/?sh=252882585e58> (дата звернення: 21.11.2021).

⁶ Luxury&Premium 50 2021 Ranking. 2021. URL: <https://brandirectory.com/rankings/luxury-and-premium/table> (дата звернення: 08.12.2021).

ми лежить оцінка системного прогресу наукового економічного знання, її всеохоплюючої трансформації та розвитку. Цей прогрес Т. Кун вважав безумовно можливим як «еволюцію від того, що ми знаємо, до того, що ми сподіваємося дізнатися» [19, р. 224]. Наукова революція, супроводжуючись радикальними проривами в розвитку наукових знань, означає перегляд парадигми науки, принципів і критеріїв науковості досліджень.

Дослідження змісту парадигмальних змін у економічній науці є невіддільним від застосування принципів системного синергетичного аналізу до процесу самого розвитку науки. Ідеться про більш повне розкриття природи емерджентних властивостей наукової парадигми, впливу концептуально-методологічних підходів на детермінанти оновлення парадигми, еволюції «твердого ядра» науки в цілому. Парадигмальні зміни в економічній науці базуються на системно-синергетичних принципах, що передбачає відмову від лінійного тлумачення розвитку науки, визнання альтернативності та багатоваріантності потенційних парадигмальних змін як процесу прийняття нової консолідованої точки зору на найважливіші питання соціально-економічного розвитку.

Успіх нової парадигми полягає в розширенні перспектив науки щодо вирішення нових проблем, а також поглибленні знань про факти об'єктивної дійсності. Оновлення парадигми означає, що в економічній науці розвиваються інші (порівняно з тими, що існували до цього) засади дослідження об'єктивної реальності. Закономірності, пов'язані з феноменом оновлення парадигми економічної науки, можна побачити лише на фоні ймовірних об'єктивних процесів і явищ, з яких ці закономірності випливають. Відповідність наукових тверджень сутності найважливіших рис об'єктивного соціально-економічного розвитку можна розглядати як вирішальний маркер зрілості нової парадигми економічної науки.

Парадигмальні зрушення в економічній науці XXI ст. визначатимуться, на наш погляд, майбутньою долею ринку і ринкових відносин. Думається, що стала частина економічної парадигми — економіка ринків — зберігатиме свою стійкість. Ринок закономірно еволюціонує до більшої змістовної складності й структурної багатоманітності. В основі ускладнення ринкових відносин лежать збільшення багатоманітності ринкових суб'єктів, поглиблення їх організаційно-господарських форм і структур, що супроводжується ускладненням методів привласнення результатів ринкового господарювання, застосування дедалі різноманітніших ринкових стратегій, поглиблення процесів вертикальної, горизонтальної та змішаних форм інтеграції та диверсифікації, більша розгалуженість мережевих ринкових структур, посилення значущості різних типів та видів логістичних і маркетингових технологій, розширення різноманітності форм і методів конкурентної боротьби та ін. Реальнішими стають ринкові асамбляжі — надскладні ринково-конкурентні системи, основою яких є багатоскладність еволюційно-інституційних порядків, для яких неоднорідність і гібридність є органічними властивостями і перевагами [20]. Розвиток ринку дійсно має складний характер і зумовлює ймовірнісні стани і форми їх прояву. Економіка знань і цифрова економіка, трансформуючи ринково-конкурентні відносини, не заперечують ринок як такий. Фактично це означає збереження фундаменту наявної

парадигми економічної науки з її закономірною поступовою переорієнтацією відповідно до нових реалій наукового об'єкта, що постійно ускладнюється. На перший план у цих умовах виходить проблема більш ефективної дії ринкових механізмів. Низька ефективність товарних і галузевих ринків не дає можливості підвищувати дієвість публічного управління і державної економічної політики. Збалансування публічного регулювання і ринкового саморегулювання стає у ХХІ ст. дедалі важливішим.

Нова парадигма потрібна не тільки для розвитку власне економічної науки, щоб розібратись у всіх нових об'єктивних фактах, але й для того, щоб розробити і керуватись оновленою політикою соціально-економічного розвитку. Соціально-економічна реальність початку ХХІ ст. наочно демонструє суперечливість нормативних наслідків неокласичної парадигми з її численними методологічними припущеннями. Протилежними неокласичній парадигмі можна вважати так звані неокласичні гетеродоксальні концепції. З цього приводу Гж.В. Колодко пише, що «нині час гетеродоксії, а не сидіння на концепціях, до яких хтось надто сильно прикипів душею в давно минулі епохи» [21, с. 163]. Серед гетеродоксальних наукових напрямів, які можуть претендувати на статус нової парадигми, у першу чергу виокремлюють еволюційну, поведінкову та інституціональну теорії [22—26]. Потенціал гетеродоксальних (неортодоксальних) концепцій в економічній науці в сучасних умовах достатньо значний. Гетеродоксальні ідеї об'єднує подібна методологія — критичне ставлення до неокласичного мейнстриму, наголос на динамічності та рухливості економіки, увага до соціальних інститутів (власність, органи державної влади, традиції та ін.), соціально орієнтована економічна політика [27].

Однак у цілому ступінь поширення і рівень конкурентоспроможності гетеродоксальних теорій — порівняно з неокласикою — в сучасній економічній науці поки що не є пріоритетними [28]. Перевагою неокласичної парадигми залишається загальновизнана раціонально-максимізаційна модель економічної діяльності. Водночас, наприклад, для інституційних підходів типовими є розмитість теорій, що описують взаємозв'язок діяльності індивідів та інститутів, і недосконалість пропонованих мотиваційних механізмів економічної поведінки, особливо на мікрорівні.

На нашу думку, в сучасних умовах потенційно важливими є новітні форми парадигмального синтезу. Так, наприклад, теорія поведінкової економіки тривалий час позиціонувала себе як протилежність неокласичній парадигмі. Проте сьогодні вважається, що вже відбувається їх синтез на основі сприйняття неокласикою цілого ряду принципових ідей поведінкової економіки як наукових універсалій [29; 30].

Парадигмальні зміни є основою формування нової парадигми науки. Їх можна розглядати з позиції трансформаційних трендів, які, змінюючи зміст і напрями наукових досліджень, спрямовують їх на розуміння сутності нових соціально-економічних практик. Нині важливим трендом стає подолання відособлення мікро- і макроекономіки, спрямованість оновленої парадигми на узагальнення єдиних за своєю суттю мікро- та макроекономічних процесів і явищ, цілісне розуміння єдиної системи економічних відносин на всіх рівнях. Протиставлення мікро- і макроаналізу з позицій дихотомічного мислення дедалі більше втрачає економічний сенс.

Принципову значущість має єдність якісного і кількісного взаємозв'язку параметрів макро- і мікроекономіки. Точка зору економістів нині дедалі більше зміщується в бік парадигмального консенсусу з приводу пошуку інструментів забезпечення єдності макро- і мікроекономічного аналізу. Ідеться про повніше розуміння того, як, з одного боку, дії окремих економічних суб'єктів на мікрорівні обумовлюють ті чи інші агреговані тенденції, а з іншого, як динаміка макроекономічних показників, зокрема споживання і заощадження, позначається на поведінці мікроекономічних одиниць — домогосподарств, фірм, окремих підприємств⁷.

До макро- і мікроекономіки органічно підключаються наукові знання про нано-, мезо- і мегарівні економіки. Економічна наука стоїть на порозі парадигмального обґрунтування фундаментальних констант, які інтегруватимуть наукові підходи до розуміння сутності мега-, макро-, мезо- і мікроекономічних процесів і явищ. Перший крок на цьому шляху був пов'язаний з включенням у XX ст. мікроекономічного за своїм змістом поняття «очікування» в макроекономічні моделі. Наступним кроком може бути врахування соціально-економічних неоднорідностей (нерівностей), тобто відхід від так званого принципу «середньої температури по лікарні», при здійсненні макроекономічного аналізу.

У економічній науці XXI ст. дедалі більшого значення набуватиме проблема відкриття каналів («шлюзів») для ефективного використання штучного інтелекту в дослідженні соціально-економічних процесів і явищ. Згадаємо, що в минулому столітті завдяки розвитку маржиналістського аналітичного інструментарію були відкриті нові канали для розроблення і широкого застосування в економічній науці математичних методів дослідження [32]. У XXI ст. на перший план виходить роль штучного інтелекту в розширенні застосування емпіричних аналітичних методів та їх формалізованої інтерпретації [33]. Штучний інтелект дозволить дедалі більше наближати теоретичну модель, яка закономірно є абстрактним цільовим усвідомленим спрощенням реальності, до складного багатогранного «емпіричного», поданого як масив великої цифрової інформації в межах єдності теорії та практики, взаємозв'язку теоретичної моделі та самого об'єкта [34].

Еволюція парадигми економічної науки не може не передбачати розширення новаторських емпіричних досліджень як основи наукових проєктів. Цьому сприяє настання цифрової ери, доступ до великих баз емпіричних економічних даних і наявність відповідних інформаційних потужностей. Поведінкова економіка та соціально-економічні експерименти активно стимулюють емпіричні дослідження і підвищують рівень їх обґрунтованості.

У контексті парадигмальних змін у XXI ст. зростає значущість науково-обґрунтування механізмів управління складними соціально-економічними процесами на основі системного прогнозування їх розвитку [35; 36]. Важливим сучасним трендом зміни парадигми економічної науки є розроблення дійсно наукових підходів до прогнозування коливань ділового циклу і оцінки ймовірності системних фінансово-економічних криз. При цьому особливо важливими стають як безпосереднє передбачення самої рецесії,

⁷ У цьому зв'язку підкреслимо важливість ідеї макроекономічної парадигми множинної рівноваги і різноманітності (MEADE) [31].

так й прогнозування процесу наближення економіки до кризового стану, тобто поява елементів погіршення, нестабільності й переходу до дисфункціональних патологій соціально-економічного розвитку.

Постає запитання, наскільки динамічно відбуватимуться у XXI ст. зміни парадигми економічної науки? На наш погляд, еволюція парадигми економічної науки не відбуватиметься шляхом простого лінійного розвитку, адже потенціально можливими є різні шляхи парадигмальних зрушень⁸. Проблема динамічності змін полягає не лише в стані самої науки, а й у масштабній трансформації економіки XXI ст. Парадигмальні зрушення повинні відповідати новим об'єктивним умовам соціально-економічного розвитку. Ідеться про наявність для формування нової наукової парадигми певних суспільних умов. Суспільна затребуваність нової парадигми економічної науки повинна бути об'єктивно необхідною. Відсутність такої затребуваності істотно обмежує можливості парадигмальних змін у економічній науці.

ВИСНОВКИ

Парадигма — це своєрідна метафізична модель, що дозволяє розглядати сутність предмета дослідження економічної науки з позицій досягнутого стану розвитку самої науки. Коли йдеться про наукову парадигму, маються на увазі основиконструктивізму науковців, що несуть у собі потужний об'єднувальний потенціал. Спираючись на наукову парадигму, економічна наука формує інтегрований теоретико-методологічний потенціал. Увесь парадигмальний масив (комплекс) економічних досліджень можна поділити на онтологічні, епістемологічні (гносеологічні) й аксіологічні парадигмальні структури.

Потенціал парадигмальних змін — це наукові досягнення, що відповідають вектору зрушень у економічній науці та є в реальності, а також можливості методологічного задіяння нових знань, які можуть бути використані для досягнення завдань зміни наукової парадигми. Ідеться про ще до кінця не виявлені й не розкриті можливості сучасної економічної науки. Парадигма змінюється через узагальнені епістемологічні пояснення виникаючих наукових аномалій і більш повне розуміння онтологічних феноменів, які з тих чи інших причин поки що залишаються поза увагою економічної науки.

Нині на перший план виходить бачення майбутнього економічної науки в цілісній парадигмальній перспективі на основі критичного переосмислення існуючої неокласичної парадигми. Новий зміст економіки XXI ст., зокрема поширення цифрових технологій, зростання кількості мережевих спільнот і посилення інтенсивності глобального руху матеріального, фінансового, інформаційного і людського капіталів та ін., вимагає оновлення парадигми економічної науки. В основі переходу до нової парадигми лежить принцип компромісу, наукового взаємозбагачення різних економічних концепцій і теорій. На нашу думку, парадигмальні зміни економічної науки у XXI ст. будуть тривалим і суперечливим процесом. Вирішення питання про зміну парадигми економічної науки — це надзавдання, виконання якого стикати-

⁸ Окремі науковці ставлять питання навіть про «ревізію» економічної теорії, що фактично означає більш ґрунтовні порівняння із зрушеннями, еволюцією або трансформацією економічної науки зміни [37].

меться з істотними проблемами. Поки що вектор подальших системних парадигмальних змін у економічній науці ХХІ ст. чітко не визначено. З наступним розвитком нашої науки виникатимуть нові тенденції щодо зміни її парадигми, які сьогодні не є очевидними, і саме вони можуть бути предметом майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. Челябинск, Социум, 2008. 878 с.
2. Хьюэлл У. Философия индуктивных наук, основанная на их истории. М., Кнорус, 2016. 497 с.
3. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб., А-сэд, 1994. 408 с.
4. Холтон Дж. Тематический анализ науки. М., Прогресс, 1981. 384 с.
5. Фейерабенд П. Наука в свободном обществе. М., АСТ, 2010. 378 с.
6. Blaug M. Kuhn Versus Lakatos, or Paradigms Versus Research Programmes in the History of Economics. *History of Political Economy*. 1975. Vol. 7 (4). P. 399—433.
7. Lakatos I. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programs. *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970. P. 91—196.
8. Wade Hands D. Popper and Lakatos in Economic Methodology. *Rationality, Institutions and Economic Methodology*. London, Routledge, 1993. P. 61—75.
9. Кун Т. Структура научных революций. М., АСТ, 2015. 320 с.
10. Акерлоф Дж. Грехи упущения и практика экономической науки. *Экономическая политика*. 2021. Т. 16. № 1. С. 104—123.
11. Corvisanos I., Doughney I., Milltow A. Reclaiming pluralism in economics. Routledge, 2018. 332 p.
12. Lari T. When does complementarity support pluralism about schools of economic thought? *Journal of Economic Methodology*. 2021. Vol. 28 (3). P. 322—335.
13. Akerlof G.A., Michailat P. Persistence of false paradigms in low-power sciences. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*. 2018. Vol. 115 (52). P. 13228—13233.
14. Зверяков М.І., Грималюк А.В. Економічна теорія, державна політика і публічне управління. *Економіка України*. 2019. № 11-12. С. 3—33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.11.003>
15. Єщенко П.С. Неоліберальна модель ринку та її вплив на розвиток України. *Економіка України*. 2020. № 5. С. 25—40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.05.025>
16. Кораблін С.О. Неоліберальний мейнстрім: коли Америка проти. *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 90—105.
17. Lin Yifu I. New Paradigm for interpreting the Chinese Economy: Theories, Challenges and Opportunities. Singapore, World Scientific Publishing Company, 2014. 216 p.
18. Kolodko G.W. China and the Future of Globalization: The Political Economy of China's Rise. *Financial Times, Summer Book*, 2020. 200 p.
19. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. 4th ed. Chicago, University of Chicago Press, 2012. 264 p.
20. De Landa M. Assamblage theory. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016. 216 p.
21. Колодко Г.В. Куда идет мир: политическая экономия будущего. М., Магистр, 2014. 528 с.
22. Hodgson G.M. Evolutionary and institutional economics as the new mainstream? *Evolutionary and Institutional Economic Review*. 2007. Vol. 4. No. 1. P. 7—25.
23. Modern evolutionary economics. An overview by R. Nelson (and eight other). Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 272 p.
24. Groenewegen I. Bridging original and new institutional economics? In: *Intuitions and evolution of capitalism*. F. Gagliardi, D. Grindis (Eds). Cheltenham, Edward Elgar, 2019. P. 93—109.
25. Menard C., Shirley M.M. The future of new institutional economics: From early intuitions to a new paradigm? *Journal of Institutional Economics*. 2014. Vol. 10. No. 4. P. 541—565.

26. Lacurelli S., Givliani A., Baron H. The past and future of social sciences. A Schumperetian theory of scientific development. *Cambridge Journal of Economics*. 2019. Vol. 43. No. 6. P. 1701—1722.
27. Elsner W. Complexity Economics as Heterodoxy: Theory and Policy. *Journal of Economic Issues*. 2017. Vol. 51. Iss. 4. P. 939—978.
28. Stockhammer E., Dammerer Q., Kapur S. The Research Excellence Framework 2014. Journal ratings and the marginalization of heterodox economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2021. Vol. 45. No. 2. P. 243—269.
29. Streak W. Does «behavior economics» offer an alternative to the neoclassical paradigm. *Socio-Economic Review*. 2010. Vol. 8. No. 2. P. 387—397.
30. Angner E. Were all behavioral economists now. *Journal of Economic Methodology*. 2019. Vol. 26 (3). P. 195—207.
31. Vines D. Wills S. The rebuilding macroeconomic theory project part II: multiple equilibria, toy models and policy models in a new macroeconomic paradigm. *Oxford Review of Economic Policy*. 2020. Vol. 36. Iss. 3. P. 427—497.
32. Hodgson G.M. On the complexity of economic reality and the history of the use of mathematics in economics. *Filosofia de la Economia*. 2013. Vol.1. No. 1. P. 125—148.
33. Crafts A.N. Artifacal Intelligence as a general-purpose technology: an historical perspective. *Oxford Review of Economic Policy*. 2021. Vol. 37 (3). P. 521—536.
34. Einav L., Levin J.D. The Data Revolution and Economic Analysis. In: *Inovation Policy and the Economy*. New York, National Bureau of Economic Research. 2013. Vol. 14. P. 1—24. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19035/w19035.pdf
35. Aasrveit K.A., Anundsen A.K. Herstad E.I. Residential Investment and Recession Predictability. *International Journal of Forecasting*. 2019. Vol. 35 (4). P. 1790—1799.
36. Greenwood R., Hanson S., Shleifer A., Sorensen J. Predictable Financial Crises. *NBER Working Paper*. 2020. No. 27396. 63 p.
37. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Від ревізії економічної теорії до ревізії економічної політики: пастки нового макроекономічного консенсусу. *Економіка України*. 2021. № 3. С. 19—40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.019>

Надійшла: 10.12.2021

Прорецензована: 20.12.2021

Доопрацьована: 04.01.2022

Підписана до друку: 10.01.2022

REFERENCES

1. Mises L. *Human Action: A Treatise on Economic Theory*. Chelyabinsk, Sotsium, 2008 [in Russian].
2. Whewell W. *The Philosophy of the Inductive Sciences Founded upon their History*. Moscow, Knorus, 2016 [in Russian].
3. Foucault M. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Saint Petersburg, A-cad, 1994 [in Russian].
4. Holton G. *Thematic Origins of Scientific Thought*. Moscow, Progress, 1981 [in Russian].
5. Feyerabend P. *Science in a Free Society*. Moscow, ACT, 2010 [in Russian].
6. Blaug M. Kuhn Versus Lakatos, or Paradigms Versus Research Programmes in the History of Economics. *History of Political Economy*, 1975, Vol. 7 (4), pp. 399-433.
7. Lakatos I. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programs. In: *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970, pp. 91-196.
8. Wade Hands D. Popper and Lakatos in Economic Methodology. In: *Rationality, Institutions and Economic Methodology*. London, Routledge, 1993, pp. 61-75.
9. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Moscow, ACT, 2015 [in Russian].
10. Akerlof G. Sins of Omission and the Practice of Economics. *Economic Policy*, 2021, Vol. 16, No. 1, pp. 104-123 [in Russian].
11. Courvisanos I., Doughney I., Millmow A. *Reclaiming pluralism in economics*. Routledge, 2018.

12. Lari T. When does complementarity support pluralism about schools of economic thought? *Journal of Economic Methodology*, 2021, Vol. 28 (3), pp. 322-335.
13. Akerlof G.A., Michailat P. Persistence of false paradigms in low-power sciences. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 2018, Vol. 115 (52), pp. 13228-13233.
14. Zveryakov M., Grymalyuk A. Economic theory, state policy and public administration. *Economy of Ukraine*, 2019, No. 11-12, pp. 3-33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.11.003> [in Ukrainian].
15. Eshchenko P. Neoliberal market model and its impact on the development of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2020, No. 5, pp. 25-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.05.025> [in Ukrainian].
16. Korablin S. Neoliberal mainstream: when America is against. *Economy of Ukraine*, 2017. No. 5-6, pp. 90-105 [in Ukrainian].
17. Lin Yifu I. New Paradigm for interpreting the Chinese Economy: Theories, Challenges and Opportunities. Singapore, World Scientific Publishing Company, 2014.
18. Kolodko G.W. China and the Future of Globalization: The Political Economy of China's Rise. *Financial Times, Summer Book*, 2020.
19. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. 4th ed. Chicago, University of Chicago Press, 2012.
20. De Landa M. Assemblage theory. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016.
21. Kolodko G.W. Whither the World: The Political Economy of the Future. Moscow, Magistr, 2014 [in Russian].
22. Hodgson G.M. Evolutionary and institutional economics as the new mainstream? *Evolutionary and Institutional Economic Review*, 2007, Vol. 4, No. 1, pp. 7-25.
23. Modern evolutionary economics. An overview. R. Nelson et al. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.
24. Groenewegen I. Bridging original and new institutional economics? In: Institutions and evolution of capitalism. F. Gagliardi, D. Gindis (Eds). Cheltenham, Edward Elgar, 2019, pp. 93-109.
25. Menard C., Shirley M.M. The future of new institutional economics: From early intuitions to a new paradigm? *Journal of Institutional Economics*, 2014, Vol. 10, No. 4, pp. 541-565.
26. Lacurelli S., Givliani A., Baron H. The past and future of social sciences. A Schumpeterian theory of scientific development. *Cambridge Journal of Economics*, 2019, Vol. 43, No. 6, pp. 1701-1722.
27. Elser W. Complexity Economics as Heterodoxy: Theory and Policy. *Journal of Economic Issues*, 2017, Vol. 51, Iss. 4, pp. 939-978.
28. Stockhammer E., Dammerer Q., Kapur S. The Research Excellence Framework 2014. Journal ratings and the marginalization of heterodox economics. *Cambridge Journal of Economics*, 2021, Vol. 45, No. 2, pp. 243-269.
29. Streeck W. Does «behavioural economics» offer an alternative to the neoclassical paradigm. *Socio-Economic Review*, 2010, Vol. 8, No. 2, pp. 387-397.
30. Angner E. We're all behavioral economists now. *Journal of Economic Methodology*, 2019, Vol. 26 (3), pp. 195-207.
31. Vines D., Wills S. The rebuilding macroeconomic theory project part II: multiple equilibria, toy models and policy models in a new macroeconomic paradigm. *Oxford Review of Economic Policy*, 2020, Vol. 36, Iss. 3, pp. 427-497.
32. Hodgson G.M. On the complexity of economic reality and the history of the use of mathematics in economics. *Filosofia de la Economia*, 2013, Vol. 1, No. 1, pp. 125-148.
33. Crafts A.N. Artificial Intelligence as a general-purpose technology: an historical perspective. *Oxford Review of Economic Policy*, 2021, Vol. 37 (3), pp. 521-536.
34. Einav L., Levin J.D. The Data Revolution and Economic Analysis. In: Innovation Policy and the Economy. New York, National Bureau of Economic Research. 2013, Vol. 14, pp. 1-24, available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19035/w19035.pdf (accessed on: 09.12.2021).
35. Aasrveit K.A., Anundsen A.K., Herstad E.I. Residential Investment and Recession Predictability. *International Journal of Forecasting*, 2019, Vol. 35 (4), pp. 1790-1799.

36. Greenwood R., Hanson S., Shleifer A., Sorensen J. Predictable Financial Crises. NBER Working Paper, 2020, No. 27396.
37. Reznikova N., Panchenko V., Ivashchenko O. From the revision of the economic theory to the revision of the economic policy: the traps of the new macroeconomic consensus. *Economy of Ukraine*, 2021. No. 3, pp. 19-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.019> [in Ukrainian].

Received on December 10, 2021

Reviewed on December 20, 2021

Revised on January 04, 2022

Signed for printing on January 10, 2022

Anatolii Mazaraki, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Academician of NAES of Ukraine,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Rector of Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
Vasyl Lagutin, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Professor of the Department of Economics and Competition Policy
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

PARADIGM OF ECONOMICS AND THE POTENTIAL FOR ITS CHANGES IN THE XXI CENTURY

Changes in the paradigm of economics are viewed as a response to the systemic transformations of the economy at the beginning of the XXI century. The potential for paradigm change is understood as the level of readiness and capacity of modern economics for paradigmatic shifts. At the same time, the change of the scientific paradigm is determined both by the internal potential of science itself and by the potential influence of the external socio-economic environment. The authors' understanding of the essence and structural components of the paradigm of economics in the XXI century is represented. In the context of the problem of mono-/polyparadigmality of economics, the essence of the paradigmatic complex is defined on the basis of criterion application of three fundamental categorical types: ontological, epistemological and axiological. The main normative tenets of the currently dominant neoclassical paradigm as the mainstream of economics are revealed from the standpoint of critical attitude to them. The central anomaly of the neoclassical paradigm is the de facto denial of the «value» as a category. The architecture of the modern financial system dominated by virtual financial assets, which are «detached» from assessment of their real value, successfully «works», according to neoclassicists, without the category of «value». It is proved that scientific economic research in its reality cannot but use quantitative scientometric models, which should be based on the category of «value». Value is the primary ontological foundation of economics. The interpretation of potential possibilities of paradigmatic renewal of modern economics is suggested taking into account corresponding objective changes in global social and economic development. The necessity of paradigmatic overcoming the isolation of micro- and macroeconomics, expanding the use of empirical analytical methods and their formalized interpretation based on the use of artificial intelligence in research, improving the management of complex socio-economic systems based on forecasting their development is substantiated.

Keywords: *economics; paradigm; monoparadigmality; polyparadigmality; paradigmatic complex; neoclassical; orthodoxy; heterodoxy; value; paradigmatic changes.*

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ: ТЕОРІЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

DIGITAL TRANSFORMATION: THEORY AND MEASUREMENT

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.039>

УДК 33:004.67:005.642.2]321.01-044.922(477)

JEL: E2, F15

І.Г. МАНЦУРОВ, д-р екон. наук, проф., член-кореспондент НАН України, директор

Інститут системних статистичних досліджень

вул. Антоновича, 20, 01004, Київ, Україна

e-mail: imantsurov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1753-0422>

Я.В. ХРАПУНОВА, канд. екон. наук, провідний науковий співробітник

Інститут системних статистичних досліджень

вул. Антоновича, 20, 01004, Київ, Україна

e-mail: yakhrapunova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6311-3235>

В.П. ОМЕЛЬЧЕНКО, здобувач

НДІІ Міністерства економіки України

бул. Дружби Народів, 28, 01103, Київ, Україна

e-mail: valeriy@wgh.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9254-0693>

А.С. БАРВІНОК, PhD (д-р філософії з економіки), старший науковий співробітник

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

просп. Перемоги, 54/1, 03057, Київ, Україна

e-mail: alinabarvinok1990@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8047-3478>

МЕТОДОЛОГІЯ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ І ДИНАМІКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Визначено сутність цифровізації економіки і цифрової трансформації країни. Запропоновано власну оригінальну методику побудови й розрахунку композитного Індексу цифрової трансформації країни, якій не притаманні недоліки існуючих підходів. За результатами здійсненого аналізу визначено місце України у світовому розподілі країн за рівнем цифровізації їх національних економік і цифрової трансформації.

Ключові слова: цифрова економіка; цифрова трансформація економіки; система показників; композитні індикатори; процедури статистичного вимірювання; SWOT-аналіз; дезінтеграція індикаторів цифровізації.

Сьогодні глобальне суспільство перебуває на зростаючому етапі технологічно-інноваційного розвитку. Цей період прийнято називати Четвертою про-

Ц и т у в а н н я: Манцуров І.Г., Храпунова Я.В., Омельченко В.П., Барвінок А.С. Методологія статистичного оцінювання стану і динаміки цифрової трансформації України. *Економіка України*. 2022. № 3. С. 39—56. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.039>

мисловою революцією (Industry 4.0), яка характеризується функціонуванням глобальних науково-технічних мереж, високим рівнем цифровізації суспільства, поширенням інтернет-технологій та їх використанням у всіх сферах життєдіяльності тощо.

Завданнями статистики є: кількісне вимірювання рівня цифровізації національних економік на макро-, мезо- та мікрорівнях, а також цифрової трансформації країн з різними рівнями економічного та соціального розвитку; здійснення відповідних міжнародних порівнянь, результати яких дають можливість отримати рейтингові розподіли країн за рівнем їх цифрової трансформації та оцінити ефективність цього процесу в тому числі з точки зору можливості досягнення глобальних цілей суспільного розвитку.

Слід наголосити, що відомі міжнародні організації, зокрема спеціалізовані агенції ООН, протягом останнього десятиліття активно вирішують зазначене завдання, розробляючи методологію розрахунку різного роду індексів, за допомогою яких оцінюються рівні цифровізації економіки і суспільства більшості країн світу й відповідно здійснюється їх рейтингування за значеннями того чи іншого індексу. Водночас варто підкреслити, що всі існуючі методологічні підходи потребують детального дослідження й суттєвого вдосконалення як у царині визначення сутності цифрової трансформації суспільства, так і відносно вимірювання того її рівня, який притаманний сучасному стану системного розвитку населення, а також щодо розрахунку місця країн у їх рейтинговому розподілі за рівнем цифровізації економіки. Саме намагання вирішити ці проблемні питання і визначило актуальність теми даної статті та її практичну значущість.

У побудові національною економікою стратегії державного регулювання важливу роль відіграють новітні інформаційні технології, використання яких сприяє підвищенню рівня цифровізації економіки та суспільства. Оскільки існують питання щодо визначення суті поняття «економічна цифровізація», то не до кінця вирішеною залишається наукова проблема відносно вимірювання її рівня. Як результат, існує об'єктивна необхідність у вдосконаленні відповідного методологічного апарату, застосування якого дозволить розраховувати статистичні характеристики стану і динаміки цифрової трансформації країн, їх національних економік і здійснити відповідні порівняння.

Протягом останніх років цифрова економіка і механізми її розвитку є предметом наукового дослідження багатьох українських та зарубіжних учених. Тема цифровізації української економіки нині досить популярна серед вітчизняних науковців, особливо серед учених-практиків. Загальні питання розвитку цифрової економіки досліджували Т. Батракова, В. Геєць, І. Манцуров [1; 2] О. Гудзь [3], О. Данніков, І. Карчева [4], С. Коляденко, Н. Краус [5], І. Шевчук та багато інших. Що стосується практичних сторін, то цифрову модернізацію економіки України детально розглянули у своїй монографії В. Ляшенко і О. Вишневський [6]. Порівняльний аналіз індикаторів цифровізації в Україні з показниками країн ЄС провели І. Єгоров та В. Грига [7]. Питаннями розвитку цифрової економіки і трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві під впливом оцифровування, займалися багато іноземних авторів: Дж. Стігліц, Дж.К.Р. Ліклайдер, Дж. Гелбрейт, Д.К. Енгельбарт, Р. Ліпсі, Т. Месенбург та інші науковці й практики.

Отже, **мета статті** — розкрити соціально-економічну сутність цифровізації економіки, цифрової трансформації суспільства і чинників, під впливом яких ці процеси розпочалися, набрали сили й досягли сучасного рівня; встановити місце України в рейтинговому розподілі країн Європи й світу за рівнем цифровізації їх національних економік і цифрової трансформації.

Як відомо, сьогодні глобальне суспільство перебуває на зростаючій фазі технологічно-інноваційного розвитку, який характерний для Четвертої промислової (комп'ютерної) революції і супроводжується виникненням глобальних науково-технічних мереж і поширенням інтернет-технологій. Дедалі більша частка суспільного і приватного багатства представлена знаннями та інформацією, а не матеріальними об'єктами, адже наразі саме вони формують основну масу інновацій, які й спричинили виникнення цифрової економіки. Важливим складником сучасного глобального ринку є розвиток цифровізації та інформатизації економіки.

Згідно з основними засадами методології наукових досліджень, передумовою кількісного оцінювання стану і динаміки будь-якого явища чи процесу є визначення їх сутності, а також причин, які формують таке явище або процес і обумовлюють його зміни в часі й просторі.

На нашу думку, цифровізація являє собою процес переходу до цифрового бізнесу (цифрової економіки) на основі застосування сучасної комп'ютерної техніки. Інформатизація, на відміну від цифровізації, — це сукупний процес, спрямований на створення умов для задоволення інформаційних потреб користувачів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Отже, цифровізація та інформатизація — дещо різні категорії. Перша визначає особливості створення єдиного цифрового ринку, а друга — єдиного інформаційного простору. Загальною рисою й спільною метою цифровізації та інформатизації є поліпшення процесів життєдіяльності людей, суспільства і держави за допомогою сучасних технологій в умовах розвитку цифрової економіки.

Основу цифровізації та інформатизації становлять інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Їх розвиток є базисом для інформатизації різних сфер життєдіяльності людей, суспільства і держави. Стрімкий розвиток індустрії ІКТ є передумовою для прискорення процесу інформатизації. Під впливом процесу інформатизації формується ІКТ-сектор, який є матеріальною базою цифрової економіки. Ми пропонуємо авторське визначення категорії «цифровізація економіки», у якому представлено її якісну характеристику за сукупністю ознак і особливостей. Водночас ми вважаємо, що категорію «цифрова економіка» слід розглядати як у широкому, так і у вузькому розумінні.

Отже, у широкому сенсі цифрова економіка — це комунікаційне середовище економічної діяльності в мережі Інтернет, а також інших мобільних і сенсорних мережах, яке формується як результат трансформаційного впливу нових технологій загального призначення у сфері інформації, комунікації та нанотехнологій і широкого й масового застосування автоматичних систем, приладів та обладнання з використанням обчислювальних систем і керуючих блоків та пристроїв, здатних функціонувати без участі людини.

У вузькому сенсі цифрова економіка, на нашу думку, — це самостійний сектор національної економічної системи, у якому діяльність господарюючих суб'єктів здійснюється на основі застосування новітніх цифрових та

інформаційно-комунікаційних технологій, де основними факторами (засобами) виробництва є цифрові, віртуальні та електронні дані, які в науковому світі відомі під назвою Big Data.

Високотехнологічна цифрова економіка формується в умовах інформаційного суспільства і характеризується: по-перше, перевагою інформаційно-мережевого сектору економіки над економікою послуг, використанням новітніх технологій під час виробництва, продажу і постачання товарів та надання послуг; по-друге, стрімким розвитком компаній, пов'язаних з розробленням комп'ютерної техніки, програмного забезпечення тощо; широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій, за рахунок яких досягається інтенсивне відтворення; по-третє, зміною якості життя населення, розвитком конкуренції; по-четверте, переважанням частки послуг у структурі ВВП; по-п'яте, збільшенням використання природоохоронних і ресурсозберігаючих способів виробництва і високою потребою у висококваліфікованому й креативному персоналі, адже ключовим елементом у розвитку цифрової економіки є людиноцентризм.

ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

На нашу думку, національні системи оцінювання цифровізації економіки країн мають базуватися на: а) відповідній нормативно-правовій базі тієї чи іншої держави; б) існуючій практиці оцінювання феномену цифровізації з урахуванням досягнень відомих міжнародних організацій, які предметно вивчають особливості цього феномену; в) особливостях національних статистичних систем, які визначають методологію збирання й аналізу інформації відносно явища цифровізації. З огляду на це, нами було проаналізовано законодавство України щодо розроблення стратегічних аспектів програм розвитку цифровізації економіки країни, зокрема Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки¹ і Концепцію розвитку цифрових компетентностей². Варто наголосити, що головною метою цих Концепцій є реалізація прискореного сценарію цифрового розвитку як найбільш релевантного для України з точки зору викликів, потреб і можливостей.

Прискорений сценарій цифрового розвитку країни передбачає визначення його основних цілей, які полягають у:

- прискоренні економічного зростання й залученні інвестицій;
- трансформації секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні;
- технологічній та цифровій модернізації промисловості й створенні високотехнологічних виробництв;
- доступності для громадян переваг і можливостей цифрового світу;
- реалізації людського ресурсу, розвитку цифрових індустрій та цифрового підприємництва.

¹ Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 67 від 17.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

² Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 167-р від 03.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>

У нормативно-правових документах наголошується, що цифровізація потребує нових форм партнерства й співробітництва різних сфер економіки і суспільства. Так, сформульовано основні принципи цифровізації, дотримання яких є визначальним для створення, реалізації та користування перевагами, що надають цифрові технології. Основними завданнями держави на шляху до цифровізації економіки є коригування вад ринкових механізмів, подолання інституційних і законодавчих бар'єрів, започаткування проєктів цифрових трансформацій національного рівня й залучення відповідних інвестицій, стимулювання розвитку цифрових інфраструктур, формування потреб у використанні цифрових технологій громадянами і розвитку відповідних цифрових компетенцій, створення певних стимулів і мотивацій для підтримки цифрового підприємництва і цифрової економіки.

У контексті розробки методології кількісного оцінювання рівня цифровізації економіки рекомендується: по-перше, концептуально визначити систему заходів, у результаті реалізації яких має бути побудовано систему показників, що дасть змогу адекватно оцінити інтегральний стан цифрової трансформації країни і вплив чинників різного рівня на значення цього агрегованого індикатора; по-друге, здійснити відповідні розрахунки; по-третє, оцінити місце України в рейтинговому розподілі країн ЄС і світу за рівнем цифровізації економіки. І нарешті, за результатами аналізу розробити систему державних заходів, реалізація яких сприятиме досягненню тих амбітних цілей, що поставлені низкою програмних документів, затверджених законами і постановами Уряду України.

Такий методологічний підхід дає підстави стверджувати, що цифровізація економіки становить основу цифрової трансформації суспільства, процес якої є її похідним результатом. Він являє собою більш складний, багатогранний, всеохоплюючий перебіг, котрий приводить до системних структурних та інституційних зрушень і докорінних нормативно-правових змін. Іншими словами, результат є більш суттєвим і значним, ніж імпульс, який його ініціював.

Методологія оцінювання стану цифрової трансформації, у тому числі визначення інтегрального рівня цифровізації, передбачає покрокову реалізацію таких статистичних процедур:

- типологізацію напрямів цифрової трансформації, яку має бути здійснено за допомогою побудови типологічного статистичного групування;
- формування множини (переліку) індивідуальних статистичних індикаторів, характеристичні значення яких оцінюють окрему складову всередині кожного з виокремлених у групуванні напрямів цифрової трансформації;
- визначення кількісних характерних значень і якісних ознак кожного з цих індивідуальних індикаторів;
- нормування індивідуальних індикаторів за спеціальною статистичною процедурою;
- визначення вагових коефіцієнтів, за допомогою яких у процесі зважування індивідуальних показників розраховуються агреговані частинні індикатори рівня цифровізації, притаманних кожному з напрямів;
- розрахунок значень частинних індикаторів цифровізації усередині кожного з виокремлених у групуванні напрямів цифрової трансформації та

вагових коефіцієнтів, що визначають ступінь внеску частинного показника m -го напрямку цифровізації економіки в інтегральний індикатор цифрової трансформації;

- розрахунок інтегрального індикатора (індексу) рівня цифровізації країни в цілому, котрий узагальнює (осереднює) значення частинних індикаторів, кожен з яких характеризує рівень цифровізації за індивідуальними показниками.

Адаптуючи викладені методологічні засади статистичного оцінювання стану і динаміки цифрової трансформації України до особливостей національної системи державної статистики, рекомендуємо послідовно й покроково наслідувати таких статистичних процедур.

1. Формування множини (переліку) індикаторів здійснюється за принципами характерності (включено найбільш суттєві показники, що впливають на рівень цифровізації), достовірності (адекватно відображають стан цифрової трансформації) та інформаційної відкритості (під час розрахунку використовуються офіційні статистичні дані та публічні експертні оцінки).

Таким чином, розроблення переліку індикаторів здійснюється на основі відбору показників, що якнайповніше характеризують кожен з напрямів цифрової трансформації, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань українських і зарубіжних учених у сфері аналізу процесу цифровізації, показників цифрової трансформації, визначених профільними міжнародними організаціями (МВФ, Світовим банком, Міжнародною спілкою електрозв'язку, Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ), Інститутом з розвитку менеджменту (ІРМ), нормативними документами ЄС та Європейської економічної комісії тощо), цільових орієнтирів, установлених у національних програмах розвитку, зокрема вже згаданими Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки і Концепцією розвитку цифрових компетентностей.

2. Сформована множина індивідуальних індикаторів за допомогою коефіцієнтів кореляції повинна бути перевірена на ступінь щільності статистичних зв'язків між їх числовими рядами з метою уникнення посиленого ефекту під час розрахунку інтегрального показника. Разом з тим найбільш важливим індикаторам (без яких оцінювання рівня цифровізації було б неповним) у разі виявлення значної парної кореляції числових рядів надається менша вага.

3. Для кожного індикатора складових стану цифрової трансформації України мають бути розроблені характеристичні значення, тобто індивідуальні індикатори рівня цифровізації, які визначають її стан усередині кожного з виокремлених напрямів. Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100%).

4. Множину індивідуальних індикаторів залежно від економічного змісту рекомендується поділити на три типи:

- а) індикатори-стимулятори, які характеризують прямий зв'язок між відповідними індивідуальними показниками та інтегральною оцінкою рівня цифровізації;

- б) індикатори-дестимулятори, що визначають зворотний вплив індивідуальних показників на їх узагальнюючу інтегральну оцінку;

в) змішаний тип індикаторів, які до певного значення показника є стимуляторами, а в разі подальшого збільшення перетворюються на дестимулятори того чи іншого напрямку цифрової трансформації.

5. Приведення індикаторів, котрі є різними за типами (стимулятори, дестимулятори, змішаний тип), до інформаційної односпрямованості та розмірності, яке відбувається шляхом статистичного нормування.

За цих обставин присвоєння характеристичних значень певній величині індикатора складової цифровізації здійснюється за допомогою:

- аналогового методу, коли оптимальними вважаються значення індикатора в країнах, визнаних еталоном у цій сфері. Водночас визначення середніх значень, а також «задовільного» і «незадовільного» рівнів здійснюється шляхом групування та узагальнення значень індикатора, які досягнуті в інших країнах світу;
- законодавчо-нормативного методу, коли критичний або оптимальний рівень визначається відповідно до граничного рівня, закріпленого в національному законодавстві чи профільними міжнародними організаціями;
- методу експертних оцінок.

6. Нормування індивідуальних індикаторів здійснюється за допомогою лінійної функції у такий спосіб, щоб характеристичні значення індикаторів потрапляли до порівнянних за величиною інтервалів. Перехід від абсолютних до нормованих значень індикаторів дозволяє вимірювати індикатори за шкалою від 0 до 1 або у відсотках: 0 відповідає 0%, 1 — 100%. Таким чином, отримане нормоване значення індикатора характеризує своєю величиною ступінь наближення до максимального значення з групи країн, які потрапили у вибірку, тобто тих, які були обстежені й відображені в рейтинговому розподілі країн за рівнем цифровізації економіки.

7. Розрахунок частинних інтегральних індикаторів рівня цифровізації за кожним з її напрямів здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, які визначено шляхом експертного оцінювання.

Водночас вагові коефіцієнти для кожного напрямку цифрової трансформації розраховуються за формулою

$$d_i = \frac{a_i}{\sum_{i=1}^n a_i}, \quad (1)$$

де i — індикатор, який визначає рівень індивідуального агрегованого індикатора цифрової трансформації ($i = 1, 2, 3, \dots, n$); a_i — експертна оцінка, яка характеризує важливість i -го індикатора для частинного (узагальнюючого) індикатора цифрової трансформації; d_i — ваговий коефіцієнт, який визначає ступінь внеску i -го показника в значення частинного індикатора рівня цифровізації економіки в кожному з напрямів.

Розрахунок кожного з m частинних індикаторів рівня цифровізації економіки за кожним напрямом цифрової трансформації здійснюється за формулою

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (2)$$

де I_m — агрегований індивідуальний показник за кожним з m напрямом цифрової трансформації ($m = 1, 2, 3, \dots, m$); d_i — ваговий коефіцієнт, котрий

визначає ступінь внеску i -го показника в частинний індикатор рівня цифровізації за кожним з m напрямів цифрової трансформації; y_i — нормалізована оцінка i -го індивідуального індикатора (значення якого, як ми зауважували, коливається в межах від 0 до 1).

Значення інтегрального (узагальнюючого рівня частинних показників) індикатора (індексу) стану цифрової трансформації (I) розраховується за формулою

$$I = \sum_m d_m I_m, \quad (3)$$

де d_m — ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску частинного показника m -го напрямку цифровізації економіки в інтегральний індикатор (індекс) цифрової трансформації; I_m — агрегований частинний показник цифровізації m -го напрямку цифрової трансформації $m = (1, 2, 3, \dots, m)$.

Очевидно, що цей інтегральний індикатор (індекс) узагальнює (осереднює) значення m частинних індикаторів, кожен з яких характеризує рівень цифровізації за кожним з її напрямів.

Оскільки діапазон характеристичних значень кожного з m частинних індикаторів цифровізації знаходиться в межах від 0 до 1 (або від 0 до 100%), цілком очевидно, що значення інтегрального індикатора (індексу) рівня цифровізації економіки країни також коливатиметься між 0 та 1. Безумовно, це значення не може бути меншим від мінімального і більшим за максимальний рівень частинних показників. Ці загальні методологічні принципи протягом останнього десятиріччя успішно використовуються спеціалізованими агенціями ООН і відомими міжнародними організаціями з метою оцінювання рівня цифровізації економіки та суспільства.

Відмінності рейтингів полягають у добірї вихідних показників (характеристик рівня використання в країні досягнень цифрової економіки) і методів побудови агрегатних індексів з метою осереднення значень їх складових, тобто індивідуальних (частинних) показників цифровізації.

Глибокий критичний аналіз методології побудови кожного з цих індексів дозволив нам визначити сильні й слабкі сторони відповідних підходів та запропонувати своє оригінальне бачення, яке дає змогу елімінувати вади деяких з них. В основі даного авторського підходу лежать узагальнення значень індексів, котрі будуються й аналізуються різними міжнародними організаціями, і розрахунок на цій основі власного індикатора, значення якого осереднюють характеристики таких індексів, сутність яких стисло викладено нижче.

Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index — IDI), який обчислюється Міжнародною спілкою електрозв'язку (United Nations International Telecommunication Unit — UNITU) з 2009 р. у складі щорічного звіту «Вимір інформаційного суспільства» [8] і, таким чином, дає змогу відстежувати динаміку розвитку країни в галузі ІКТ. IDI будується на основі трьох субіндексів, кожен з яких поєднує свій набір показників, що характеризують окрему групу процесів: ІКТ-доступ, ІКТ-використання, ІКТ-навички.

Європейська комісія щороку оцінює стан цифровізації країн ЄС за Індексом цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index — DESI), який дає уявлення про рівень розвитку цифрової економіки у 28 краї-

нах ЄС. DESI також розраховується як композитний індекс, що підсумовує різні індикатори цифрового розвитку і відстежує еволюцію країн ЄС з позиції їх цифрової конкурентоспроможності. Базами даних індексу DESI є дані Євростату, МСЕ та ООН [9]. DESI — середнє арифметичне п'яти субіндексів, які характеризують:

- а) рівень розвитку інфраструктури Інтернету;
- б) частку населення, яка має навички, необхідні для користування сервісами, що надаються мережею Інтернет;
- в) ступінь використання Інтернету населенням;
- г) рівень цифровізації бізнесу, включаючи використання е-торгівлі;
- г) обсяг державних послуг, що надаються в електронній формі.

Швейцарська школа бізнесу IMD обраховує й аналізує Індекс світової цифрової конкурентоспроможності (World Digital Competitiveness Index — WDCI), який відображає оцінку можливостей та готовності країн адаптуватися до розвитку цифрових технологій. WDCI базується на 50 критеріях, які агрегуються в три субіндекси першого рівня, що характеризують:

- а) знання членів суспільства, їх таланти, рівень освіти, наукової підготовки тощо;
- б) рівень розвитку технологій;
- в) ступінь адаптації бізнесу, його гнучкість і рівень ІТ-інтеграції.

Популярним є також Індекс цифрової еволюції (Digital Evolution Index — DEI), який складається університетом Тафта (США) спільно з компанією Mastercard. Даний Індекс формується з урахуванням двох основних факторів: а) поточного рівня цифрового розвитку; б) темпів зростання обсягів оцифровування, які визначаються на базі 170 показників, що характеризують темпи цифровізації: рівень пропозиції, попит на цифрові технології, інституційне середовище, інноваційний клімат держави тощо. Усі країни, що обстежуються, поділяються на чотири категорії залежно від ступеня прогресу в розвитку цифрової економіки.

Перша категорія включає країни — лідери в інноваціях, які в минулому вже демонстрували свій цифровий розвиток і зберігають темпи зростання, отже, ефективно використовують свої переваги. Друга категорія — країни, які досягли високого рівня цифрового розвитку раніше, але наразі сповільнили свою активність і перебувають на межі ризику «випадання» з цієї групи. Третя категорія об'єднує країни, які досягли не найвищого рівня цифрового розвитку, але мають великий потенціал і демонструють послідовне й впевнене зростання, що в перспективі здатне дати їм можливість для переходу до вищої категорії цифрового розвитку. У четвертій категорії знаходяться країни з низьким рівнем цифрового розвитку.

Авторитетним експертом у галузі цифрової економіки виступає компанія Boston Consulting Group (BCG), яка з 2008 р. оцінює рівень розвитку цифрової економіки у 85 країнах світу за Індексом цифровізації економіки BCG (e-Intensity). Цей Індекс є комплексною оцінкою за 28 показниками, яка розраховується як середньозважена сума трьох субіндексів, що характеризують:

- а) розвиток інфраструктури;
- б) онлайн-витрати;
- в) активність користувачів.

Перший субіндекс відображає ступінь розвитку інфраструктури, швидкість і якість доступу до Інтернету (фіксованого й мобільного). Другий включає витрати на електронну торгівлю і онлайн-рекламу. Третій відображає активність користувачів і характеризує ступінь залученості держави, громадян і бізнесу у використання можливостей цифрової економіки. Усі субіндекси формуються із середньозважених значень кількох параметрів, що лежать в їх основі.

Індекс мережевої готовності (Network Ready Index — NRI) розраховується щороку з 2002 р. спільно Світовим економічним форумом, Світовим банком і Міжнародною школою бізнесу INSEAD. NRI є оцінкою здатності країни використовувати можливості ІКТ у мережевих цілях. Таким чином, цей індекс, по-перше, надає інформацію про основні фактори, що впливають на розвиток мережевої економіки з метою їх обліку в державній політиці; по-друге, у довгостроковому плані така інформація сприяє залученню до мережевого простору досить великої кількості людей, організацій та спільнот з усього світу. Таким чином, NRI не лише оцінює готовність тієї чи іншої країни до участі в інформаційному світі, а й показує, що є основою відмінностей між країнами у цій сфері.

Індекс розвитку електронного уряду (Electronic Government Development Index — EGDI) розраховується Департаментом економічного та соціального розвитку ООН (UNDESA) раз на два роки. EGDI — це композитний індекс, який вимірює готовність і можливість національних органів управління використовувати ІКТ для організації та реалізації державних послуг населенню і бізнесу. Він базується на спостереженні за технічними особливостями й змістом національних веб-сайтів усіх 193 держав — членів ООН. Відстежуються також урядові стратегії реалізації концепції електронного уряду і постачання основних ІТ-сервісів. Одночасно аналізуються два аспекти, що впливають на розвиток електронного уряду:

- а) потенціал інфраструктури ІКТ, що дозволяє покращити якість послуг населенню і бізнесу, тобто готовність країни до створення електронного уряду;
- б) дії з боку уряду, спрямовані на забезпечення населення інформацією та знаннями. Індекс цікавий для політиків і фахівців, оскільки дозволяє проводити аналіз стану й позицій країн у світі в галузі готовності до розвитку та використання електронного уряду.

Ще одним статистичним агрегатом розвитку цифрової економіки є Індекс електронної участі (E-Participation Index — EPART), що публікується ООН, який характеризує ступінь розвитку сервісів активної комунікації між громадянами і державою. Мета індексу EPART полягає у відображенні механізмів електронної участі громадян у роботі урядових веб-сайтів [1]. Сфери електронної участі розглядаються через призму відповідних технологій, що включають спеціалізовані портали та інші інтернет-сайти, соціальні мережі, мобільні платформи, пристрої, технології відкритого уряду і даних.

Глобальний індекс мережевої взаємодії (Global Competitiveness Index — GCI) з 2014 р. публікується компанією Huawei з метою оцінювання прогресу найбільших країн світу в галузі розвитку цифрових технологій. GCI аналізує 40 показників на основі чотирьох субіндексів — пропозиції, попиту, досвіду й потенціалу, що враховують п'ять передових технологій: а) мережі широ-

космугового зв'язку; б) центри обробки даних; в) хмарні сервіси; г) Big Data; ґ) Інтернет речей. GCI оцінює 79 країн, на які припадає 95% світового ВВП.

Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index — GII) розраховується з 2007 р. французькою бізнес-школою INSEAD і Корнелльським університетом (США) за підтримки Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO). Він є найважливішим у світі індикатором інноваційних успіхів країни [10].

Інститут системних статистичних досліджень (ICSD) уже чотири роки розраховує за власною методологією Індекс цифрової трансформації країни (Research Institute for System Statistical Studies — ISSS). Методологія ICSD передбачає, що по кожній країні, яка потрапляє до спеціальної вибірки, сформованої авторами, пропонується узагальнити значення всіх окреслених індексів, використавши для цього формулу середньої арифметичної простої.

Результати розрахунку значення показника Індексу цифрової трансформації країни (ISSS 2020) для деяких європейських країн наведено у табл. 1 (останній стовпець).

За результатами аналізу даних табл. 1 можна зробити такі висновки концептуального характеру.

1. Рівень цифрової трансформації України, оцінений за значенням Індексу цифрової трансформації країни (ISSS), є одним з найнижчих у Європі. Україна за цим показником посідає дуже скромне 56-те місце у світі.

2. Лише дві європейські країни — Білорусь і Вірменія — мають значення цього інтегрального індикатора нижче, ніж Україна.

3. Найгірший в Україні результат (79-те місце із 167 обстежених країн) у рейтинговому розподілі країн за значенням Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI), який дає змогу відстежувати динаміку розвитку країн у галузі розроблення і впровадження ІКТ.

4. Серед усіх десяти індексів рівня цифровізації економіки й суспільства Україна посіла найкращу (32-гу) позицію за значенням Індексу електронної участі (EPART). На нашу думку, така досить висока рейтингова позиція України серед інших країн за значенням цього індексу пояснюється тим, що методологія його розрахунку практично не враховує рівня цифровізації промисловості та інших галузей реальної економіки, за яким Україна посідає далеко не найкраще місце серед європейських країн.

5. Відносно непогане місце (43-те із 131 країни у 2020 р.) Україна займає за значенням Глобального інноваційного індексу (GII). Цей винятково важливий індекс дає можливість проаналізувати рівень упровадження інновацій на підприємствах реального сектору економіки та в інституціях освіти, інфраструктурі й бізнесі. Його небезпідставно вважають найбільш складним і обґрунтованим з точки зору методології розрахунку, оскільки задля його знаходження використовують найбільшу кількість змінних — 82 індикатори.

6. Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що за значеннями всіх інших індексів Україна посідає дуже непрестижні місця (з 54-го по 64-те). Аналіз результатів розрахунків дає підстави оцінити загальний рівень цифровізації економіки та суспільства як дуже низький порівняно з іншими європейськими державами.

Таблиця 1. Позиції окремих європейських країн у різних рейтингових системах оцінювання рівня цифровізації економіки і цифрової трансформації країн

Країни	Рейтингові позиції країн за рівнем цифровізації економіки і цифрової трансформації, отримані відповідно до методологічних принципів розрахунку таких міжнародних індексів										
	IDI 2017	DESI 2018	WDCI 2018	DEI 2017	NRI 2016	EGDI 016	EPART 2016	GCI 2018	GPI 2020	ISSS 2020	
Велика Британія	5	7	10	8	8	1	1	5	4	5	
Швеція	11	2	3	2	3	6	27	3	3	6	
Фінляндія	22	3	5	3	2	5	10	6	7	7	
Данія	4	1	4	4	11	9	22	7	8	8	
Німеччина	12	14	18	17	15	15	27	14	9	15	
Естонія	17	9	25	21	22	13	55	22	24	23	
Литва	41	13	29	—	29	23	17	24	40	27	
Польща	49	24	36	35	42	36	14	38	39	34	
Чехія	43	17	33	27	36	50	76	29	27	37	
Латвія	35	19	35	28	32	45	84	—	34	39	
Росія	45	—	40	39	41	35	32	36	46	39	
Угорщина	48	23	46	32	50	46	91	30	33	44	
Болгарія	50	26	43	41	69	52	43	43	37	45	
Казахстан	52	—	38	—	39	33	67	45	74	49	
Румунія	58	28	47	—	66	75	60	39	49	52	
Україна	79	—	58	—	64	62	32	54	43	56	
Білорусь	32	—	—	—	—	49	76	42	86	57	
Вірменія	75	—	—	—	56	87	84	—	68	74	

Джерело: розраховано авторами за: Measuring the Information Society Report. Geneva, ITU, 2017. Vol. 1. 156 p.; The Digital Economy and Society Index (DESI). European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>; IMD World Digital Competitiveness Ranking 2017. IMD. WCC, 2017. 180 p.; The Global Information Technology Report 2016: Innovating in the Digital Economy. Geneva, Cornell University, INSEAD, WEF, 2017. 463 p.; United Nations E-Government Survey 2016: E-Government In Support Of Sustainable Development. United Nations, 2016. 217 p.; The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation. S. Dutta, F. Gurry, B. Lanvin (Eds.). Geneva, Cornell University, INSEAD, WIPO, 2018. 430 p.; Measuring the Information Society Report. Vol. 2: ICT. Geneva, ITU, 2017. 252 p.; Digital economy and society. Main Tables. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/digital-economy-and-society/data/main-tables>

Вважаємо, що досить важливим завданням статистики, мета якого передбачає вивчення сильних і слабких сторін процесу цифрової трансформації України, можливостей прискорення цього процесу, а також загроз, що можуть його загальмувати, є дезінтеграція отриманих вище результатів аналізу рейтингового розподілу європейських країн за рівнем цифровізації. Практично йдеться про проведення SWOT-аналізу, головна мета якого — визначити резерви прискорення процесу цифровізації економіки й суспільства, а також здійснення стратегічного планування його розвитку.

Ми вважаємо, що для встановлення сильних сторін (Strengths) у першу чергу слід провести детальніший аналіз значень саме тих індексів, за якими Україна посідає відносно непогані місця в розподілі країн за рівнем цифровізації, а задля пошуку слабких сторін (Weaknesses) необхідно дослідити саме ті причини, які призводять до відставання країни у цій сфері, а також знайти методи їх усунення.

Отже, слід виявляти найсильніші (the most Strengths) сторони процесу цифрової трансформації України, а потім їх аналізувати, здійснивши дезінтеграцію Глобального інноваційного індексу, за значенням якого Україна у 2020 р. посідала відносно непогане місце — 43-тє із 131 країни, які перебувають на різних етапах інноваційного розвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що складові ГІІ охоплюють компоненти інноваційної сфери й об'єднуються у два субіндекси, а саме:

1) субіндекс інноваційного потенціалу (Innovation Input SubIndex), який розраховується на основі 55 індивідуальних показників, котрі характеризують інноваційний потенціал країни;

2) субіндекс результатів використання потенціалу (Innovation Output SubIndex), що розраховується на основі 27 індивідуальних показників, які характеризують наукові й творчі результати інноваційної діяльності.

Доречним буде аналіз динаміки значень Глобального інноваційного індексу та рейтингової позиції України в розподілі країн світу (табл. 2).

Проаналізувавши дані табл. 2, можна зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду найкращі результати було досягнуто у 2018 р. — Україна посіла 43-тє місце серед усіх країн, по яких проводився аналіз. Зав-

Таблиця 2. Місце України в розподілі країн світу за значеннями Глобального інноваційного індексу (GII) у 2015—2020 рр.

Роки	Значення ГІІ	Рейтингова позиція України в розподілі країн світу за значеннями ГІІ
2015	36,45	64
2016	35,72	56
2017	37,62	50
2018	38,52	43
2019	37,40	47
2020	36,32	45

Джерело: тут і табл. 3 складено авторами за: Measuring the Information Society Report. Vol. 1. Geneva, ITU, 2017. 156 p.; Measuring the Information Society Report. Vol. 2: ICT. Geneva, ITU, 2017. 252 p. ; [8; 11].

Таблиця 3. Місце України в рейтингу країн за значеннями Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI) у 2017 р.

Країни, з яким Україна має спільні кордони	Значення Індексу IDI	Місце України і країн-сусідів у розподілі 167 країн за значенням Індексу IDI
Білорусь	7,55	32
РФ	7,07	45
Угорщина	6,93	48
Польща	6,89	49
Румунія	6,48	58
Молдова	6,45	59
Україна	5,62	79

дяки детальнішому дослідженню й аналізу факторів, що впливали на динаміку значень Глобального інноваційного індексу у 2015—2020 рр., дозволили визначити слабкі (Weaknesses) сторони й показали, що найгірший результат (79-те місце із 167 обстежених країн) Україна має в рейтингу країн за значенням Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI).

Задля виявлення причин такої незадовільної ситуації вважаємо за необхідне провести порівняння не лише місця України в рейтингу країн за обсягом IDI, але й безпосередньо за кількісним значенням цього Індексу (табл. 3).

За результатами аналізу даних табл. 3 можна стверджувати, що показники розвитку інформаційно-комунікаційних технологій за Індексом IDI в наших найближчих сусідів значно перевищують показники України.

Використовуючи методологію SWOT-аналізу можна зробити вагомий висновок концептуального характеру, а саме: найбільш серйозним недоліком (the most serious Weakness) у галузі вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, за рівнем яких Україна посідає одне з останніх місць у Європі, є низький рівень розвитку інституцій, відповідальних за розроблення і реалізацію ефективної державної політики в галузі цифровізації економіки, формування дієвих механізмів, використання яких сприятиме подоланню серйозного цифрового розриву, що наразі існує в більшості видів економічної діяльності та країні в цілому.

Основною загрозою (the most substantial Treats) динамічного розвитку цифровізації економіки України є існування цифрового розриву (який ми розуміємо як різницю між такими інституціями або людьми, що мають легкий доступ до Інтернету, та іншими, які такого доступу не мають або зовсім чи не повною мірою його використовують).

У результаті дослідження можна зробити висновок, що основні можливості (the principal Opportunities) у подальшому розвитку комунікаційного середовища принципово нових видів економічної діяльності криються у:

1) використанні нових технологій у сферах інформації, комунікації та нанотехнологій;

2) широкому і масовому застосуванні автоматичних систем, приладів і обладнання з використанням обчислювальних систем і керуючих блоків та пристроїв, здатних функціонувати без участі людини.

ВИСНОВКИ

Використання новітніх технологій у галузі економіки, яке визначене нами як «цифрова економіка», дасть змогу ефективніше використовувати знання класичної економіки для вирішення економічних проблем світу, у тому числі для попередження й подолання кризових явищ, інфляції, збиткової економічної політики, циклічних проблем тощо. Наукові дослідження, які проводяться в цій сфері, мають можливість швидко адаптуватися в реальній економіці й дати можливість її реальним галузям швидше знайти шляхи виходу з кризового стану, у який вона потрапила внаслідок періоду спадної хвилі світового економічного розвитку.

Цифрова трансформація країни і суспільства є прямим результатом цифровізації економіки. Отже, результат буде більш суттєвим і значним, ніж імпульс, який його ініціював, а також складнішим, багатограннішим, всеохоплюючим і таким, що приводить до системних структурних та інституційних зрушень і докорінних нормативно-правових змін. На нашу думку, такі зміни обов'язково мають бути розроблені й імplementовані в практику державного господарювання у вигляді нового правопорядку. Беручи це до уваги, сформульовано винятково важливе концептуальне положення, згідно з яким цифровий стратегічний розвиток економіки України слід розглядати як комплекс механізмів, мотивацій і стимулів розвитку цифрових технологій, а відтак розгалуженої цифрової інфраструктури задля використання можливостей держави, підвищення зрозумілості й прозорості механізму державного регулювання економіки, системних структурних, інституційних зрушень і докорінних нормативно-правових змін у державному устрої.

Національні системи оцінювання цифрової трансформації країн мають базуватися на: а) відповідній нормативно-правовій базі тієї чи іншої держави; б) існуючій практиці оцінювання феноменів цифровізації економіки і цифрової трансформації суспільства та країни з урахуванням досягнень відомих міжнародних організацій, які предметно вивчають особливості цього феномену; в) особливостях національних статистичних систем, які визначають методологію збирання і аналізу інформації про явища цифровізації економіки та цифрової трансформації країни.

Виходячи з аналізу композитних індексів, за допомогою яких здійснюється оцінювання рівня цифровізації економіки та цифрової трансформації різних країн, визначено сильні й слабкі сторони відповідних підходів і запропоновано авторське оригінальне бачення, яке дає змогу елімінувати вади деяких з методологічних підходів. В основі нашого підходу лежить узагальнення значень індексів, які будуються й аналізуються різними міжнародними організаціями, та розрахунок на цій базі власного індикатора, значення якого осереднюють характеристики десяти найбільш відомих індексів, за якими оцінюється рівень цифровізації економіки та цифрової трансформації країн світу. За результатами проведеного дослідження зроблено висновки, що за показниками різних індексів Україна займає дуже низькі рейтингові позиції (з 43-ї по 79-ту) у світовому розподілі країн за рівнем цифровізації їх національних економік та цифрової трансформації, що дає підстави оцінити загальний рівень цифровізації української економіки та суспільства як дуже низький порівняно з іншими європейськими країнами.

Аналіз світових трендів рівня цифровізації дозволяє прогнозувати розвиток цього конкретного економічного, технологічного і навіть соціального явища в майбутньому держави, особливостях її національного, інституційного, політичного, науково-технічного, інфраструктурного та інформаційного простору, а також розробити теоретико-методологічні засади стратегічного планування процесу цифровізації економіки.

Україна має всі необхідні умови для здійснення цифрового стрибка, технологічного прориву і розвитку, а саме:

- здатність виробляти і використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології;
- наявність професійних кадрів, людського капіталу;
- поширення результатів НТП серед громадян;
- достатній рівень системної інтеграції технологічних продуктів і послуг, від дослідження і проектування до комплексного впровадження і вдосконалення різноманітних технологій, програмних і апаратних засобів;
- креативну культуру і вміння генерувати ідеї, про що свідчать високі показники в Глобальному інноваційному індексі.

Саме тому усунення бар'єрів для цифрових перетворень повинно відбуватися шляхом об'єднання зусиль усіх гілок влади, бізнесу і громадськості. Має бути створена національна програма щодо дослідження і впровадження цифровізації економіки та суспільства відповідними органами влади з відкритим доступом для населення до її вдосконалення та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Mantsurov I.G., Khrapunova Ya.V. Statistical assessment of the globalization development of Ukraine (Methodology and Evaluation). XVIII Міжн. наук.-практ. конф. з нагоди Дня працівників статистики «Нові джерела та методи поширення даних у статистиці». 2020. С. 47—52. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/5328>
2. Манцуrow І.Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 2018. № 10 (683). С. 71—87. <https://doi.org/10.15407/ekonmyukr.2018.10.071>
3. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2 (24). С. 4—12.
4. Карчева Г.Т., Огородня Д.В., Опенько В.А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3 (27). С. 13—21.
5. Краус Н.М., Голобородько О.П., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1.
6. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку. Моногр. Київ, ІЕП НАНУ, 2018. 252 с.
7. Єгоров І.Ю., Грига В.Ю. Порівняльний аналіз наявності індикаторів цифровізації в Україні та інших країнах Східного партнерства ЄС. *Статистика України*. 2019. № 3. С. 56—62.
8. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census, 2001.
9. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1995. 368 с.
10. Narasimhan R. The socioeconomic significance of information technology to developing countries. *The Information Society*. 1983. Vol. 2 (1). P. 65—79.
11. Кешелава А. Введение в «цифровую» экономику. На пороге «цифрового будущего». Книга первая. ВНИИГе о систем, 2017. 28 с.
12. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualizing and Measuring the Digital Economy. Global Development Institute, SEED. *International Organisations Research Journal*. 2018. Sept. <https://doi.org/10.15407/ekonmyukr.2018.10.071>

- org/10.17323/1996-7845-2018-02-07 URL: https://www.researchgate.net/publication/327356904_Defining_Conceptualising_and_Measuring_the_Digital_Economy (дата звернення: 20.11.2021).
13. Holroyd C., Coates K. The Global Digital Economy: A Comparative Policy Analysis. New York, Cambria Press, 2015. 286 p.
14. Фіщук В. Цифрова інфраструктура економічного зростання. *Нове время*. 2017. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/fichuk/tsifrovainfrastrukturaekonomichnogozrostannja1408403.html> (дата звернення: 12.11.2021).

Надійшла: 14.12.2021

Прорецензована: 29.12.2021

Доопрацьована: 24.01.2022

Підписана до друку: 01.02.2022

REFERENCES

1. Mantsurov I.G., Khrapunova Ya.V. Statistical Assessment of the Globalization Development of Ukraine (Methodology and Evaluation). XVIII International Scientific-Practical Conference «New sources and methods of data propagation in statistics», 2020, pp. 47-52, available at: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/5328> (accessed on: 20.11.2021).
2. Mantsurov I. Inclusive Growth as a Basis for Countering the Global Challenges of Nowadays. *Economy of Ukraine*, 2018, No. 10 (683), pp. 71-87. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071> [in Ukrainian].
3. Gudzy O. Digital Economy: Changing Values and Guidelines Enterprise Management. *Economics. Management. Business*. 2018, No. 2 (24), pp. 4-12 [in Ukrainian].
4. Karcheva G., Ogorodnya D., Openko V. Digital Economy And Its Influence On Development Of Domestic And International Economies. *Financial Space*, 2017, No. 3 (27), pp. 13-21 [in Ukrainian].
5. Kraus N.M., Goloborodko O.P., Kraus K.M. Digital Economy: Trends and Perspectives of the Further Development. *Effective Economy*, 2018, No. 1 [in Ukrainian].
6. Lyashenko V.I., Vyshnevskiy O.S. Digital Modernization of Ukraine's Economy as an Opportunity for Breakthrough Development. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
7. Yegorov I.Yu., Gryga V.Yu. Comparative Analysis of the Availability of Digitalization Indicators in Ukraine and Other EU Eastern Partnership Countries. *Statistics of Ukraine*, 2019, No. 3, pp. 56-62 [in Ukrainian].
8. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census, 2001.
9. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1995.
10. Narasimhan R. The Socioeconomic Significance of Information Technology to Developing Countries. *The Information Society*, 1983, Vol. 2 (1), pp. 65-79.
11. Keshelava A. Introduction to the «Digital» Economy. On the Threshold of the «Digital Future» Book 1. Moscow, 2017 [in Russian].
12. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualizing and Measuring the Digital Economy. *International Organisations Research Journal*, 2018, available at: https://www.researchgate.net/publication/327356904_Defining_Conceptualising_and_Measuring_the_Digital_Economy (accessed on: 20.11.2021).
13. Holroyd C., Coates K. The Global Digital Economy: A Comparative Policy Analysis. New York, Cambria Press, 2015.
14. Fishchuk V. Digital Infrastructure of Economic Growth. *New Time*, 2017, available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/fichuk/tsifrovainfrastrukturaekonomichnogozrostannja1408403.html> (accessed on: 12.11.2021) [in Ukrainian].

Received on December 14, 2021

Reviewed on December 29, 2021

Revised on January 24, 2022

Signed for printing on February 1, 2022

Ihor Mantsurov, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director
Research Institute of the System Statistical Studies
Office 17-18, 20, Antonovycha St., Kyiv, 01004, Ukraine
Yana Khrapunova, Ph.D. (Econ.), Leading Research Fellow
Research Institute of the System Statistical Studies
Office 17-18, 20, Kyiv, 01004, Ukraine
Valeriy Omelchenko, Ph.D. Student
Scientific Research Institute of Economics,
Ministry of Economy of Ukraine
28, Druzhby Narodiv Blvd., Kyiv, 01103, Ukraine
Alina Barvinok, Ph.D. (Econ.), Senior Research Fellow
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03057, Ukraine

METHODOLOGY OF STATISTICAL ASSESSMENT OF THE DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE STATE AND DYNAMICS

The essence of digitalization of the economy and digital transformation of the country is determined. The influence of the factors that caused these processes onset and contributed to their strengthening and reaching the current level is assessed. Based on the analysis of the use of the latest advances in economic theory, the digital economy was defined as a communication environment for economic activity on the Internet and other mobile and sensory networks, which is formed as a result of the new general purpose technologies in information, communication and nanotechnologies transformational impact.

Based on a critical analysis of the methodology of constructing composite indices, which are currently used to assess the level of digitalization of different economies, and determining the strengths and weaknesses of each of them, the authors' original methodology is proposed. According to the authors' point of view, this methodology is free of the existing approaches shortcomings. It is based on summarizing the values of indices developed and analyzed by various international organizations, including UN agencies, and calculating on this basis its own integrated indicator. The value of this indicator averages the characteristics of the ten best-known indices that assess the world economy and individual countries level of digitalization. It is concluded that according to the values of these indices, Ukraine occupies very unprestigious place among the countries of the world in terms of digitalization of their national economies. With the help of SWOT-analysis, the reserves for accelerating the economy and society of Ukraine digitalization process were determined.

The use of research results allows to increase the level of effectiveness of public policy measures in the field of forming the conceptual foundations for the development of digital economy and society and to lay the foundation for further research in this area.

Keywords: *digital economy; digital transformation of the economy; system of indicators; composite indicators; statistical measurement procedures; SWOT analysis; disintegration of digitization indicators.*

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT PRACTICE

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.057>

УДК 316.35

JEL: A13, I38, J18

Т.А. ЗАЯЦЬ, д-р екон. наук, проф.,

завідувачка відділу проблем формування соціального капіталу

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна

e-mail: scap@online.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9767-5527>

Г.О. КРАЄВСЬКА, канд. екон. наук,

с. н. с. відділу проблем формування соціального капіталу

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна

e-mail: kraevskah@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0239-8855>

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ДЛЯ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ УКРАЇНИ

Розглянуто зміни в організації системи соціальних послуг на рівні територіальних громад України, проблеми їх цифровізації та кадрового забезпечення, а також регіональних і міжпоселенських відмінностей. Узагальнено підходи та інструменти політики, використовувани в європейських країнах у реалізації завдань надання якісних соціальних послуг. Визначено перспективні напрями стимулювання розвитку цієї сфери для вразливих категорій населення.

Ключові слова: децентралізація; розвиток; організація; місцевий рівень; надання соціальних послуг; соціальна взаємодія; територіальні громади.

Децентралізація системи соціальних послуг з делегуванням повноважень, функцій та ресурсів за принципом субсидіарності на рівень об'єднаних територіальних громад (ОТГ), спроможних забезпечити їх високу якість у інтересах місцевого населення, є одним з перспективних напрямів розвитку соціальної сфери країни та її регіонів. На тлі посилення стимулюючої та підтримуючої функцій держави, орієнтованих на створення сприятливих умов для розвитку системи соціальних послуг, зростає відповідальність територі-

Ц и т у в а н н я: Заяць Т.А., Краєвська Г.О. Соціальні послуги для вразливих категорій населення в територіальних громадах України. *Економіка України*. 2022. № 3. С. 57—74. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.057>

альних громад за їх ефективну організацію на місцевому рівні. Актуалізацію цих змін об'єктивно зумовлено необхідністю запровадження європейської практики надання послуг, потребою мінімізувати наслідки соціальної нерівності й бідності, а відтак поліпшити якість життя вразливих категорій населення. Реформування сфери соціальних послуг на засадах децентралізації передбачено зобов'язаннями країни з виконання основних положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) та Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом.

Завдання формування і розвитку системи соціальних послуг з метою попередження проявів крайньої бідності через виникнення складних життєвих обставин актуалізується в Україні в умовах, коли лише 1% домогосподарств відносить себе до середнього класу, а більшість з них (67,1%) вважає, що належить до категорії бідних (за офіційними даними щодо самооцінки домогосподарств)¹. На жаль, у 2020 р. у 23,2% населення країни середньодушові еквівалентні загальні щомісячні доходи були нижчими за фактичний прожитковий мінімум, розрахований Міністерством соціальної політики України².

Різні аспекти проблеми модернізації та розвитку сфери соціальних послуг у контексті якості життя і реформування територіального управління розглянуто в наукових працях українських учених, серед яких В. Геєць [1], В. Кравців та І. Сторонянська [2], Е. Лібанова [3], О. Макарова [4], О. Новікова та О. Амоша [5], Т. Семигіна [6], Л. Черенько [7] та інші. Наразі у зв'язку з децентралізацією управління і змінами в законодавчому полі виникають нові проблеми мотиваційного, інституціонального та інвестиційного забезпечення сфери соціальних послуг для вразливих категорій населення, пов'язані з необхідністю створення нових інфраструктурних об'єктів соціального призначення, залучення кваліфікованих соціальних працівників, налагодження ефективної взаємодії та партнерської співпраці між представниками громад, місцевого бізнесу, влади і громадського сектору.

Отже, **мета статті** — розкрити специфіку переходу територіальних громад країни на децентралізовану систему надання соціальних послуг для вразливих категорій населення, визначити відповідність цих змін завданням формування самодостатніх територіальних спільнот, заінтересованих у зростанні якості та доступності цих послуг.

В Україні тривалий час зберігаються суспільно-політичні та соціально-економічні передумови для зростання чисельності соціально вразливого населення як унаслідок воєнних дій на Сході країни (переселені особи, учасники бойових дій, особи з інвалідністю і діти-сироти), так і через поглиблення кризових явищ у економіці, спричинених пандемією COVID-19. Останніми роками істотно посилено соціальну нерівність у країні, зумовлену банкрутством суб'єктів малого підприємництва і поширенням у містах і селах неповної зайнятості та безробіття [1]. Ризики опинитись у складних життєвих обставинах охопили економічно активне населення, зайняте в різних сферах економічної діяльності, насамперед у сфері послуг (розваги і туризм, громадське харчуван-

¹ Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_sdrd_zb.htm

² Україна у цифрах 2020. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України, 2021. 44 с. С. 11.

ня, послуги з ремонту побутової техніки, одягу тощо), на транспорті, а також у сфері операцій з нерухомим майном (частка цих видів діяльності в структурі ВВП становить майже третину). Водночас зросла ймовірність поповнення соціально вразливого населення мешканцями сільських територій, віддалених від економічних центрів, позбавлених якісних медичних, інформаційних, банківських послуг, а також розвинутого транспортного сполучення. Карантинні обмеження, обумовлені пандемією, погіршили також фінансове становище територіальних громад через недоотримання частини доходів місцевих бюджетів і витрати на протиепідеміологічні заходи.

З набуттям чинності Закону України «Про соціальні послуги»³ відбувається перехід від вертикальної моделі їх надання, яка характеризувалася централізацією та високою регламентацією, до горизонтальної, з гнучкістю методів впливу, наближеністю до споживачів цих послуг і активним застосуванням місцевих програм соціального розвитку. В основу такої моделі покладено комплементарність інтересів надавачів і одержувачів послуг, досягнуту завдяки ефективній комунікації між ними, довірі, партнерству і соціальної відповідальності. Сформований новий адміністративно-територіальний устрій України в складі 1469 ОТГ і 136 районів (у середньому на район припадає 11 ОТГ) значно спростив комунікацію між головними суб'єктами, залученими до організації цієї сфери на місцевому рівні. Відповідно до законодавчо визначених напрямів розвитку системи соціальних послуг для вразливих категорій населення територіальні громади мають створювати структурні підрозділи (територіальні центри або центри соціальних служб), надавати послуги згідно із стандартами, затвердженими Міністерством соціальної політики України, чи закуповувати їх у необхідних обсягах у інших громадах з урахуванням місцевих потреб. Важливим напрямом змін є посилення профілактичного напрямку в організації діяльності соціальних служб як більш перспективного в захисті й підтримці вразливих груп населення з найвищим ризиком потрапляння в складні життєві обставини. Ці обставини Закон трактує як такі, що негативно впливають на життя, здоров'я, розвиток особи чи функціонування сім'ї, які вони не спроможні подолати самостійно через похилий вік або хвороби та інвалідність, бездомність, безробіття або малозабезпеченість, втрату соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі, а також через потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, домашнього насильства чи зону стихійного лиха або збройного конфлікту⁴. Істотно розширено коло осіб, які можуть звернутися за такими послугами в інтересах інших людей. Відтепер таке право надане не лише громадянам, які опинились у скрутних життєвих обставинах, чи їх законним представникам, а й іншим поінформованим особам (медичним працівникам, учителям, сусідам). Насамперед, це стосується проявів насильства в сім'ї чи ситуацій, коли члени домогосподарств потерпають від матеріальних нестатків. Законодавчо встановлено і чітко визначено 17 базових соціальних послуг (з поділом на соціальну профілактику, соціальну підтримку і соціальне обслуговування), надання яких забезпечу-

³ Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 15.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

⁴ Там само.

ють виконавчі органи місцевого самоврядування з переліком осіб, послуги яким надають за рахунок бюджетних коштів незалежно від рівня їхнього доходу. Важливо, що передбачено екстрене (кризове) надання соціальних послуг у зв'язку із загрозою життю чи здоров'ю людини.

У територіальних громадах України поступово формується інформаційно-аналітична основа для прийняття управлінських рішень у сфері соціального захисту населення з використанням Реєстру отримувачів та надавачів соціальних послуг як автоматизованої системи збирання, реєстрації, зберігання та використання інформації. На рівні ОТГ такі реєстри є складовою більш широкого інформаційно-аналітичного забезпечення соціального розвитку територіальних громад. Проте обмеженість системи реєстрів ОТГ є очевидною, у них відсутня повна інформація про ресурсну базу розвитку територіальної громади, її інфраструктуру, житловий фонд, активність суб'єктів підприємництва. Крім того, поки що ефективно не запрацювала Автоматизована система муніципальної статистики (АСМС), а відтак на рівні територіальних громад зберігаються значні проблеми з інформаційним забезпеченням і виявленням осіб, що опинились у скрутних життєвих обставинах.

Процес формування децентралізованої системи надання соціальних послуг з наближенням їх надавачів до їх отримувачів, залученням до вирішення цих проблем голів сільських, селищних і міських рад, їх виконавчих комітетів, а також комунальних закладів, відбувається в країні високими темпами, що сприяє зростанню територіальної доступності цих послуг. Держава активізує надання адміністративних послуг соціального характеру (матеріальної допомоги, субсидій тощо), а також сприяє розгалуженню їх мережі — створено 2337 точок доступу до адміністративних послуг, серед них 984 ЦНАП і Дія Центрів, 105 територіальних підрозділів і 24 мобільних ЦНАП, 1224 віддалених робочих місць (станом на II квартал 2021 р.).

Інтенсивність розвитку мережі надання адміністративних послуг у країні є високою. Лише за 2020 р. і I квартал 2021 р. мережа ЦНАП зросла на 1286 точок доступу⁵, хоча за окремими видами соціальних послуг є відставання. Зокрема, за даними Міністерства соціальної політики України, на 1 лютого 2021 р. служби у справах дітей створено лише у 56% ОТГ⁶. Не ліпшою є ситуація із забезпеченням структурних підрозділів соціальних служб кваліфікованими фахівцями з соціальної роботи: в окремих областях країни 80% територіальних громад не укомплектували відповідні служби соціальними працівниками⁷. Ускладнюється ситуація у зв'язку з несформованістю цих структур на рівні новостворених районів.

Протягом 2015—2020 рр. динаміка чисельності осіб, які потребували соціального захисту і забезпечення, та обсяги державного фінансування цих

⁵ Як Мінцифри розширило географію надання адмінпослуг: статистика. Міністерство цифрової трансформації України. 2021. 11 серп. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-mincifri-rozshirilo-geografiyu-nadannya-adminposlug-statistika>

⁶ Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації. Постанова Верховної Ради України № 1642-IX від 14.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1642-20#Text>

⁷ Служби у справах дітей створені у 821 громаді. Міністерство соціальної політики України. 2021. 11 лют. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19639.html>

Рис. 1. Динаміка чисельності осіб, що потребували соціальної допомоги, та обсяги їх фінансування у 2015—2020 рр.

Джерело: побудовано авторками за: Соціальний захист населення України у 2020 році. Стат. зб. Відп. за вип. І.В. Сеник. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 122 с. С. 11.

потреб характеризувалися значними зрушеннями (рис. 1). Так, найвища питома вага витрат держави на ці потреби (30,9% у структурі загальних видатків) спостерігалася у 2016 р., з наступним зниженням до 21,7% у 2020 р. Разом з тим в абсолютному вимірі в розрахунку на одну особу витрати за 2015—2020 рр. зросли втричі (із 111 тис. грн у 2015 р. до 345 тис. грн у 2020 р.). За цей період кількість одержувачів соціальних виплат зменшилася на 588 тис. осіб, або на 37%, з щорічним скороченням від 9,7% у 2017 р. до 19,6% у 2020 р. На динаміку цих змін вплинули як загальне скорочення населення країни внаслідок міграційного відпливу і природного убутку, так і зміни в системі державної верифікації доходів населення, спрямовані на виявлення його реальної матеріальної забезпеченості.

Унаслідок відмінностей в умовах проживання, можливостях працевлаштування за найманням і ведення підприємницької діяльності та, відповідно, різниці в трудових доходах сформовано істотну міжпоселенську диференціацію потреби в соціальних послугах (рис. 2). Більшість одержувачів цих послуг проживають у сільській місцевості й становлять 51,3% — за питомої ваги сільського населення в загальній його структурі на рівні 30,5%. У дев'яти областях країни понад 60% одержувачів соціальних послуг припадає на сільське населення. Зокрема, в Івано-Франківській області аналогічний показник складає 79,2%, у Черкаській — 76,5%. Інтенсифікація процесів концентрації населення у великих містах, яка спостерігається останніми роками в країні, дає підстави для висновку про ймовірність посилення міжпоселенських відмінностей в обсягах одержаних соціальних послуг.

В Україні мережа територіальних центрів соціального обслуговування населення як основних структурних підрозділів, на які покладено виконання цих функцій на місцях, створюється і розвивається повільними темпами: у 2020 р. лише в 43% ОТГ було відкрито відповідні центри. Лідеруючі позиції належать Харківській області (79%), значне відставання спостерігається

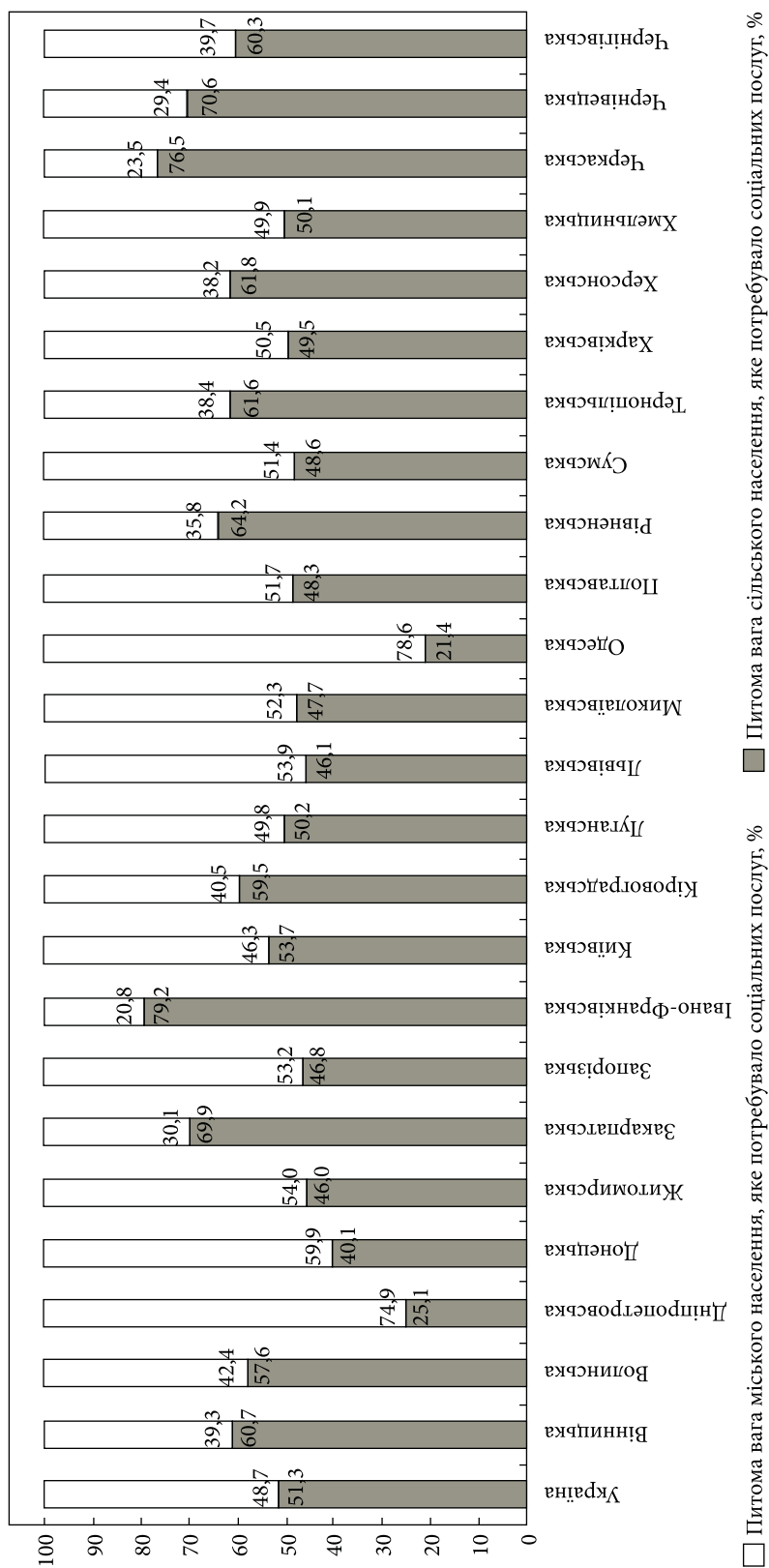

Рис. 2. Міжпоселенські відмінності в потребі в соціальних послугах у 2020 р.

Джерело: побудовано авторами за: Соціальний захист населення України у 2020 році. Стат. зб. Відп. за вип. І. В. Сенік. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 122 с. С. 81; Чисельність наявного населення України станом на 1 січня 2021 року. Стат. зб. Відп. за вип. О. Вишневецька. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 50 с. С. 5.

в Чернівецькій (21,0%) і Рівненській (28%) областях. У третині областей країни територіальні центри соціального обслуговування створено лише в половині громад. Прискорення їх формування відповідно до новостворених адміністративно-територіальних одиниць є першочерговим завданням, від вирішення якого залежать: обсяги і структура соціальних послуг у територіальних громадах з урахуванням специфіки соціально-демографічної структури місцевого населення; спроможність громади надавати ці послуги з урахуванням фінансових, кадрових, матеріальних ресурсів; успіх пошуку інших варіантів і шляхів організації сфери соціальних послуг при виникненні проблем або дії певних обмежень.

Базові соціальні послуги, що мають надаватися на рівні територіальної громади, є різними за структурою, складністю виконання, територіальною доступністю, якістю і вартістю. Згідно з відповідною Постановою Кабінету Міністрів України⁸, до всіх надавачів послуг (прибуткових і неприбуткових організацій, державних і комунальних) встановлено єдині вимоги, серед яких: наявність установчих документів з визначенням послуг, що відповідають класифікатору, затвердженому Міністерством соціальної політики України; відповідність цих послуг державним стандартам; високий фаховий рівень працівників, що підтверджено документом про освіту, свідоцтвом про підвищення кваліфікації тощо. Ефективна система надання соціальних послуг на місцевому рівні потребує відповідальних і кваліфікованих спеціалістів. Методичними рекомендаціями щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення і захисту прав дітей⁹ передбачено введення до штатного розпису відповідного структурного підрозділу виконавчого органу сільських, селищних, міських рад посади соціального менеджера (у розрахунку один фахівець на 30 тис. мешканців). Досягнення цього нормативу поки що є проблематичним — у територіальних громадах 15 областей країни показник забезпеченості такими фахівцями в розрахунку на 1 ОТГ становить менше однієї особи (рис. 3). Зокрема, у Луганській, Закарпатській, Чернігівській областях лише в 10—50% громад здійснено укомплектування штату виконавчого органу соціальним менеджером. Натомість у областях-лідерах (Харківській, Житомирській та Миколаївській) на 1 ОТГ припадає в середньому по 2-3 спеціаліста. Загалом у 2020 р. лише в 11 з 24 областей досягнуто нормативних значень цього показника. Кадрові проблеми, несформованість структур, які мають надавати соціальні послуги на місцях, обумовлюють появу ризиків неповного виявлення осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, або ризиків несвоєчасного надання життєво необхідних соціальних послуг.

За даними офіційної статистики, у 2020 р. в Україні налічувалося 86,9 тис. працівників, зайнятих у сфері надання соціальних послуг (без охорони здо-

⁸ Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України № 185 від 03.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-%D0%BF#Text>

⁹ Деякі питання адміністрування надання місцевими державними адміністраціями і територіальними громадами соціальної підтримки у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей. Наказ про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України № 185 від 03.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-%D0%BF#Text>

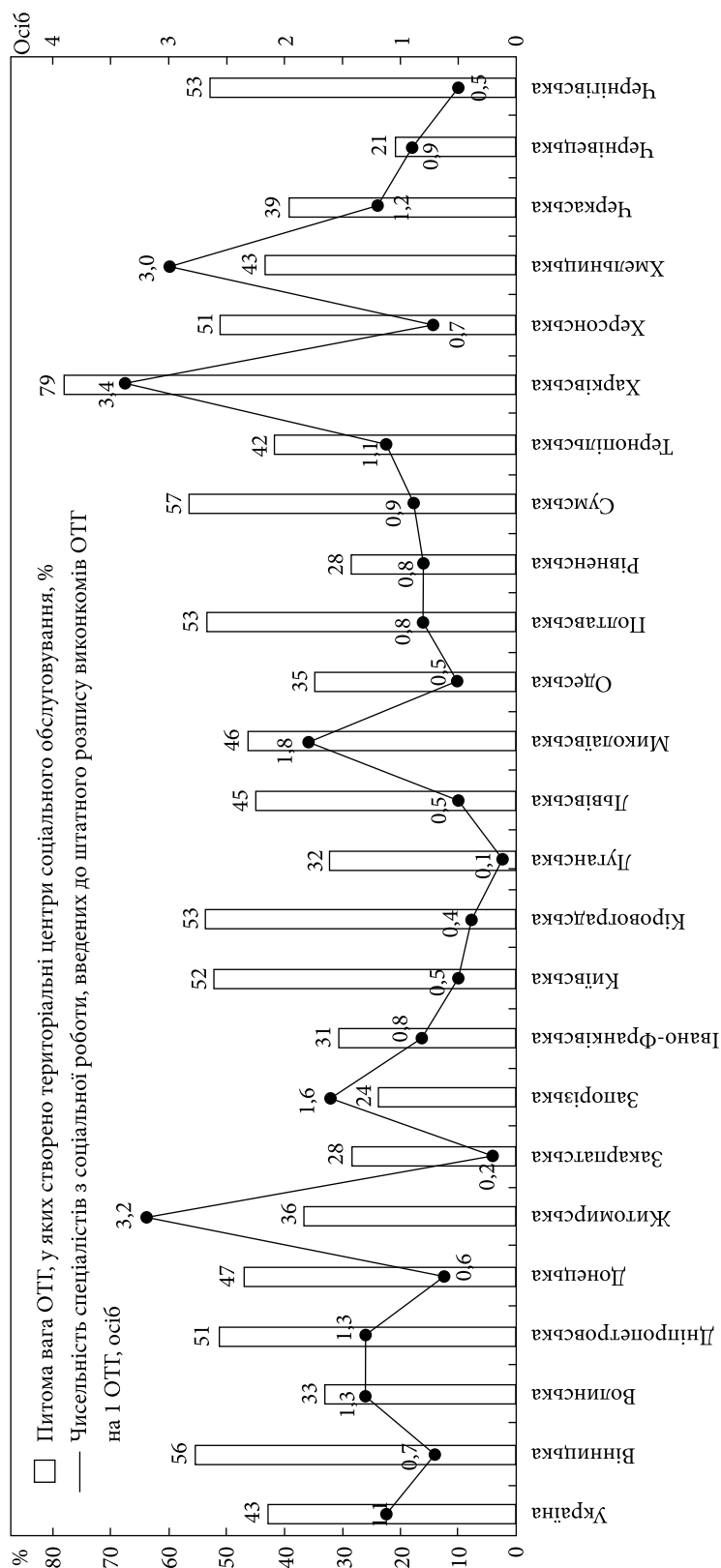

Рис. 3. Формування мережі надання соціальних послуг на рівні ОТГ і чисельність спеціалістів з соціальної роботи у 2020 р.

Джерело: побудовано авторками за: Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2020 року. Міністерство розвитку громад та територій України. Київ, 2020. 28 с. 5. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/593/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3__10.09.2020.pdf

ров'я), або 1,2% усіх штатних працівників, тобто близько двох осіб у розрахунку на 1000 населення. Рекомендовані норми кадрового забезпечення становлять одна штатна одиниця на одне або декілька поселень, що входять до складу територіальної громади (з чисельністю від 2 до 4 тис. мешканців). Отже, за кількісними параметрами дотримано норми кадрового забезпечення, проте в цій сфері доволі високою є плинність кадрів через низький рівень оплати праці (76,3% до середньоукраїнського рівня 2020 р.), а також високе психологічне навантаження на соціальних працівників. Серед областей України найвищі показники кадрового забезпечення в розрахунку на 1000 населення спостерігаються в Чернігівській та Кіровоградській областях, при цьому в половині областей показник знаходиться на середньоукраїнському рівні (рис. 4).

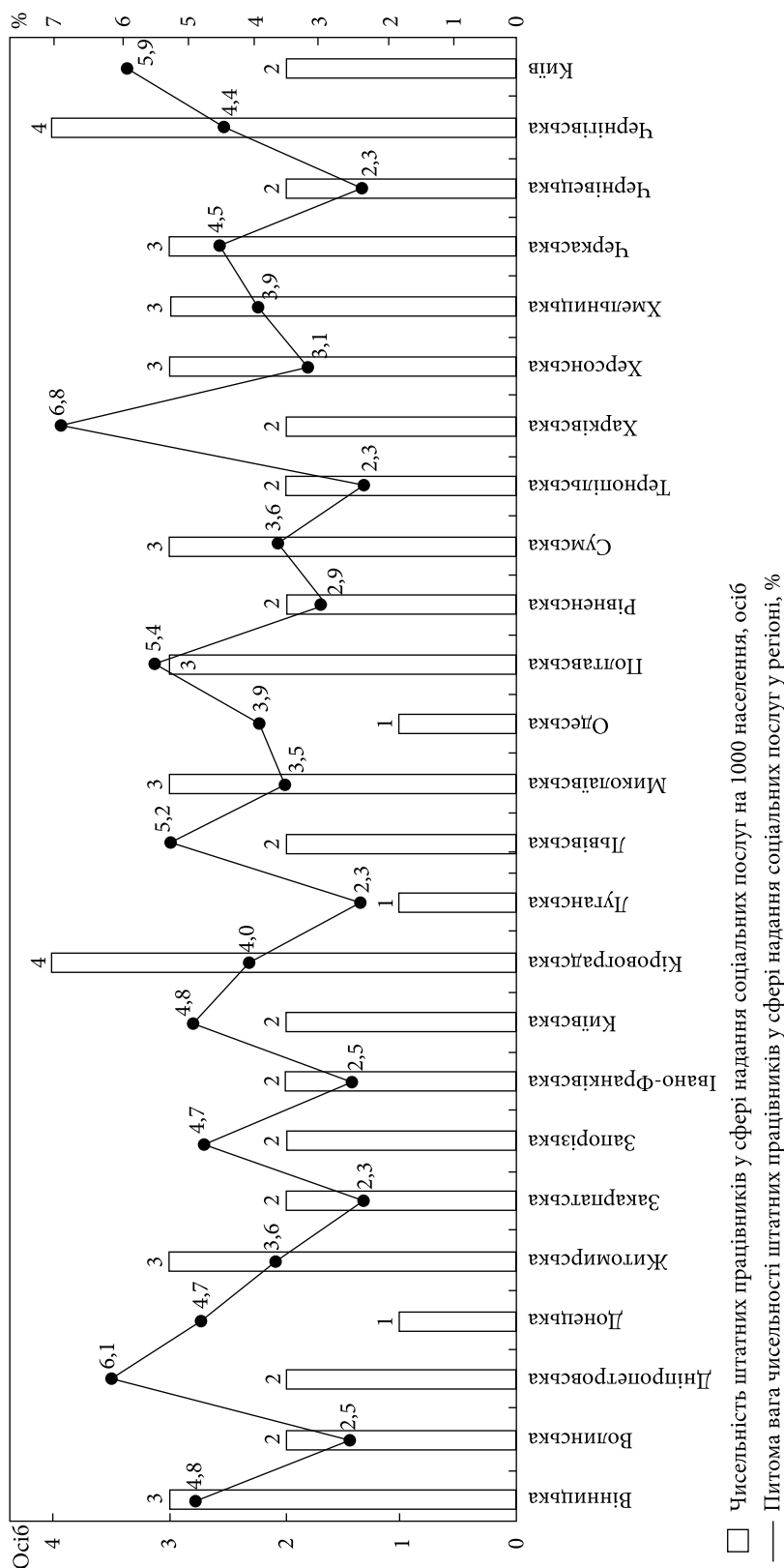
Нові підходи в організації надання соціальних послуг у територіальних громадах, нові функції та повноваження самоврядних структур і окремих посадових осіб потребують знань, умінь і компетенцій насамперед у працівників нестационарних установ соціального обслуговування. Наразі слід активізувати процес підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації цієї категорії працівників, використовуючи на договірних засадах наявну навчальну базу на місцях. Зважаючи на те, що за законодавчо визначеними нормами організація діяльності соціальних менеджерів є одним з основних аспектів реформування сфери соціальних послуг у територіальних громадах, важливо своєчасно забезпечити її методичний супровід. Слід зважати на специфіку роботи соціального працівника, велику кількість виконуваних функцій (близько 15), психологічне навантаження через можливі проблеми спілкування з різними категоріями населення, у тому числі й соціально неблагополучними. Найгірше те, що при різноманітних виконуваних функціях соціальні працівники не завжди можуть реально вплинути на ту чи іншу ситуацію.

На відміну від вирішення кадрових проблем, цифровізація надання адміністративних соціальних послуг на рівні територіальних громад здійснюється більш успішно й доволі високими темпами. Згідно з відповідним наказом Міністерства соціальної політики України¹⁰, рекомендовано під'єднати робочі місця посадових осіб виконавчого органу сільської, селищної, міської рад і ЦНАП до програмного комплексу «Соціальна громада» інформаційної системи Міністерства соціальної політики України з метою формування ефективної комунікації між зазначеними структурами. Наразі 1430 територіальних громад (97% від їх загальної кількості) підключено до цієї системи в термін, менший за календарний рік¹¹. Поки що зарано оцінювати результативність такої взаємодії, проте необхідні передумови для посилення взаємозв'язку між ними вже створено.

Для розвитку сфери надання соціальних послуг важливою є рекомендація, затверджена згаданим наказом щодо створення в територіальній громаді

¹⁰ Деякі питання адміністрування надання місцевими державними адміністраціями і територіальними громадами соціальної підтримки у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей. Наказ Міністерства соціальної політики України № 868 від 30.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0868739-20#n410>

¹¹ Більше тисячі громад приєдналися до програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада». URL: decentralization.gov.ua/news/13326

□ Чисельність штатних працівників у сфері надання соціальних послуг на 1000 населення, осіб
 — Питома вага чисельності штатних працівників у сфері надання соціальних послуг у регіоні, %

Рис. 4. Чисельність штатних працівників, які надають соціальні послуги, у регіонах України у 2020 р.

Джерело: побудовано авторками за: Праця України у 2020 році. Стат. зб. Відп. за вип. І.В. Сенник. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 232 с. С. 32—36.

інших закладів і установ (центрів соціальної підтримки та раннього втручання, реабілітаційних центрів, центрів реінтеграції безхатків, стаціонарного і паліативного догляду, соціально-психологічної реабілітації тощо), які надаватимуть спеціалізовані соціальні послуги особам, дітям, сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. Слід зазначити, що не кожна територіальна громада може фінансово забезпечити створення таких установ, тому державна підтримка їх діяльності залишається надзвичайно актуальною.

В Україні територіальні громади істотно різняться між собою за людністю, статеві-віковим складом, територією, соціально-економічним потенціалом розвитку, внаслідок чого регіональна асиметрія потреби в соціальних послугах, у тому числі в обсягах соціальної допомоги, є доволі високою з тенденцією до зростання. Найгірша ситуація в невеликих за людністю територіальних громадах, у яких велика частка економічно активного населення працевлаштована за її межами. Показники чисельності громадян, що потребують соціальної допомоги, в розрахунку на 1 ОТГ мають суттєві регіональні відмінності: від 287 осіб у Запорізькій області до 1421 особи в Харківській (при середньоукраїнському значенні 665 осіб) (рис. 5). У дев'яти областях країни (Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Харківській, Хмельницькій) цей показник перевищує середньоукраїнське значення, в 11 — наближений до середніх значень і лише в чотирьох областях (Волинській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській) — значно поступається середньоукраїнському. Найвищі показники потреби в соціальній допомозі мають місце в чотирьох областях країни: Кіровоградській, Миколаївській, Полтавській та Чернігівській (4,2—5,9% населення цих областей). У переважній більшості областей (у 16 з 24) питома вага населення, яке потребує соціальної допомоги, не перевищує 3%. Зростання частки одержувачів соціальної допомоги в територіальних громадах може бути обумовлене різними причинами, пов'язаними як із зміною структури населення, зокрема його постарінням і збільшенням чисельності осіб пенсійного віку з низькими доходами, так і з високим рівнем тіньової зайнятості економічно активного населення чи поширенням безробіття в регіоні.

За будь-яких соціально-економічних умов держава намагається звужити коло громадян, які можуть незаконно претендувати на отримання допомоги чи зловживати цим правом, здійснюючи верифікацію їх доходів і майнового статусу. Під час такої верифікації Міністерство фінансів України неодноразово виявляло, що деякі з одержувачів житлових субсидій декларували неправдиву інформацію про доходи чи здійснювали коштовні покупки після оформлення субсидій.

Важливим напрямом в організації соціальних послуг на місцевому рівні є визначення зони відповідальності всіх залучених суб'єктів, насамперед посадових осіб місцевого самоврядування, на основі чітких критеріїв оцінки результатів їх діяльності. З цією метою слід конкретно окреслити коло проблем, які мають вирішувати соціальні служби спільно з іншими структурами. Очевидно, це випадки торгівлі людьми чи так звані примусові послуги, від яких одержувачі не мають права відмовитися (насамперед, корекційні програми для осіб, які вчинили домашнє насильство або припустилися невиконання батьківських обов'язків); вони вимагають тісної співпраці соціальних

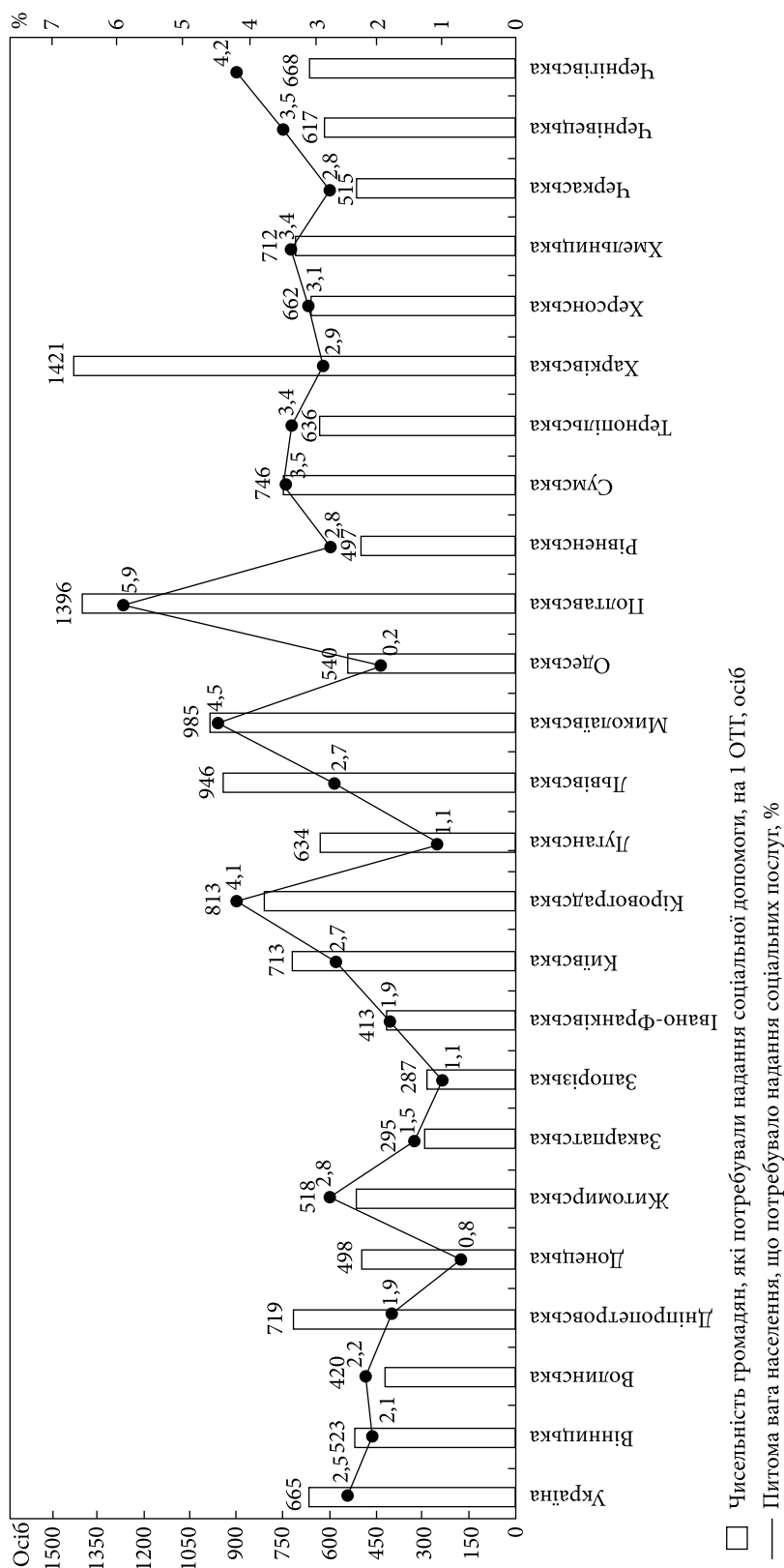

Рис. 5. Потреба в соціальній допомозі в регіонах України у 2020 р.

Джерело: побудовано авторками за: Праця України у 2020 році. Стат. зб. Відп. за вип. І.В. Сенник. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 232 с. С. 32—36.

працівників із структурними підрозділами поліції. В умовах децентралізації системи управління відповідальність щодо якісного і своєчасного надання соціальних послуг у територіальній громаді покладається і на старосту як представника інтересів певної спільноти. Серед його основних функцій та повноважень чільне місце займають моніторинг, ініціювання та контроль за якісним наданням соціальних послуг. Активна позиція старост має посилюватися в ситуаціях соціального напруження, непорозумінь, невизначеності, які нерідко виникають на місцях через недофінансування цієї сфери, кадрові чи організаційні проблеми. Для упередження таких ситуацій чи розв'язання конфліктів можуть бути залучені кошти громади, акумульовані через механізм соціального фандрейзингу. На рівні територіальних громад важливо також скористатися наданим законодавством країни правом заснування комплексних установ з надання різноманітних соціальних послуг.

У контексті актуальних завдань соціалізації економіки урядами європейських країн сформовано різні підходи, механізми та інструменти надання якісних соціальних послуг на місцевому рівні відповідно до існуючих потреб, наявної інфраструктури й організаційно-економічних та фінансових можливостей територіальної громади і держави. Задля цього застосовують широкий спектр різноманітних гнучких важелів стимулювання розвитку цієї системи, підвищення її ефективності через гранти, субсидії, повне або часткове відшкодування вартості послуг або сплачених податків. У практичній соціальній роботі з різними категоріями вразливого населення увагу, ресурси і зусилля сконцентровано на напрямках, реалізація яких дає змогу якнайшвидше вийти із складних життєвих ситуацій особам з обмеженими фізичними можливостями та літнім людям. Зокрема, в англосаксонській моделі економічного розвитку для соціальних цілей використовують матеріально-технічну базу і ресурси приватних компаній, релігійних, громадських і благодійних організацій. У скандинавській моделі надходження необхідних коштів для соціальних потреб здебільшого забезпечується високою ставкою податків на тлі низького рівня тіньової економіки і значними надходженнями від продажу енергетичних ресурсів [8]. Саме держава створює умови для ефективної організації та функціонування соціальних установ, фінансує їх діяльність з державного бюджету і гарантує допомогу всім, хто її потребує. І хоча це посилює залежність системи надання соціальних послуг від ефективності економіки, її циклів (за економічного спаду фінансування погіршується і ризики невиплат зростають), проте це гарантує вихід на певну траєкторію розвитку відповідно до визначених державою цільових орієнтирів і стратегічно значущих завдань. Необхідно зазначити, що сформовані в європейських країнах децентралізовані системи соціальних послуг не позбавлені певних вад, зокрема, неефективної комунікації між соціальними службами чи дублювання функцій [2, с. 459].

На тлі різноманітних підходів до системи надання соціальних послуг на державному, регіональному і локальному рівнях на увагу заслуговує модель, сформована у Швеції, яку спрямовано на обмеження дії ринкових механізмів та цілей максимізації прибутку з гарантуванням усім членам суспільства соціального забезпечення на належному рівні. Серед європейських країн за обсягами фінансування соціальних послуг лідируючі позиції займає Німеч-

чина — близько 1/10 бюджету країни направляється на суто соціальні потреби, причому за останні 15 років їх обсяги зросли майже вдвічі. Виконанням функцій соціальних працівників у країні зайнято понад 800 тис. осіб, і 1,5 млн осіб виконують соціальні функції як волонтери за активної позиції місцевої влади і значного рівня охоплення населення цими послугами. У Великій Британії до надання соціальних послуг на місцевому рівні залучено широке коло учасників. У їх структурі можна виокремити: громадський сектор з домінуванням благодійних організацій, які використовують кошти державних фондів і пожертв організацій та окремих громадян; активну місцеву владу, яка опікується наданням соціальних послуг вразливим категоріям населення, насамперед людям з особливими потребами, а також здійснює активний пошук фахівців, готових працювати в соціальних закладах, зокрема психологів, лікарів та медичних сестер; приватних власників об'єктів соціального призначення (денні центри надання соціальних послуг, будинки для людей похилого віку), які надають послуги з утримання, лікування, обслуговування. Усі необхідні умови для соціальної адаптації створено для людей з вадами фізичного чи інтелектуального розвитку з тим, щоб вони здобули навички самообслуговування й могли відчувати себе повноцінними членами суспільства [9]. У Франції сфера надання соціальних послуг розвивається в напрямі пріоритетності нестационарних послуг, посилення координації зусиль між усіма учасниками.

Незважаючи на відмінності в підходах до формування й розвитку системи соціальних послуг у європейських країнах, можна виокремити такі їх спільні риси: принципи децентралізації із збільшенням обсягів послуг з боку недержавних структур; надання допомоги лише найбільш нужденним верствам; пріоритетність нестационарних соціальних послуг; активність місцевої влади у залученні громадського сектору до реалізації соціальних завдань; постійне оновлення реєстрів одержувачів соціальної допомоги та оцінювання ефективності структур, що надають ці послуги; розвиток інноваційних форм соціального обслуговування.

У територіальних громадах України важливо підтримувати стабільний розвиток сфери соціальних послуг попри економічні проблеми, використовуючи відповідні механізми стимулювання, сучасний арсенал інструментарію антикризового менеджменту, інноваційні технології соціальної роботи, зокрема, механізм соціального контракту у випадках, коли необхідно забезпечити чітке дотримання зобов'язань сторін. Актуальним є завдання формування нової моделі з інтеграцією різних соціальних послуг як результату плідної партнерської співпраці закладів соціальної сфери, відповідних підрозділів виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, а також органів правопорядку. Її впровадження на рівні територіальних громад має відбуватися з чітким визначенням меж повноважень, норм і правил взаємодії між суб'єктами на основі тісного зворотного зв'язку між ними, діагностики її результативності з своєчасним коригуванням прийнятих рішень відповідно до виявлених обмежень чи ризиків.

З метою мінімізації розриву в рівнях розвитку сфери соціальних послуг у міських і сільських територіальних громадах важливо розробити методичний інструментарій, який би слугував своєрідною «дорожньою картою» в

організації цієї роботи з урахуванням наявної інфраструктури на місцях і реальної потреби в послугах, озброївши громади баченням нових шляхів розвитку соціальної сфери на найближчу і віддалену перспективу. Для територіальних громад невеликої людності, насамперед сільських, перспективним напрямом є формування інтегрованих центрів надання соціальних послуг, створених на базі вже діючої соціальної інфраструктури (ЦНАП, закладів охорони здоров'я, освіти, культури). Розвиток сфери надання соціальних послуг для вразливих категорій населення має відбуватися на основі її кадрової професіоналізації, залучення мотивованих до ефективної роботи соціальних менеджерів, які спільно з громадою здійснюватимуть планування і організацію соціальної роботи. Позитивному іміджу соціальних служб сприятиме проведення публічних заходів, зокрема конкурсів на кращий центр надання соціальних послуг чи проект соціальної роботи, а також конкурсів майстерності з відповідним висвітленням у ЗМІ. Очевидно, що перспективні напрями і конкретні заходи, орієнтовані на розвиток сфери соціальних послуг на місцевому рівні, доцільно передбачати на етапі розроблення місцевих стратегій соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Децентралізація системи надання соціальних послуг в умовах нового адміністративно-територіального устрою України перебуває на етапі реалізації істотних структурних і функціональних змін, створення необхідних передумов для приведення цієї системи у відповідність з європейськими стандартами, які дають змогу людині почуватися захищеною за будь-яких життєвих обставин. По території країни поступово розгалужується мережа територіальних центрів надання соціальних послуг, здійснюється підготовка кваліфікованих кадрів для соціальної роботи в громадах та істотно прискорюється її цифровізація, хоча і зберігаються невирішені проблеми. Найбільших успіхів досягнуто в адмініструванні соціальних послуг, їх цифровізації при збереженні невисокої якості послуг і неповній відповідності потребам самих територіальних громад. Беззаперечною перевагою моделі соціальних послуг, яка формується в країні, є розширення повноважень і можливостей місцевого самоврядування в організації системи їх надання, виявленні осіб, які ризикують потрапити або вже перебувають у складних життєвих обставинах, а також тих, хто може зловживати таким правом. Це сприятиме утвердженню принципів соціальної справедливості й зростанню довіри до місцевої влади. У досягненні цілей розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні, підвищенні її ефективності важливого значення набувають активна позиція управлінських структур, їх прагнення сприяти зміцненню самодостатності територіальних громад у цій сфері.

За досвідом європейських країн Україна має поступово розвивати ринок соціальних послуг, залучивши потенціал благодійних, волонтерських організацій, меценатів, підприємницьких структур, а не лише державних і комунальних структур. Водночас це сприятиме формуванню конкурентного середовища, оскільки чинними офіційними нормативно-правовими документами закріплено рівні умови для всіх надавачів соціальних послуг не-

залежно від форми власності. Це забезпечуватиме вільний вибір зручних, якісних і безпечних соціальних послуг у громадах. На жаль, такий підхід поки що не набув поширення в країні з різних причин, насамперед через відмінності в системі організації і тарифах надавачів соціальних послуг різних форм власності, неузгодженість їх інтересів, відсутність соціальної відповідальності за своєчасне і якісне надання послуг. За сприятливих умов участь приватних надавачів соціальних послуг може забезпечити формування нових стимулів для розвитку соціальної сфери на рівні територіальних громад.

За управлінськими структурами залишається функція, спрямована на вирівнювання фінансової та кваліфікаційної спроможності різних типів територіальних громад щодо надання якісних соціальних послуг на місцях; для її успішної реалізації можуть бути використані інструменти нормативного планування, податкової політики, стандартизації послуг тощо. Об'єктивне оцінювання спроможності громад надавати базові соціальні послуги вразливим категоріям населення за рахунок власних ресурсів дасть змогу виявити слабкі ланки, додаткову незадоволену потребу в цих послугах, а також здійснити пошук нових можливостей розвитку соціальної сфери територіальних громад у перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Геєць В.М. Соціалізація в суспільних трансформаціях довгострокового характеру. *Економіка України*. 2021. № 9. С. 3—17. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.003>
2. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Моногр. За ред. В.С. Кравціва, І.З. Сторонянської. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2020. 531 с.
3. Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення. Кол. моногр. За ред. Е.М. Лібанової. НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2019. 270 с.
4. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні. Моногр. Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 244 с.
5. Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання. О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.П. Вишневський та ін. НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2018. 480 с.
6. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2020. 275 с.
7. Черенько Л.М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності. Моногр. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2021. 423 с.
8. Любецька М.М. Аналіз зарубіжного досвіду надання соціальних послуг, здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 109—116. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2018.19.109>
9. Греба Р.В. Аналіз підходів до реформування системи надання соціальних послуг у контексті дослідження іноземного досвіду (на прикладі Великобританії). *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 3 (48). С. 102—110. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_48/fail/12.pdf

Надійшла: 06.01.2022

Прорецензована: 17.01.2022

Доопрацьована: 01.02.2022

Підписана до друку: 03.02.2022

REFERENCES

1. Heyets V.M. Socialization in social transformations of long-term character. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 9, pp. 3-17. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.003> [in Ukrainian].
2. Territorial communities in the conditions of decentralization: risks and mechanisms of development. V.S. Kravtsiv, I.Z. Storonyanska (Eds.). Lviv, 2020 [in Ukrainian].
3. Human development in Ukraine. Assessment and forecast of living standards of population. E.M. Libanova (Ed.). Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
4. Makarova O.V. Social policy in Ukraine. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
5. Social resources of decentralization of management: mechanisms of mobilization and effective use. O.F. Novikov, O.I. Amosha, V.P. Antonyuk, V.P. Vysnevkyi et al. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
6. Semyhina T. Modern social work. Kyiv 2020 [in Ukrainian].
7. Cherenko L.M. The model of living standards in conditions of socio-economic instability. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
8. Liubetska M. Analysis of external experience to provide social services, implementing the social supply of families (persons) which are experienced in life conditions of living. *Investments: Practice and Experience*, 2018, No. 19, pp. 109-116. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2018.19.109> [in Ukrainian].
9. Hreba R. An analysis of approaches to social services reform in the context of the UK experience. *Efficiency of Public Administration*, 2016, Vol. 3 (48), pp. 102-110, available at: http://www.lvivacademy.com/vidavniststvo_1/edu_48/fail/12.pdf (accessed on: 05.01.2022) [in Ukrainian].

Received on January 6, 2022

Reviewed on January 17, 2022

Revised on February 1, 2022

Signed for printing on February 3, 2022

Tetiana Zaiats, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Head of the Department of Social Capital Formation Problems
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd., Kyiv, 01032, Ukraine
Halyna Kraievska, Ph.D. (Econ.),
Senior Research Fellow of the Department of Social Capital Formation Problems
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd., Kyiv, 01032, Ukraine

SOCIAL SERVICES FOR VULNERABLE GROUPS OF THE POPULATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

Ukraine is at the stage of transition to decentralized system of social services for vulnerable groups of population, which should increase the activity of territorial communities in determining the need for these services on the ground, effective organization of their provision and planning, quality monitoring. Based on the decentralization of management, the necessary pre-conditions have been created to bring the social services system in line with European standards. The advantage of this system is the expansion of powers and capacities of local governments in providing social services for the benefit of communities, strengthening their preventive nature and targeted use of local budgets in conditions of increasing economic difficulties, social inequality and poverty in the country due to aggravated epidemiological situation and consequences of the armed conflict in the east of the country. The way to changes in the organization of the system of social services is marked by problems of their digitalization, infrastructure and staffing of social services agencies, increasing inter-community differences in resources for funding these services. Local authorities have not yet gained experience in shaping

policy priorities in this area, and members of local communities lack the experience in communicating with government, business and science representatives. Currently, a wide range of social problems is concentrated in rural communities, where the majority of social assistance recipients live. The establishment of comprehensive institutions for the provision of various social services on the basis of existing social infrastructure, the use of grant support, subsidies, full or partial reimbursement of services or taxes will accelerate the development of this system at the local level. The success of the formation of a decentralized system of social services for vulnerable groups of population can be achieved only with fruitful cooperation between actors involved in solving social problems at the level of local communities.

Keywords: *decentralization; development; organization; local level; provision of social services; social interaction; territorial communities.*

**ДО 80-РІЧЧЯ ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА, ЗАСЛУЖЕНОГО ЕКОНОМІСТА
УКРАЇНИ Л.В. МОЛДАВАН**

Любов Василівна Молдаван народилася 6 березня 1942 р. в с. Бочківці, що на мальовничій Хотинщині. З сестричкою Ніною зростала без батьків, під опікою діда Івана Андрійовича. Хлібороб від Бога, він передав онучкам трепетне ставлення до землі, навчив їх чути і поважати селянську працю. Це стало життєвим кредо дівчат. Люба після закінчення школи розпочала свій трудовий шлях, у 16 років очоливши ланку — ініціатора молодіжного руху в Україні «Усім класом — у колгосп». Ідею підтримали більшість випускників двох десятих класів. Колектив набув визнання, став бронзовим

призером ВДНГ, відомою хор-ланкою, кузнею кадрів для села. Більшість членів ланки водночас навчались у вищих навчальних закладах і технікумах, здобули професію за уподобанням, поповнили ряди агрономів, зоотехників, сільських учителів, медиків, бібліотекарів та ін. Любов Василівна, закінчивши з відзнакою Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут, з 1966 по 1969 р. працювала головним агрономом місцевого колгоспу, навчалася в заочній аспірантурі, вела науково-дослідну роботу, представляла інтереси села, сільської молоді у виборних органах різних рівнів.

Практичний досвід, професійна підготовка, організаторські здібності, популярність серед сільської молоді — все це стало добрим підґрунтям для успішної роботи з 1969 по 1977 р. в обласних і центральних керівних органах громадських організацій. Займалася близькими їй питаннями впровадження нових технологій у виробництво, підготовки керівних сільськогосподарських кадрів, створення умов для закріплення молоді на селі.

Після закінчення аспірантури у 1980 р. Любов Василівну направили на викладацьку роботу до Києва, яку вона завершила у 1992 р. в якості в.о. професора кафедри управління економікою Національної академії управління. У цьому самому році вона захистила докторську дисертацію і була запрошена на науково-дослідницьку роботу в Інститут економіки НАН України. З 2005 р. — головний науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Л.В. Молдаван відома в наукових колах і серед аграріїв як фахівець і популяризатор ідеї розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні; розробник концепції багатофункціональності сільського господарства і системи

форм державної підтримки забезпечення її впровадження в практику господарювання; спеціаліст з питань організації та функціонування некомерційних виробничих і професійних об'єднань в аграрному секторі та форм агропромислової інтеграції, знавець зарубіжної практики державного регулювання розвитку аграрного сектору, яку вивчала в багатьох країнах світу.

Сьогодні свою основну увагу ювілярка приділяє проблемам організації цивілізованого ринку землі, обґрунтуванню невідворотності доступу до сільськогосподарських угідь лише тих, хто її обробляє, формуванню спеціалізованих інституцій пільгового кредитування купівлі селянами землі для сільськогосподарського виробництва, захисту українських земель від виснажливого використання і деградації, підвищенню стійкості природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва в умовах зміни клімату. У доробку вченої понад 200 наукових праць — монографій, розділів монографій, брошур, наукових доповідей, статей у наукових вітчизняних і зарубіжних виданнях і засобах масової інформації.

Свої наукові знання Л.В. Молдаван доводить до реалізації в практику через законотворчу роботу: вона є учасником розробки проєктів Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997), «Про кооперацію» (2003), «Про банки і банківську діяльність» (в частині, що стосується кооперативних банків) (2000), «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004), «Про основні засади аграрної політики на період до 2015 року» (2005), Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року (2006). Ювілярка виступає з лекціями у вищих навчальних закладах, є співавтор навчальних посібників з основ сільськогосподарської обслуговуючої кооперації для ВНЗ (2000 і 2001) та основ сталого розвитку аграрного комплексу (2010). Любов Василівна проводить велику громадську роботу: очолює Центр аграрних реформ — об'єднання вчених-аграріїв, мета якого полягає в поширенні економічних знань і консультуванні з питань організації ринкової економіки; співпрацює з Аграрним союзом України, Асоціацією фермерів і землевласників, Спілкою сільських жінок України; є незмінним членом правління Буковинського земляцтва в Києві. Постійно виїжджає до господарств, радить, допомагає, захищає. «Наша сільська мама-Тереза», — говорять про неї фермери.

Л.В. Молдаван представляла Україну на VIII і IX Всесвітніх фестивалях молоді й студентів (1962, 1966), Міжнародному форумі жінок у Пекіні (1995), Міжнародній конференції Єврокомісії з питань наслідків розширення ЄС для європейських фермерських господарств у Мілані (1998), Міжнародному колоквиумі «Розвиток кооперації у світовому аграрному секторі» в Парижі (2008). Вона нагороджена орденом Леніна (1966), медалями, відзнаками Кабінету Міністрів України, Президії Національної академії наук України. У 2006 р. Указом Президента України професорці Л.В. Молдаван за вагомі досягнення в професійній діяльності та багаторічну сумлінну працю присвоєно звання «Заслужений економіст України».

В усіх справах Любов Василівну підтримує її дружна родина — чоловік, син, дочка, онуки. Бажаємо цій енергійній жіночці багато років активного наукового життя, здоров'я, натхнення, значних наукових і громадських досягнень на благо України.

Редакційна колегія журналу.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИЧНІ НОРМИ

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського з часовим лагом у 12 місяців.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHIC NORMS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine with a time lag of 12 months.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 2 від 25.02.2022 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 2 of February 25, 2022)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
<http://www.economyukr.org.ua>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 01.04.2022. Формат 70 × 108/16. Гарн. Minion Pro.
Ум. друк. арк. 7,90. Обл.-вид. арк. 8,50.

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

